

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

ПРАКТИКУМ

З ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

Суми
Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка
2019

УДК 37:94(09)

П 69

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка (протокол № 3 від 28 жовтня 2019 р.)

Рецензенти:

О. Є. Антонова – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка;

А. В. Ткаченко – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Ж. Ю. Чернякова – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю., Осьмук Н. Г., Чистякова І. А.

П69 Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб. [для студ. закл. вищої освіти]. Вид 4-те, доповнене й перероблене. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 165 с.

Практикум з навчального курсу «Історія педагогіки» складений відповідно до вимог кредитно-трансферної системи навчання.

Комплексне методичне забезпечення занять вміщує теоретичні питання, методичні рекомендації, різнорівневі завдання для самоконтролю засвоєння навчального матеріалу, передбачає роботу із першоджерелами та словником основних понять теми за основною та додатковою літературою.

Практикум розрахований насамперед на студентів і викладачів закладів вищої освіти. Він буде корисним для магістрантів, учителів, та тих, кого цікавить історія вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки й шкільництва.

УДК 37:94(09)

П 69

© Видавництво СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	5
КОМПЛЕКСНЕ МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ..	9
РОЗДІЛ I. Історія зарубіжної школи та педагогіки	9
Семінар 1. Освіта та виховання з античних часів до XVII ст.	9
Семінар 2. Педагогічні системи представників епохи Просвітництва	24
Семінар 3. Ідеї розвиваючого навчання в західноєвропейській педагогіці XVIII – XIX століть.....	31
Зміст самостійної роботи студентів	39
Тема 1. Виховання й навчання в давніх цивілізаціях	39
Тема 2. Педагогічна думка давньогрецьких і давньоримських філософів	42
Тема 3. Освіта та виховання в епоху Середньовіччя в Європі	44
Тема 4. Педагогічні ідеї представників епохи Відродження	46
Тема 5. Провідні ідеї реформаторської педагогіки 90-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст.....	49
РОЗДІЛ II. Історія вітчизняної школи та педагогіки	52
Семінар 4. Розвиток виховання та освіти на території України з найдавніших часів до к. XVII – поч. XVIII ст.....	52
Семінар 5. Українське шкільництво та педагогічна думка у XVIII ст.....	63
Семінар 6. Розвиток шкільництва та поширення ідей народності в педагогічній думці України (XIX – поч. XX ст.)	75
Семінар 7. Педагогічні системи видатних українських педагогів XX ст.: А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського	86
Зміст самостійної роботи студентів	108
Тема 1. Українська народна педагогіка	108
Тема 2. Козацька педагогіка.....	111
Тема 3. Літературно-педагогічна спадщина видатних педагогів Сумщини (XVIII–XIX ст.) (Б. Д. Грінченко, Т. Г. Лубенець, П. А. Грабовський)	120
Тема 4. Розвиток шкільництва України в складі Російської імперії за часів освітніх реформ XIX ст.....	124
Тема 5. Педагогічні погляди просвітителів, українських освітніх діячів XIX – початку XX століття.....	130
Тема 6. Розвиток української національної школи за часів УНР, гетьманства Скоропадського та часів українізації в УРСР ...	135

Тема 7. Розвиток національної системи освіти	
за поглядами Г. Г. Ващенко.....	139
Тема 8. Провідні ідеї «педагогіки співробітництва»	
80-х рр. XX ст.	144
ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.....	149
ЗАГАЛЬНИЙ СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ	152

ВСТУП

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Розвиток освітньої системи в сучасній Україні потребує фахівців, які володіють як знанням національних педагогічних традицій, так і прогресивної педагогічної спадщини всього людства. Мета історії педагогіки як навчального предмета якраз і полягає у формуванні в майбутніх учителів цілісної системи історико-педагогічних знань, уміння мислити педагогічними категоріями, аналізувати, зіставляти теоретичні погляди, педагогічні процеси та явища, характеризувати тенденції їх розвитку.

У контексті поставлених завдань історія педагогіки дає змогу зрозуміти зв'язок педагогічних явищ із суспільно-культурними відносинами епохи та країни, виробляє історичну перспективу, дозволяє глибше, більш критично й усебічно оцінити стан освітніх і педагогічних систем і прагнень сучасності, збуджує живе зацікавлення педагогічними проблемами, прищеплює культ педагогічних традицій, слугує засобом формування почуття патріотизму та інтернаціоналізму.

Нові сучасні підходи до побудови навчального курсу історії педагогіки передбачають цілісний розгляд теорії та практики виховання в межах розвитку людської цивілізації, здійснення аналізу історико-педагогічного процесу в його єдності й різноманітності. Концептуальними засадами моделювання цілісного історико-педагогічного процесу курсу відповідно до досягнень сучасної науки стали системний, діахронний, цивілізаційний та синергетичний підходи.

Вивчення історії педагогіки підводить студентів до усвідомлення того, що на всіх етапах історичного розвитку школа й педагогічна думка відображали потреби суспільного прогресу, що розвиток наукового знання впливав на теорію та практику виховання, а практика, у свою чергу, слугувала основою розвитку педагогічних теорій, що в основу будь-якої істинно наукової педагогічної концепції покладені народнопедагогічний ідеал та народнопедагогічна спадщина.

Творче засвоєння морально-виховного досвіду інших народів дозволить майбутнім педагогам краще зрозуміти духовний світ. Таке розуміння сприятиме формуванню гуманного почуття загальнолюдської солідарності, а разом із тим – почуття патріотизму, оскільки більш зрозумілою на цьому тлі стане роль свого народу у світовій педагогічній спадщині.

Історія педагогіки дає змогу студентам зрозуміти, що протягом усієї історії людства всі нації без винятку виховували й навчали юнацтво

для життя, прагнули сформувати такі якості, як працелюбство, патріотизм, повага до старших, чесність, правдивість. Специфічні особливості в досягненні цих цілей були зумовлені рівнем економічного й соціального розвитку суспільства, національними традиціями та звичаями того чи іншого народу. Усвідомлення цих відмінностей дозволяє зробити висновок про національні основи виховання.

Процес вивчення дисципліни сприяє усвідомленню того, що «історія освіти віддзеркалює злети та кризи історії, відображає її проблеми й тому тісно пов'язана із сьогоденням і перспективами розвитку науки, бо висвітлює минуле з позицій нинішнього дня» (О. Сухомлинська).

Як дисципліна загально-педагогічного та професійного спрямування, історія педагогіки має значний потенціал у формуванні таких **загальних компетенцій майбутніх педагогів**, як:

- здатність навчатися протягом усього життя в контексті неперервної фахової підготовки й соціального життя, вдосконалювати та розвивати власний інтелектуальний і загальнокультурний рівень;
- здатність критично осмислювати основні світоглядні теорії та принципи в навчанні та професійній діяльності;
- здатність усвідомлювати соціальну значущість своєї майбутньої професії, сумлінно виконувати професійні обов'язки, дотримуватися принципів етики вихователя, вчителя;
- здатність до саморефлексії та самовдосконалення;
- здатність здійснювати аналіз, синтез, оцінювання ситуації та/або завдання з метою виявлення шляхів їх розв'язання та прийняття рішення тощо.

Набуття конкретних фахових компетенцій передбачає оволодіння знаннями, вміннями та формування особистого досвіду критичного сприйняття й аналізу на аксіологічних засадах щодо:

- світових і вітчизняних досягнень у галузі педагогічної думки, науки та шкільництва;
- особливостей, закономірностей і тенденцій розвитку виховання, освіти й педагогічної думки різних народів з найдавніших часів до сьогодення;
- історичного родоводу сучасних інновацій виховання й навчання;
- кращих здобутків педагогічної мудрості українського й інших народів;
- утворення системи професійних цінностей, що поєднують повагу до національної історико-педагогічної спадщини, патріотизм, толерантне ставлення до світового досвіду виховання й навчання;

- набуття вмінь аналізувати та співставляти теоретичні погляди педагогів, процеси та явища педагогічної практики, виявляти їх наслідування й тенденції розвитку;
- набуття вмінь аналізу літератури з проблем розвитку освіти (вітчизняної та зарубіжної), творів педагогів і просвітителів різних часів;
- умінь писати реферати, есе й наукові статті на історико-педагогічні теми;
- умінь застосовувати загальні методи історико-педагогічних досліджень: історико-структурний, конструктивно-генетичний, порівняльно-зіставний;
- умінь виявляти провідні чинники й закономірності освітньо-виховних процесів у різні історичні періоди;
- умінь критично осмислювати спадщину минулого.
- усвідомлення різниці між явищами, що мають універсальний, особливий і одиничний характер,
- розуміння спадкоємності в розвитку педагогічних ідей;
- ефективного використання системи історико-педагогічних знань і вмінь у процесі професійної рефлексії та моделювання інноваційної професійної діяльності.

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

Форма навчання	Курс	Семестр	Загальне навантаження		Кількість годин				
					Аудиторні заняття			Самостійна робота студента в т.ч. ІРС	Залік
			Кредити ECTS	Години	Всього	Лекції	Практичні заняття		
Денна	II або III	За планами факультетів, інститутів	2	60	30	16	14	30	За планами факультетів, інститутів

Методичне забезпечення курсу

Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю, Осьмук Н. Г. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник. Суми: СумДПУ, 2015. 250 с.

Хрестоматія з історії педагогіки. Частина I. Вітчизняна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей Рисіна М.Ю., Сбруєва А. А. Наук. ред. та автор передмови Сбруєва А. А. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2003. 299 с.

Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей: Сбруєва А.А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. 432 с.

КОМПЛЕКСНЕ МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

РОЗДІЛ I. «Історія зарубіжної школи та педагогіки»

Семінар 1. Освіта та виховання з найдавніших часів до XVII ст. **(2,5 год.)**

Мета. Узагальнити знання про освіту й виховання в античному світі (спартанська та афінська системи виховання, педагогічні ідеї античних філософів); дослідити історію становлення університетів; проаналізувати педагогічні ідеї епохи Відродження. Охарактеризувати епоху Нового часу; ознайомитися з основними етапами життєдіяльності Я. А. Коменського; проаналізувати складові концепції видатного чеського педагога.

Базові поняття теми: антична культура; системи освіти Спарти та Афін; освіта Риму; калокіагія; «сім вільних мистецтв»; епоха Відродження; гуманізм; самоцінність особистості; світськість; раціоналізм; ідея всебічного гармонійного розвитку людини; принципи природовідповідності, гуманності, народності; пансофія; дидактика, «золоте правило дидактики», класно-урочна система навчання; кардинальні моральні чесноти.

Теоретичний блок

План заняття

1. Школа та педагогічна думка за часів Античності. Порівняльна характеристика систем освіти Спарти та Афін. Виховання, освіта й педагогічна думка в Давньому Римі.

2. Європейські університети: історія становлення, зміст освіти, особливості управління та діяльності.

3. Загальна характеристика епохи Відродження: сутність явища, представники, формування нового ідеалу виховання.

4. Гуманізм педагогічної системи Яна Амоса Коменського (1592-1670):

- а) характеристика основних етапів педагогічної діяльності Я. А. Коменського; мета і завдання виховання, фактори формування особистості;
- б) принципи природовідповідності, гуманності та народності як основа педагогіки Я. А. Коменського, ідея пансофічної школи;
- в) вікова періодизація й дидактичні ідеї Я. А. Коменського (завдання, принципи, правила, методи й форми організації навчання);
- г) школа як «майстерня гуманності», вимоги до вчителя;
- д) ідеї морального виховання Я. А. Коменського.

Методичні рекомендації

Епоха Античності після давньосхідних цивілізацій була наступним етапом розвитку шкільництва. Досягнення в галузі змісту, організації та методів навчання дітей у Давній Греції та Римі й оригінальні філософсько-педагогічні погляди стали джерелом розвитку європейської освіти, педагогічної думки та світової культури в цілому.

Значну роль у формуванні освітніх традицій **Давньої Греції** відігравали виховні системи міст-полісів (міст-держав), найяскравішими представниками яких є Афіни та Спарта. Розглядаючи процеси виховання й навчання зазначених держав, варто звернути увагу на особливості природничого, соціально-економічного, політичного й культурного устроїв, що безпосередньо впливали на формування уявлень про завдання та зміст освіти.

У процесі визначення сутності освітнього ідеалу на різних етапах розвитку Давньогрецької цивілізації слід порівняти зміст освіти закладів юних спартанців та афінян (агелли, мусична школа, палестра, гімнасія) (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 32). Зверніть увагу на подвійність завдань «калокагатії» в афінській системі. З'ясуйте спільне й особливе в методах виховання й навчання обох систем. Визначте відмінності жіночої освіти в Афінах і Спарті. Чим вони зумовлювалися?

Розглядаючи питання про виховання й навчання в **Давньому Римі**, необхідно пам'ятати, що провідну роль у формуванні особистості римлянина відігравала сім'я, її соціальний статус. Саме тому римська освіта передбачала як елементарні тривіальні школи для дітей плебеїв, так і школи для привілейованих верств населення – школи граматиків і риторів. Порівняйте зміст освіти цих шкіл і визначте освітній ідеал громадян Давнього Риму (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 34). Зверніть увагу на прагматичний характер освіти. Поясніть, чому в той час найбільшого розвитку отримало навчання риториці – ораторському мистецтву. З'ясуйте, які предмети загального циклу склали «шкільний канон» для дітей вільних громадян («сім вільних мистецтв»).

Під час розгляду питання про **педагогічну думку античних часів** необхідно пам'ятати, що в той час вона розвивалась у межах філософії. Перші педагогічні теорії розвитку особистості, завдань освіти, освітнього ідеалу були сформульовані грецькими й римськими філософами: Аристотелем, Демокрітом, Цицероном, Сенекою,

Квінтіліаном. Докладніше проблеми становлення педагогічних ідей у поглядах давніх філософів вивчаються **в темі № 2 самостійної роботи «Педагогічна думка Давньої Греції та Давнього Риму»**.

За часів Середньовіччя, зокрема в XII–XIII ст., економічний розвиток і поширення знань дали поштовх до появи особливої форми закладів вищої освіти – **університетів** (від лат. «Universitas» – сукупність). Проаналізуйте зміст освіти («сім вільних мистецтв»: тривіум і квадривіум) та організацію перших університетів (факультет мистецтв та вищі факультети), з'ясуйте, в чому полягав їх демократичний характер. Зверніть увагу, що становлення університетів відбувалося в загальному русі розвитку європейської освіти, разом із системами церковного та світського (лицарського, бюргерського шкільництва). Докладніше про це ви дізнаєтесь опрацювавши **тему № 2 самостійної роботи «Освіта та виховання епохи Середньовіччя»**.

Нове уявлення про призначення людини, роль освіти в її становленні подарувала світові **епоха Відродження** (XIV–XVI ст.). Поступовий соціально-економічний розвиток суспільства вимагав активної особистості. У пошуках зразків формування такої людини вчені звернулися до античної культури. Бажання встановити наступність з античністю шляхом відродження найкращих давніх традицій і спричинило назву епохи – Відродження. На зміну ідеалам Середньовіччя (аскета-ченця, лицаря-воїна) приходять нове уявлення про яскраву, сильну особистість, яка, прагнучи досягти щастя на землі, розвиває й утверджує творчі здібності своєї активної натури.

Провідною рисою епохи стає гуманізм, що виявлявся як у поглядах на виховання, так і в організації шкільної освіти. В європейських країнах з'являються педагогічні трактати, де філософи й педагоги дискутують про різні виховні й дидактичні проблеми, висувають нові постулати, шукають нових і кращих способів виховання й навчання, пропагують нові педагогічні ідеї. Найяскравішими представниками епохи Відродження стали Вітторіно да Фельтре, Франсуа Рабле, Еразм Роттердамський, Мішель Монтень, Томас Мор. Докладніше розвиток педагогічних ідей представників епохи Відродження вивчається самостійно **в темі № 4 самостійної роботи «Педагогічні ідеї епохи Відродження»**.

Для характеристики основних етапів педагогічної діяльності **Я. А. Коменського** зосередьте увагу на вивченні історичної епохи, в яку жив Коменський, епохи монополії католицької церкви в духовному житті Західної та Центральної Європи, епохи війн, релігійної нетерпимості та наполегливих пошуків кращими синами людства кращої долі для всіх людей.

Визначіть, як вплинули на формування **філософського світогляду** видатного педагога, що трактується дослідниками як ідеалістичний у своїй основі, гуманістичні ідеї епохи Відродження, матеріалістичний сенсуалізм Ф. Бекона, ідеї утопічного соціалізму Т. Кампанелли. В основі педагогічного світогляду Я. А. Коменського лежить **ідея пансофічної школи**, яка вимагає «навчання всіх усьому» з метою виховання справжньої людини, людини знань і праці. Прочитайте розділи «Великої дидактики» IX п.1-8; X п. 1,18; XII п.2; XX п.5 та прокоментуйте, який конкретний зміст вкладав Я. А. Коменський в ідею пансофічної освіти?

Згідно з традиціями християнської педагогіки **мета виховання** визначалась як підготовка до потойбічного життя. Я. А. Коменський, розвиваючи педагогічні ідеї свого часу, наголошував, що мета й завдання виховання, його зміст визначаються призначенням людини в цьому житті, яке полягає у: пізнанні всіх речей, пізнанні себе й володінні собою, зверненні до Бога. На основі аналізу положень «Великої дидактики» (розділи III, IV) поясніть, який конкретний педагогічний зміст вкладав педагог у ці завдання виховання? Важливою для розгляду цього питання є і характеристика **факторів формування особистості** в інтерпретації Я. А. Коменського. Така характеристика подана педагогом у розділах V, VI «Великої дидактики». Прокоментуйте положення цих розділів, у яких розкривається роль спадковості, виховання, оточуючого середовища у формуванні особистості.

Для розкриття проблеми **природовідповідного виховання** й навчання необхідно ознайомитися з положеннями, що містяться в розділах XII (п. 10, 12, 14, 17); XIV (п. 1,7); X (п. 10 – 14, 24, 35, 38); XIX (п. 54) «Великої дидактики». Охарактеризуйте ідейні джерела цього принципу (народна педагогіка, гуманістичні ідеї епохи Відродження, християнське віровчення), сформулюйте причини його історичної обмеженості.

Використовуючи приклади, подані в названих розділах, покажіть, як розв'язував Я. А. Коменський конкретні педагогічні проблеми, керуючись принципом природовідповідності. Цей принцип покладений в основу вікової періодизації Я. А. Коменського та запропонованої ним системи шкіл («Велика дидактика», розділи XXVII–XXXI). Дайте характеристику етапів шкільного навчання, розроблених педагогом.

Розгляд **дидактичних уявлень** Я. А. Коменського є прямим продовженням аналізу принципу природовідповідності. Необхідно дати характеристику таких конкретних аспектів дидактичної концепції видатного педагога:

- завдання школи: «Велика дидактика» (далі – «ВД») (р. X п. 2); «Зако-ни добре організованої школи» (р. II). Який зміст вкладав Коменсь-

кий у кожний з аспектів діяльності школи, стверджуючи, що вона повинна стати «майстернею мудрості, гуманності, працелюбності»?

- принципи навчання: «ВД» (р. XVI – XX); «Закони...»(р. 5); На основі положень з «ВД» дайте характеристику дидактичних принципів активності та свідомості, наочності, систематичності й послідовності, ґрунтовності навчання, вперше об'єднаних Коменським у цілісну дидактичну систему. Зупиніться на особливостях трактування окремих принципів (наочність), зумовлених недостатнім розвитком антропологічних наук;
- методи навчання: «ВД» (XII п. 3 – 8; XVI п. 4; XVIII п. 28 (III); XIV п. 40; XX п. 24; XXI п. 14; XXVIII п. 7). Необхідно дати характеристику таких вимог до методів навчання: успішність («ВД» XVI п. 40), легкість («ВД» XIX п. 1), стислість, ґрунтовність та правил, згідно з якими слід здійснювати навчання («ВД» XX п. 15 – 23);
- форми організації навчання: «Закони...» (р. 4,13); «Пансофічна школа»(п. 45 – 48). Обґрунтуйте закономірність розвитку класно-урочної форми організації освітнього процесу в період виникнення потреби в більш масовому навчанні, ніж у часи Середньовіччя. Назвіть характерні особливості нової форми навчання. Доведіть її переваги перед індивідуальною та індивідуально-груповою.

Визначенню виховних функцій **школи як «майстерні гуманності»** присвячені, зокрема: розділ X п. 2; розділ XI п. 1 та розділи XXIII, XXIV «ВД»; пп. 67, 68, 81, 82 «Пансофічної школи»; пп. II, XI «Законів добре організованої школи». Дайте характеристику моральних чеснот, які, на думку Я. А. Коменського, потрібно виховувати в дітей та методів їх виховання. Визначте провідні впливи на етичну концепцію Я. А. Коменського.

Розкрийте погляди Я. Коменського на **роль учителя** в суспільстві. Який зміст вклав видатний педагог у вислів: «Професія вчителя найпрекрасніша під сонцем»?

Практичний блок

Завдання для дискусій та педагогічних роздумів (III рівень складності)

1. Визначте джерела давньогрецької культури, охарактеризуйте спільні культурні традиції грецьких полісів та їх вплив на формування філософських поглядів античних мислителів.

2. У чому полягають риси спільності й відмінності в спартанській та афінській виховних системах у цільовому та змістовому аспектах?

3. Доведіть існування ідеї природовідповідності в поглядах давньогрецьких педагогів.

4. Поміркуйте щодо ролі та практичної можливості використання сократичної бесіди в сучасній школі.

5. У якому творі епохи Відродження відстоюється ідея необхідності критичного, творчого ставлення до знань, їх самостійного осмислення?

6. Поміркуйте, який зв'язок існує між філософським світоглядом Я. А. Коменського та його трактовкою мети виховання, принципу природовідповідності виховання; між гносеологічними позиціями педагога (ідеї матеріалістичного сенсуалізму) та його дидактичними принципами.

7. Прокоментуйте, який зміст вкладав Я. А. Коменський у поняття школи як «майстерні гуманності».

8. Чи зберігає класно-урочна система, розроблена Я. А. Коменським, свою актуальність і в наш час? Якщо так, то чому? Поміркуйте, які переваги має урок перед іншими формами організації навчальної роботи у школі. Чи має урок якісь об'єктивні недоліки, яких не вдається усунути й сьогодні?

9. Прокоментуйте тезу Я. А. Коменського, згідно з якою неосвічений учитель є *«тінь без тіла, хмара без дощу, джерело без води, лампа без світла»* (Див. «Про вигнання зі шкіл лінощів»).

10. До середини XVII ст. висувається просвітницька установка «всім знати про все» (Я. А. Коменський). Дайте обґрунтування Я. А. Коменським ідеї пансофії.

Контрольні питання з теми

(II рівень складності)

1. Чим було обумовлене виникнення різних систем виховання в Спарті та Афінах?

2. Дайте характеристику діяльності закладів освіти в Спарті та Афінах.

3. Яке виховання отримували дівчатка в Спарті та в Афінах? Як виховувалися діти рабів?

4. Дайте характеристику ідеї виховання гармонійної людини. Як вона реалізовувалася в Афінах?

5. У чому відмінність афінської та спартанської систем фізичного виховання?

6. Охарактеризуйте сутність «сократичної бесіди»?

7. Назвіть твори Платона, в яких відображена його система поглядів.

8. Чим зумовлена поява нових педагогічних ідей в епоху Відродження?
9. Назвіть найвідоміших просвітителів епохи Відродження, їх твори.
10. Дайте визначення дидактики (за Я. А. Коменським).
11. Назвіть підручники, написані Я. А. Коменським. У якому з них найширше застосовується принцип наочності?
12. Яку класифікацію пізнавальних здібностей дітей дав Я. А. Коменський у «Великій дидактиці»?
13. Які вимоги до методів навчання обґрунтував Я. А. Коменський?
14. У чому полягає сутність «золотого правила» дидактики?
15. Назвіть чотири кардинальні моральні чесноти, що складають основу етичної концепції Я. А. Коменського.
16. У чому полягає мета виховання за Я. А. Коменським?
17. У чому полягає мета навчання за Я. А. Коменським?
18. Назвіть дидактичні припини, розроблені Я. А. Коменським.
19. Яким було ставлення Я. А. Коменського до фізичних покарань? Чому?
20. Що таке пансофічна освіта за Я. А. Коменським?
21. Назвіть чотири етапи шкільного навчання, визначені Я. А. Коменським.
22. Як визначає Я. А. Коменський зміст навчання в середній освітній ланці?
23. Назвіть вимоги до вчителя, сформульовані Я. А. Коменським.
24. Назвіть твори Я. А. Коменського, в яких розроблені нові основи діяльності школи.
25. Сформулюйте методи виховання, що їх обґрунтував Я. А. Коменський.
26. Назвіть основні фактори формування особистості за Я. А. Коменським. Який із них він вважав провідним?
27. Назвіть методи, запропоновані Я. А. Коменським для досягнення міцності знань. Чим вони відрізняються від тих, що практикувались у середньовічній школі?

Тести

(І рівень складності)

1. Ініціація – це обряд, який означав за часів первісного суспільства:
 - а) вибори вождя;
 - б) іспит на входження до дорослого життя;
 - в) початок нового землеробського сезону.

2. Найдавнішим методом виховання вважається:

- а) словесні методи;
- б) особистий приклад батьків;
- в) покарання й заохочення.

3. Виникнення сімейного виховання в умовах моногамної сім'ї відноситься до часів:

- а) первісного стада;
- б) часів матріархату;
- в) часів патріархату;
- г) періоду військової демократії.

4. Визначте відповідність назви перших закладів освіти та країн, у яких вони виникли:

а) Еддуби – будинки табличок;	1) Єгипет;
б) Толь, Аграхар;	2) Месопотамія;
в) Школи писців;	3) Китай;
г) Сян, Сюй, Госуе, Сансюе.	4) Індія.

5. До якої виховної традиції належать наведені далі особливості виховання й освіти: надання пріоритетної уваги підготовці воїна, його фізичному загартовуванню, розвитку витривалості та військовій підготовці, обмеження розумової освіти елементарними навичками читання й письма:

- а) афінська;
- б) давньокитайська;
- в) спартанська;
- г) візантійська.

6. Який тип освіти давала мусична школа в давніх Афінах:

- а) фізичну;
- б) політичну;
- в) літературно-музичну;
- г) військову.

7. Вкажіть термін, який визначав у Афінській системі виховання різнобічний гармонійний розвиток особистості, досягнення фізичної та духовної досконалості _____

8. Вкажіть назву військових загонів спартіатів 7–18 років, де діти набували елементарних знань, необхідні розумові й фізичні навички та вміння _____

9. Питання зв'язку виховання із суспільним устроєм та обов'язків держави у сфері виховання вперше розкрив у своїх працях:

- а) Сократ;
- б) Демокріт;

- в) Ксенофонт;
- г) Платон;
- д) Аристотель.

10. Вчення про три складові душі людини (рослинну, тваринну й розумну) належить:

- а) Сократу;
- б) Демокріту;
- в) Ксенофону;
- г) Платону;
- д) Аристотелю.

11. Вкажіть назву філософської школи, яку заснував Платон поблизу Афін у IV ст. до н.е. _____

12. Вкажіть назву закладу освіти Давнього Риму, провідним завданням якого була підготовка майбутнього оратора: _____

13. У зміст «тривіуму» як складової семи вільних мистецтв, що становили зміст освіти в епоху Середньовіччя, входили предмети:

- а) арифметика, граматики, музика;
- б) граматики, риторика, діалектика;
- в) арифметика, читання, письмо;
- г) риторика, поетика, музика.

14. Який аспект умінь був не обов'язковим у лицарському вихованні в епоху Середньовіччя:

- а) гра в шахи;
- б) володіння зброєю;
- в) полювання;
- г) уміння складати та співати вірші;
- д) читати й писати.

15. Від якого слова, в перекладі з латинської мови, походить слово «університет»?:

- а) світський;
- б) місце, де вчаться;
- в) сукупність;
- г) освіченість.

16. Виберіть той факультет, на якому вчилися студенти університетів Середньовіччя:

- а) математичний;
- б) астрономічний;
- в) природничий;
- г) артистичний.

17. Визначте автора твору «Будинок радості»:

- а) Т. Мор;
- б) Р. Оуен;
- в) Т. Кампанелла;
- г) В. да Фельтре.

19. Англійський філософ-утопіст Т. Мор розширив уявлення про гармонійний розвиток особистості, характерне для епохи Античності, включивши до нього ще один напрям виховання:

- а) фізичне;
- б) релігійне;
- в) трудове;
- г) політичне.

20. Згідно з вченням М. Монтеня, в основу навчання необхідно покласти:

- а) віру в релігійний авторитет;
- б) слово вчителя;
- в) дослід та експеримент.

21. Визначальним у вихованні в епоху Відродження був принцип:

- а) деспотизму;
- б) народності;
- в) гуманізму;
- г) культуровідповідності.

22. Заповніть таблицю:

ДИДАКТИЧНИЙ ПРИНЦИП	ВИСЛОВЛЮВАННЯ Я. А. КОМЕНСЬКОГО
1.	
2.	

23. Заповніть таблицю:

Роки життя дитини	Віковий період	Вікові особливості	Зміст освіти	Ступені освіти
0 - 6	Дитинство	Посилений фізичний ріст, розвиток органів почуттів	Даються початкові уявлення про довкілля та суспільне життя	Материнська школа, тобто дошкільне виховання під керівництвом матері
6 - 12				
12 - 18				
18 - 24				

24. Закінчіть речення:

Методи навчання за Я. А. Коменським – це

25. Закінчіть речення:

Особистісні якості вчителя за Я. А. Коменським – це

26. «Золотим правилом» дидактики Я. А. Коменський називав принцип:

а) міцності знань;

б) систематичності;

в) наочності.

27. Допишіть пропущені слова в положенні з «Великої дидактики»:

«Насіння знання, моралі, благочестя дає природа, але вона не дає.....,, Це набувається за допомогою молитви, навчання, діяльності».

28. Закінчіть речення: Призначення людини в цьому світі полягає, на думку Я. А. Коменського, у тому, щоб,,

29. Закінчіть фразу з розділу 6 «Великої дидактики»: *«Всім, хто народжені людьми, безумовно необхідне виховання для того, щоб вони стали..... а не.....».*

30. Закінчіть фразу з розділу 29 «Великої дидактики»: *«...межа та мета школи рідної мови буде полягати в тому, щоб діти між 6 та 12 роками навчилися би тому,».*

31. Закінчіть речення: Зміст навчання у школі рідної мови, на думку Я. А. Коменського, повинен включати: читання й письмо рідною мовою, основи арифметики та геометрії, співи, катехізис,,,,

32. Проблема дошкільного виховання присвячена праця Я. А. Коменського:

а) «Закони добре організованої школи»;

б) «Пансофічна школа»;

в) «Материнська школа».

33. Конкретизації якого дидактичного принципу слугують наведені далі правила:

I. *«Усі заняття повинні розташовуватися таким чином, щоб наступне завжди базувалося на тому, що йому передує, а попереднє закріплювалося наступним».*

II. *«Все, що викладається та правильно сприймається розумом, повинно бути затверджене також і в пам'яті»:*

а) міцності засвоєння знань; б) наочності; в) свідомості та активності.

34. Закінчіть речення:

У статті «Пансофічна школа» Я. А. Коменський ставить перед школою завдання вдосконалення:

1) почуттів, 2) розуму, 3), 4), 5), 6), 7)..... .

35. Закінчіть речення:

У праці «Загальна порада про виправлення людських справ» Я. А. Коменський висловлює свої думки щодо шляхів вирішення проблем і конфліктів у таких сферах, як релігія,,

36. Останні роки свого життя Я. А. Коменський провів у:

а) Кракові; б) Лондоні; в) Амстердамі.

Першоджерела для обов'язкового опрацювання

1. Мішель Монтень. Досліди (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей: Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. С. 79–87.)

2. Я. А. Коменський. Велика дидактика (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей: Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. С. 90–188).

Робота з першоджерелами

1. Які предмети й чому, за М. Монтенем, мають вивчатися?

2. Відродженням чого можна вважати епоху, яка одержала таку назву?

3. Чому змінилося ставлення до науки й освіти?

4. У чому сутність принципу гуманізму відродження, яким чином він вплинув на освіту?

5. Опрацюйте твір «Велика дидактика» та виконайте такі завдання:

5.1. Розкрийте зміст природовідповідності виховання й навчання (підтвердити відповідними положеннями з твору).

5.2. Охарактеризуйте етапи шкільного навчання, розроблені Я. А. Коменським на основі принципу природовідповідності. Наведіть приклади з твору.

5.3. Визначте мету виховання за Я.А. Коменським та поясніть, який педагогічний зміст вкладав педагог у завдання виховання.

5.4. Використовуючи приклади з «Великої дидактики», проаналізуйте дидактичні уявлення Я.А. Коменського: завдання школи; характеристика принципів навчання; методи навчання; форми організації навчання.

5.5. Визначіть виховні функції школи, підтвердіть прикладами з твору «Велика дидактика».

5.6. Розкрийте обґрунтування Я. А. Коменським мети й завдань вивчення рідної та іноземних мов. Проаналізуйте вісім правил для вивчення різних мов; поясніть міркування Я. А. Коменського щодо досконалого вивчення мов (розділ XXII).

5.7. Поясніть погляди педагога на метод морального виховання (розділ XXIII), роль вимоги в підтримці дисципліни в школі (розділ XXVI).

5.8. Спираючись на зміст «Великої дидактики» доведіть, що Я. А. Коменський бачив у будь-якій людині значні здібності, що повинні реалізовуватись у природовідповідній освіті.

Індивідуальні завдання

1. Охарактеризуйте освітні традиції Давньої Греції.

2. Проаналізуйте, як змінився освітній ідеал за часів Середньовіччя.

3. Охарактеризуйте освітні ідеї М. Монтеня.

4. Визначте актуальність і прогностичність значущості ідей Я. А. Коменського в галузі педагогіки.

5. Спростуйте звинувачення Я. А. Коменського в консерватизмі й обумовленості педагогічної системи історичним періодом становлення його поглядів. Обговоріть питання у формі диспуту «захисників» і «звинувачувачів» із залученням у якості доказів-цитат із творів автора.

Робота студентів зі словником педагогічних термінів

Дати визначення наведених понять

1. Абак.
2. Агелли.
3. Агони.
4. Академія.
5. Вершники.
6. Гімнасія.
7. Герусія.
8. Граматист.
9. Демос.
10. Демоти.
11. Дидаскал.
12. Ефебія.
13. Ефеби
14. Калькулятор.
15. Кифарист.

16. Калокагатія.
17. Кріптія.
18. Лаконія.
19. Лаконічна мова.
20. Мусична школа.
21. Палестра.
22. Педагог.
23. Педоном.
24. Педотріб.
25. Ритор.
26. Риторські школи.
27. Сократична бесіда.
28. Софістика.
29. Стель.
30. Філософські салони.
31. Ювентус.
32. Церковна освіта.
33. Бюргерська освіта.
34. Лицарська освіта.
35. Університет.
36. Відродження.
37. Сім вільних мистецтв.
38. «Будинок радості».
39. «Острів Утопія».
40. «Місто Сонця».
41. «Гаргантюа і Пантагрюель».
42. «Велика дидактика».
43. Владика усіх створінь.
44. Дидактика (за Я.А. Коменським).
45. Дисципліна.
46. Доброчинність.
47. Природний метод.
48. Латинська школа.
49. «Материнська школа».
50. Пампедія.
51. Пангномика.
52. Пандогматія.
53. Панавгія.
54. Пансофія.
55. «Сіль мудрості».

Основна література

1. Історія педагогіки: навчальний посібник. За ред. О. А. Дубасенюк, М. В. Левківського. Житомир: ЖДПУ, 1999. 336 с.
2. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. А. А. Сбруєвої. Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.
3. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 188 с.
4. Мішель Монтень. Досліди. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. С. 80–87.
5. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. 432 с.
6. Коменский Я. А. Пансофическая школа. Избр. пед. соч.: В 2 т. М., 1982. Т. 2.
7. Коменский Я. А. Законы хорошо организованной школы. Там же. Т. 2.
8. Коменский Я. А. Мир чувственных вещей в картинках. Там же. Т. 1.
9. Коменский Я. А. Материнская школа. Там же. Т. 1.
10. Коменський Я. А. Про вигнання зі школи лінощів. Там же. Т. 1.

Додаткова література

1. Арцишевський Р. А., Арцишевська М. Р. Мислитель, педагог, гуманіст: до 420-річчя від дня народження Яна Амоса Коменського. *Шлях освіти*. 2012. № 2. С. 44-47.
2. Білецька С. Особливості античної концепції дитинства. *Шлях освіти*. 2008. № 1. С. 42–47.
3. Бойко В. Педагогічна система Яна Амоса Коменського: до 425 річчя від дня народження чеського мислителя письменника і педагога. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2017. № 4. С. 10–16.
4. Год Б. В., Год Н. В. Еразм Роттердамський – «наставник Європи»: історичні та педагогічні нариси. Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2012. 206 с.
5. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва. Навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
6. Мислиця М. День в стародавній єгипетській школі. *Валеологія*. 2007. № 11–12. С. 20–21.

7. Мітюров Б. Н. Педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського на Україні. К., 1971. 108 с.

8. Улюкаєва І. Він випередив свій час: до ювілею Яна Амоса Коменського – видатного чеського педагога (1592–1670). *Дошкільне виховання*. 2012. № 3. С. 47.

9. Шевченко В. Педагог і географ Ян Амос Коменський. *Географія та основи економіки в школі*. 2010. № 3. С. 46–47.

10. Ян Амос Коменський (1592-1670): [Антологія педагогічної думки]. *Початкова освіта*. 2007. № 4. (Вкладка).

Семінар 2. Педагогічні системи представників епохи Просвітництва Ж.-Ж. Руссо та Дж. Локка (1,5 год.)

Мета. Систематизувати знання про стан суспільного розвитку країн Західної Європи в період буржуазних революцій; засвоїти основні педагогічні ідеї Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо; порівняти основні положення педагогічних поглядів представників епохи Просвітництва.

Базові поняття теми: принцип природовідповідності; вільне виховання; природовідповідне виховання, трудове виховання; вікова періодизація; теорія «чистої дошки»; програма виховання джентльмена, дисциплінування тіла, душі та розуму; метод природних наслідків; загальнолюдські моральні цінності; домашнє виховання.

Теоретичний блок

План заняття

1. Загальна характеристика епохи Просвітництва в Західній Європі.
2. Педагогічні погляди Дж. Локка:
 - а) філософські та соціальні погляди як джерело побудови педагогічної концепції;
 - б) мета та завдання виховання;
 - в) програма виховання джентльмена. «Думки про виховання».
3. Загально-педагогічні ідеї Ж.-Ж. Руссо:
 - а) філософські та суспільно-політичні засади педагогічних ідей Ж.-Ж. Руссо;
 - б) мета виховання та загально-педагогічні принципи Ж.-Ж. Руссо.
 - в) вікова періодизація, зміст навчання й виховання в кожному з періодів. «Еміль, або Про виховання».

Методичні рекомендації

Проблеми мети й завдань виховання, змісту освіти турбували педагогів усіх часів. Щоб розібратись у провідних ідеях педагогів XVII – XIX століть, знайти спільне та специфічне в розвитку ними ідей педагогічної науки, зосередьте увагу на вивченні епохи, в якій вони жили та працювали, світогляду авторів конкретних теорій, визначіть історичну спадкоємність і своєрідність трактування ними окремих проблем. З цією метою прочитайте першоджерела, відповідні розділи підручників, педагогічної енциклопедії, навчальні посібники з історії педагогіки (див. список літератури).

Для порівняльної характеристики мети та завдань виховання зосередьте увагу на названих далі конкретних положеннях із праць педагогів: **Дж. Локк** («Думки про виховання» – С. 193 – 194, 195 – 198). (Тут і далі сторінки подані за: «Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. 432 с.»), **Ж.-Ж. Руссо** («Еміль, або Про виховання» – С. 203 – 205, 212, 240, 256 – 259). Поміркуйте, які загальнолюдські моральні цінності покладені в основу педагогічних систем даних педагогів.

Провідним загальнопедагогічним принципом, який обґрунтували просвітителі XVII – XVIII століть, був принцип природовідповідності. Для висвітлення другого питання зверніть увагу в запропонованих першоджерелах на такі сторінки: Ж.-Ж. Руссо. С. 208 – 244. Вважаємо за необхідне підкреслити, що трактування природовідповідності за Ж.-Ж. Руссо пов'язане з ідеєю вільного виховання, яка спрямована проти придушення особистості дитини, нав'язування їй волі вихователя.

Зверніться до «Концепції національного виховання», в якій подане сучасне розуміння принципу природовідповідності та зробіть висновок, чи відрізняється воно суттєво від уявлень педагогів минулих епох.

Принцип природовідповідності мав загальнопедагогічний характер, тобто визначав сутність як виховання, так і навчання. Підтвердіть це положення цитатами з першоджерел.

Важливим дидактичним питанням є проблема методів навчання. Порівняйте шляхи розв'язання цієї проблеми, які ми знаходимо у Дж. Локка (С. 205), Ж.-Ж. Руссо (С. 220 – 226). Наведіть цитати з творів, які свідчать, що педагоги пропонували використовувати насамперед методи, що мали на меті розвиток пізнавальних здібностей дитини.

Зверніть увагу на зміст і методи морального виховання. Подумайте, чим зумовлені елементи спільності й відмінності в змісті виховання (релігійні, філософські та політичні погляди педагогів, традиційні національні особливості виховання), у методах виховання (та чи інша цільова спрямованість виховання, розуміння природи дитини).

Так, Дж. Локк наголошує на необхідності виховання джентльмена, який уміє вести свої справи розумно й передбачливо. Така мета передбачає здійснення виховання у формі дисциплінування тіла, характеру й розуму. Отже, метою морального виховання у Дж. Локка є формування у вихованця сильного характеру, а для вирішення цієї проблеми необхідний, насамперед, на думку педагога, гарний фізичний розвиток, сила, легкість. Сильний характер, міцне здоров'я сприяють і кращому засвоєнню знань. Поради Дж. Локка адресовані, передусім, батькам, тому що видатний англієць віддає безумовну перевагу домашньому вихованню над шкільним. Дж. Локк акцентує увагу на стосунках батьків і дітей. Покажіть, із використанням цитат із твору «Думки про виховання», як змінюються ці стосунки з віком дитини. Принципи, якими керувався Дж. Локк у моральному вихованні дитини, є природовідповідність, що базувалася на глибокому вивченні вікових та індивідуальних особливостей дитини, поєднання суворості з любов'ю до дитини, активність і практична спрямованість виховання. Доведіть пріоритетне значення засобів прикладу, формування моральних звичок за допомогою виховуючих ситуацій, розмірковування з дітьми (наприклад, звернення до понять честі й ганьби), розумного задоволення їх допитливості та приборкання пристрастей у системі морального виховання Дж. Локка (С. 196 – 205).

Згідно з поглядами Ж.-Ж. Руссо, сутність морального виховання – це виховання любові серця. Основою для такого виховання є емоційне життя вихованця. «Із перших поривань серця виникає перше розуміння добра та зла». Необхідно зазначити, що моральне виховання, за Ж.-Ж. Руссо – це виховання вільної людини, члена нового справедливого, вільного від рабства суспільства. Цим ідейним пафосом пройняті принципи морального виховання: гуманізм, природовідповідність, свобода, дієвість. Зверніть увагу на те, який віковий етап розвитку особистості є найбільш чутливим, за Ж.-Ж. Руссо, для моральних впливів. Головними завданнями морального виховання Руссо вважав виховання добрих почуттів, добрих суджень і доброї волі. Засобами морального виховання в патріарха ідеї вільного виховання є спостереження реалій оточуючого життя: нехай це будуть і картини страждань і добрі справи, спілкування з людьми, приклад наставника та

видатних історичних діячів, залучення до практичної діяльності, метод природних наслідків. Доведіть це за допомогою положень з праці «Еміль, або Про виховання» (С. 231 – 233).

Практичний блок

1. Дайте характеристику філософських і суспільно-політичних поглядів Дж. Локка. Поміркуйте про їх взаємозв'язок із теорією «чистої дошки» видатного англійського педагога.

2. Проаналізуйте твір Дж. Локка «Думки про виховання». Поясніть, чому в структурі цього твору та у своїй виховній системі Дж. Локк дотримується такої послідовності: фізичне виховання, моральне виховання, розумове виховання.

3. Сформулюйте сутність підходів Ж.-Ж. Руссо до вирішення проблеми факторів формування особистості. Чим відрізняється його підхід від позицій Я. А. Коменського та Дж. Локка? Чи є ці ідеї актуальними для вирішення проблем виховання в сучасних умовах?

4. Згадайте тлумачення принципу природовідповідності Я. А. Коменським, Ж.-Ж. Руссо, (наведіть цитати з відповідних творів). Сформулюйте своє розуміння цього принципу. Яке визначення знайшов він у сучасних концепціях національного виховання?

Завдання для педагогічних роздумів та дискусій

(Завдання для самоконтролю III рівня складності)

1. Християнська філософія була домінуючим фактором у визначенні мети виховання Я. А. Коменським. Чи є вона таким фактором у педагогічних системах Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо? Якщо ні, то чим зумовлені їх підходи до визначення мети виховання?

2. Прочитайте у творі «Думки про виховання» рядки, де йдеться про загартування дитини. Яке ваше ставлення до методики загартування, запропонованої Дж. Локком?

3. Поміркуйте про ставлення до фізичних покарань Я. А. Коменського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо. У чому полягає принципова відмінність у ставленні педагогів до цієї проблеми, чим вона зумовлена?

4. Назвіть головні положення Ж.-Ж. Руссо щодо виховання жінки. Порівняйте його ідеї щодо цього питання з поглядами Я. А. Коменського. Висловіть свою точку зору.

Контрольні питання

(Завдання для самоконтролю II рівня складності)

1. У чому полягає мета виховання за Дж. Локком, Ж.-Ж. Руссо?

2. Назвіть основний принцип визначення змісту освіти за Я. А. Коменським і за Дж. Локком.

3. Що складає основу фізичного виховання за Дж. Локком?
4. Назвіть провідні методи морального виховання за Дж. Локком.
5. У який спосіб, за Дж. Локком, батьки мають завойовувати авторитет у своїх дітей?
6. У чому полягає сутність методу природних наслідків Ж.-Ж. Руссо?
7. Назвіть основні джерела навчання за Ж.-Ж. Руссо.
8. У чому полягають методичні особливості вільного виховання дитини на першому та другому етапах її розвитку за Ж.-Ж. Руссо?
9. Назвіть провідні цілі трудового виховання за Ж.-Ж. Руссо.

Тести

(Завдання для самоконтролю I рівня складності)

1. Заповніть пропуски у таблиці, яка відображає сутність вікової періодизації за Ж.-Ж. Руссо

Роки життя	Віковий період	Мета виховання	Методи виховання
Від народження до 2 років		Вільний розвиток фізичних сил дитини	
	Дитинство (період сну розуму)		Спостереження, набуття практичного досвіду
Від 12 до 15 років		Накопичення знань, необхідних для подальшого життя	
	Юнацький вік (період пристрастей і бур)		
Після 18 років		Релігійне виховання	

2. Закінчіть вислів Ж.-Ж. Руссо, у якому він формулює своє ставлення до природи дитини та сутності впливу на неї суспільства: «Все виходить досконалим із рук Творця, все.....».

3. Закінчіть цитату, назвіть її автора: «Дев'ять десятих людей стають тим, чим вони є завдяки.....».

4. У працях якого з названих педагогів вперше сформульований та обґрунтований принцип природовідповідності:

- a) Я. А. Коменський; б) Й. Песталоцці; в) А. Дістервег;
г) Дж. Локк; д) Ж.-Ж. Руссо.

5. Джентльмен, за Дж. Локком, має отримати освіту в:

- a) елітарній школі; б) вдома; в) на лоні природи.

6. Хто з педагогів є автором поради щодо харчування дітей: *«На сніданок і на вечерю дуже корисно давати дітям молоко, молочний суп, кашу на воді, вівсянку..., необхідно тільки турбуватись про те, щоб усі ці блюда були прості, без великих домішок і дуже мало присмачені цукром, а ще краще зовсім без цукру. Особливо ж ретельно слід уникати всяких прянощів та інших речей, які можуть збуджувати кров».*

а) Дж. Локк; б) Ж.-Ж. Руссо; в) Й. Гербарт.

7. Хто з педагогів для доведення суспільної необхідності праці сформулював таку сентенцію: *«Праця є неминучим обов'язком для людини, яка живе в суспільстві. Усякий нероба – багатий чи бідний, сильний чи слабкий – це шахрай».*

а) Дж. Локк; б) Ж.-Ж. Руссо; в) К. Гельвецій.

8. Хто є автором думки, у якій доводиться необхідність природовідповідного, гармонійного розвитку особистості:

«Ось істина, що підтверджується за всіх обставин: дієво, істинно і природовідповідно формуванню людини сприяє лише те, що захоплює людину, впливає на сили її природи у всій їх сукупності, тобто на серце, розум і руку».

а) Дж. Локк; б) Ж.-Ж. Руссо; в) Й. Песталоцці.

Першоджерела для обов'язкового опрацювання

1. Дж. Локк. Думки про виховання (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей: Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2006. С. 193–206.)

2. Ж.-Ж. Руссо. Еміль, або Про виховання (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей: Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. С. 208–265).

Робота з першоджерелами

Дж. Локк «Думки про виховання»

1. Охарактеризуйте систему «виховання характеру».
2. З'ясуйте особливості фізичного та розумового виховання джентльмена (наведіть приклади з твору).
3. Поясніть міркування автора щодо доцільності домашнього й заперечення шкільного виховання.
4. Дайте порівняльний аналіз педагогічних поглядів Дж. Локка та Ж.Ж. Руссо.

Ж.-Ж. Руссо «Еміль...»

1. Охарактеризуйте засоби фізичного виховання дитини з народження до двох років.
2. Проаналізуйте різні типи виховання, зокрема «те, яке дається природою».
3. Розкрийте особливості виховання дитини з 2 до 12 років. Визначте особливості виховання підлітка (Кн. 3).
4. Дайте визначення принципу природовідповідності Ж.-Ж. Руссо. Наведіть приклади з роботи щодо організації природовідповідного виховання. Проаналізуйте принцип вільного виховання (за твором).
5. Розкрийте думки Ж.-Ж. Руссо щодо трудового виховання, його прагнення «створити вільне суспільство через виховання вільної людини».
6. Проілюструйте положеннями з тексту застосування методу «природних наслідків».

Індивідуальні завдання

1. Дж. Локк: аналіз теорії виховання справжнього «джентльмена» з позиції сучасної концепції гуманістичної педагогіки.
2. Практична доцільність як провідний критерій формування змісту освіти джентльмена за Дж. Локком.
3. Ідеї трудового виховання в педагогічних поглядах Ж.-Ж. Руссо.

Робота студентів зі словником педагогічних термінів

Дати визначення наведених понять

1. «Табула раса».
2. Договірна теорія походження держави.
3. Програма підготовки джентльмена.
4. «Думки про виховання».
5. «Досвід про людський розум».
6. Дисциплінування тіла, душі та розуму.
9. Честь.
10. Загартування.
11. Вільне виховання.
12. Джерела виховання (за Ж.-Ж. Руссо).
13. Позитивне виховання.
14. Негативне виховання.
15. Метод природних наслідків.
16. «Сон розуму».

Основна література

1. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. А. А. Сбруєвої. Суми : ВВП «Мрія», 2015. 250 с.

2. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 188 с.

3. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. 432 с.

Додаткова література

1. Білецька С. Еволюція образу дитини: Ж.-Ж. Руссо як основоположник теорії педоцентризму. *Шлях освіти*. 2010. № 3. С. 31-34.

2. Ваховський Л., Харченко Т., Баско Л. Ідеї гуманізму у французькій філософії освіти: історико-педагогічний аспект. *Шлях освіти*. 2010. № 3. С. 39-44.

3. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. Тернопіль, 1996. 436 с.

4. Супрун Д. М., Супрун М. О. Вплив гуманістичних ідей XVIII-XIX ст. на розвиток загальної і спеціальної педагогіки. *Освіта з особливими потребами: шляхи розбудови*: науково-методичний збірник. К.: Педагогічна думка, 2012. Вип. 3, Ч. 1.

Семінар 3. Ідеї розвивального навчання в західноєвропейській педагогіці XVIII – XIX століть (2 год.)

Мета. Ознайомитися з основними етапами життя й діяльності Й. Г. Песталоцці, Й. Гербарта, А. Дістервега. Охарактеризувати основні положення педагогічних систем представників ідеї розвивального навчання.

Базові поняття теми: природовідповідність; розвивальне навчання; культуровідповідність; управління, засоби управління; теорія елементарної освіти; самодіяльність; загальнолюдське виховання; зміст освіти; пізнавальні інтереси.

Теоретичний блок

План заняття

1. Педагогічна система Й. Г. Песталоцці (1746-1827):

а) соціально-реформаторські ідеї Й. Г. Песталоцці, соціально-педагогічна та освітня діяльність;

- б) принципи природовідповідного та гармонійного розвитку особистості в теорії елементарної освіти.
- 2. Педагогічна система Й. Гербарта (1776-1841):
 - а) мета виховання в педагогічній системі Й. Гербарта;
 - б) теорія виховання Й. Гербарта;
 - в) дидактичні погляди Й. Гербарта.
- 3. Педагогічна діяльність та погляди А. Дістервега (1790-1866):
 - а) освітній ідеал педагога;
 - б) мета та завдання виховання;
 - в) загальнопедагогічні принципи А. Дістервега;
 - г) дидактичні погляди.
- 4. Порівняльний аналіз педагогічних поглядів зазначених педагогів на мету та завдання виховання й навчання.

Методичні рекомендації

Проблеми мети й завдань виховання, змісту освіти турбували педагогів усіх часів. Щоб розібратись у провідних ідеях педагогів XVIII–XIX століть, знайти спільне та специфічне в розвитку ними ідей педагогічної науки, зосередьте увагу на вивченні епохи, в якій вони жили та працювали, світогляду авторів конкретних теорій, визначіть історичну спадкоємність і своєрідність трактування ними окремих проблем. З цією метою опрацюйте першоджерела, відповідні розділи підручників, педагогічної енциклопедії, навчальних посібників з історії педагогіки.

Для порівняльної характеристики мети та завдань виховання зосередьте увагу на названих далі конкретних положеннях із праць педагогів: **Й. Г. Песталоцці** («Лебедина пісня». Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей: Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. С. 269 – 272; **А. Дістервег** («Керівництво до освіти німецьких вчителів». Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей: Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2006. С. 288 – 336). Поміркуйте, якими конкретними чинниками зумовлена відмінність у розумінні мети виховання різними педагогами, які загальнолюдські моральні цінності покладені в основу педагогічних систем.

Провідним загальнопедагогічним принципом, який обґрунтували просвітителі XVIII – XIX століть, був *принцип природовідповідності*. Й. Г. Песталоцці розглядав принцип природовідповідності як «порозуміння» з «троякого роду» силами дитячої природи, як

керівництво її саморозвитком; розвиток А. Дістервегом принципу природовідповідності полягає в обґрунтуванні ідеї фізичної та духовної самодіяльності, природних ступенів розвитку дитини, в основу яких покладений якісно новий рівень розвитку психології та фізіології і доповненні його принципом культуровідповідності.

Зверніться до «Концепції національного виховання», у якій подане сучасне розуміння принципу природовідповідності та зробіть висновок, чи відрізняється воно суттєво від уявлень педагогів минулих епох.

Принцип природовідповідності мав загальнопедагогічний характер, тобто визначав сутність як виховання, так і навчання. Підтвердіть це положення цитатами з першоджерел.

Й. Песталоцці, як засновник теорії формальної освіти, висуває на перший план розвиток пізнавальних (формальних) здібностей дитини (Історія педагогіки у схемах картах діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. А. А. Сбруєвої. Суми: ВВП «Мрія», 2015. С. 88-89) і надає, таким чином, другорядного значення нагромадженню практичних знань. На думку А. Дістервега, формальна освіта має бути нерозривно пов'язаною з матеріальною, оскільки цінність мають тільки ті знання й навички, що необхідні для подальшого життя (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей: Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. С. 288-336).

Класичну систему *дидактичних принципів* сформулював уперше Я. А. Коменський. Сформулюйте ці принципи й покажіть, у чому полягає розвиток їх трактувань у педагогічних концепціях Й. Песталоцці та А. Дістервега. Чим зумовлений цей розвиток? Зокрема проаналізуйте, як обґрунтовували ці педагоги дидактичний принцип наочності (див. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. С. 33), систематичності та послідовності.

Знайдіть у ідеях Й. Гербарта та прокоментуйте обґрунтування принципу виховуючого навчання. У чому полягають сучасні трактування цього принципу? (Історія педагогіки у схемах картах діаграмах: навчальний посібник / А.А. Сбруєва, М.Ю. Рисіна, Н.Г. Осьмук ; за заг. ред. проф. А.А.Сбруєвої. Суми : ВВП «Мрія», 2015. С. 90-93).

Важливим дидактичним питанням є проблема *методів навчання*. Порівняйте шляхи розв'язання цієї проблеми, які ми знаходимо в Й. Песталоцці, А. Дістервега (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II:

Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2006. С. 38). Наведіть цитати з творів які свідчать, що педагоги пропонували використовувати, насамперед, методи, що мали на меті розвиток пізнавальних здібностей дитини.

Аналізуючи зміст і методи морального виховання, подумайте, чим зумовлені елементи спільності й відмінності у змісті виховання (релігійні, філософські та політичні погляди педагогів, традиційні національні особливості виховання), у методах виховання (та чи інша цільова спрямованість виховання, розуміння природи дитини). Наприклад, розуміння дитини як істоти, якій треба тільки допомагати в ідеальному саморозвитку її природних сил (Ж.-Ж. Руссо), чи як істоти, дику жвавість якої треба приборкувати (Й. Гербарт), зумовлює суттєву різницю в методичному арсеналі педагогів.

За переконанням Й.Г. Песталоцці, моральність формується, насамперед, під час постійних вправ дитини в справах, що приносять користь іншим. Основними засадами морального виховання є формування моральних почуттів, моральної поведінки та моральної свідомості. Початок моральності формується в сім'ї. Мати як перша природна вихователька пробуджує і перше моральне почуття дитини – любов до неї. Далі ця любов повинна поширюватися на членів сім'ї, друзів, шкільних учителів і згодом – на все людство. Наведіть положення з творів Й.Песталоцці (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2006. 432 с.), які підтверджують, що провідними засобами морального виховання педагог вважав вправи в моральних вчинках, приклад вихователя, працю, моральні настанови. Покажіть, як ставився Й. Песталоцці до покарань як методу виховання.

За Й. Гербартом виховання складається з управління, виховуючого навчання й морального виховання (Історія педагогіки у схемах картах діаграмах: навчальний посібник / А. А.Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. А. А.Сбруєвої. Суми: ВВП «Мрія», 2015. С. 90–93). Принципи, на яких базуються моральне виховання та управління, суттєво відрізняються, що й слугує основою для відокремлення цих понять. Завдання управління – підтримування порядку в процесі виховання, придушення «дикої жвавості» дитини, зовнішнє її дисциплінування. Основними засобами управління, за Й. Гербартом, є нагляд, наказ, заборона, покарання. Допоміжна роль в управлінні належить авторитету та любові вихователя. Моральне

виховання, за Й. Гербартом, будується на п'ятьох моральних ідеях: ідеї внутрішньої свободи, ідеї досконалості, ідеї доброзичливості, ідеї справедливості та ідеї права. До засобів морального виховання Й. Гербарт відносить схвалення, осуд, розпорядок дня, виконання усталених правил поведінки.

Практичний блок

1. Християнська філософія була домінуючим фактором у визначенні мети виховання Я. А. Коменським. Чи є вона таким фактором у педагогічних системах Й. Песталоцці, А. Дістервега? Якщо ні, то чим зумовлені їх підходи до визначення мети виховання?

2. Згадайте тлумачення принципу природовідповідності Я. А. Коменським, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, (наведіть цитати з відповідних творів). Сформулюйте своє розуміння цього принципу. Яке визначення знайшов він у сучасних концепціях національного виховання?

3. Поміркуйте про відмінності трактування принципу наочності в дидактичних концепціях Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, А. Дістервега.

4. Дістервег зазначав, що поганий учитель подає істину, а хороший учить її знаходити. У чому полягають особливості діяльності хорошого вчителя (методи навчання, які він застосовує) на думку А. Дістервега та на Вашу думку?

5. Поміркуйте про ставлення до фізичних покарань Я. А. Коменського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці. У чому полягає принципова відмінність у ставленні педагогів до цієї проблеми, чим вона зумовлена?

Завдання для педагогічних роздумів та дискусій **(Завдання для самоконтролю III рівня складності)**

1. Згадайте, які дві концепції мети освіти існували у вітчизняній та європейській педагогіці у XIX столітті. У чому полягає формальна та матеріальна мета освіти за А. Дістервегом? Чим відрізняється його погляд на цю проблему від ідей Й. Песталоцці?

2. Висловіть своє ставлення до думки Й. Гербарта, що дисципліна – це приборкання дикої жвавості дитини. У чому полягає відмінність між управлінням та моральним вихованням за Й. Гербартом? Чи дійсно існує така відмінність?

3. Поміркуйте про ставлення до фізичних покарань Я. А. Коменського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці та Й. Гербарта. У чому полягає принципова відмінність у ставленні педагогів до цієї проблеми, чим вона зумовлена?

Контрольні питання

(Завдання для самоконтролю II рівня складності)

1. У чому полягає мета виховання за Й. Песталоцці, Й. Гербартом, А. Дістервегом?
2. Що складає першоелемент морального (фізичного, розумового) виховання згідно з теорією елементарної освіти Й. Песталоцці?
3. У чому полягає сутність ідеї формальної освіти, хто є її засновником?
4. Назвіть провідні загальнопедагогічні принципи А. Дістервега.
5. У чому сутність принципу культуровідповідного виховання?
6. Якій меті освіти, формальній чи матеріальній, надавав перевагу А. Дістервег?
7. Які принципи організації трудової школи поклав Й. Песталоцці в основу організації притулку в Нейгофі?
8. Які види пізнавальних інтересів вирізняв Й. Гербарт?
9. Які «трьохногого роду» сили дитячої природи визначав Й. Песталоцці?
10. Які методи навчання обґрунтував А. Дістервег у своїй праці «Керівництво до освіти німецьких учителів» (Розділ 1, п. 7)?
11. Сформулюйте сутність принципу культуровідповідності за А. Дістервегом.

Тести

(Завдання для самоконтролю I рівня складності)

1. Заповніть пропуски: Структуру уроку за Й. Гербартом становлять: асоціація,, метод.
2. Заповніть пропуски: Усю сукупність правил навчання, а кількість їх становить, А. Дістервег поділяє на 4 групи:
 - а) правила навчання, що стосуються учня як суб'єкта;
 - б)
 - в)
 - г)
3. Укажіть авторів творів:
 - а) «Материнська школа»;
 - б) «Про виховання розуму»;
 - в) «Лебедина пісня»;
 - г) Систематичне спростування книги Гельвеція «Людина»;
 - д) «Лінгард і Гертруда»;
 - е) «Загальна педагогіка, що виведена із мети виховання».

4. З наведених понять виберіть ті, що належать до педагогічної системи А. Дістервега:

- а) вільне виховання;
- б) дидактичні принципи;
- в) метод природних наслідків;
- г) культуровідповідність виховання й навчання;
- д) виховання як підкорення дикої жвавості дитини;
- е) збудження розумових сил дитини як мета навчання.

5. З наведених понять виберіть ті, що належать до педагогічної системи Й. Гербарта:

- а) виховуюче навчання; б) вільне виховання;
- в) багатосторонні пізнавальні інтереси; г) ступені навчання;
- д) покарання; е) метод природних наслідків.

6. У працях якого з названих педагогів вперше сформульований та обґрунтований принцип природовідповідності:

- а) Коменський; б) Песталоцці; в) Дістервег; г) Локк; д) Руссо.

7. Закінчіть міркування А. Дістервега щодо ступенів природного розвитку людини: «Звичайно у розвитку людини до чотирнадцяти або шістнадцяти років відрізняють три ступені: 1. Ступінь переваги почуттів (чуттєвого пізнання) або споглядання; 2. Ступінь пам'яті; 3. До цього додають ще четвертий ступінь ..».

Першоджерела для обов'язкового опрацювання

1. Й. Г. Песталоцці Лебедина пісня (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей: Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. С. 269 – 286.)

2. А. Дістервег Керівництво до освіти німецьких учителів (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей: Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. С. 288 – 336.)

Робота з першоджерелами

1. Опрацюйте твори Й. Г. Песталоцці «Як Гертруда вчить своїх дітей» та «Лебедина пісня». Проаналізуйте розуміння Й. Песталоцці мети елементарної освіти та природовідповідності, природовідповідного вивчення «рідної та всякої іншої мови»; ознайомтесь із методикою навчання «ідеальної матері Гертруди».

2. Зробіть огляд праці Й. Гербарта «Загальна педагогіка, що виведена з мети виховання» (див. методичі рекомендації до теми).

3. Опрацюйте твір «Керівництво до освіти німецьких учителів» А. Дістервега, проаналізуйте правила навчання, що відносяться до учня як до суб'єкта.

4. Поясніть правила навчання, що стосуються вчителя.

Індивідуальні завдання

1. Обґрунтування принципу виховуючого навчання Й. Гербартом. Сучасне трактування цього принципу.

2. Огляд твору Й. Г. Песталоцці «Як Гертруда вчить своїх дітей».

Робота студентів зі словником педагогічних термінів

Дати визначення наведених понять

1. Природовідповідність.
2. Культуровідповідність.
3. Самодіяльність.
4. Формальна освіта.
5. Виховуюче навчання.
6. Сили розуму.
7. Сили руки.
8. Сили серця.
9. Азбука умінь.
10. Природна гімнастика.
11. Багатосторонні інтереси.

Основна література

1. Гошанар Ірина. Життя та педагогічна діяльність Й. Ф. Гербарта. *Шлях освіти*. 2010. № 3. С. 43-46.

2. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. А. А. Сбруєвої. Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.

3. Левківський М. В. Історія педагогіки: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 188 с.

4. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. 432 с.

Додаткова література

1. Гоштанар І. В. Й. Ф. Гербарт про виховання як естетичне зображення світу: видатний представник німецької класичної педагогіки. *Педагогіка і психологія*. 2011. № 2. С. 115-125.

2. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. Тернопіль, 1996. 436 с.

3. Проскура О. Друге століття освітнього закладу в Берліні – Будинку Песталоцці – Фребеля. *Шлях освіти*. 2010. № 4. С.17-21.

4. Супрун Д. М., Супрун М. О. Вплив гуманістичних ідей XVIII–XIX ст. на розвиток загальної і спеціальної педагогіки. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: науково-методичний збірник. К.: Педагогічна думка, 2012. Вип. 3, Ч. 1. С. 149-155.

ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Тема 1: Виховання й навчання в давніх цивілізаціях (2 год.)

Мета. Ознайомитися з особливостями виховання, зародження шкільництва в Месопотамії, Давньому Єгипті, Давній Індії, Давньому Китаї. Визначити спільні риси, притаманні школам на етапі становлення в давніх цивілізаціях.

Базові поняття теми: виникнення писемності, шумерська писемність, піктограми, ієрогліфи, еддуби, школи писців, лісові школи та сімейні школи Давньої Індії, гуру, школи толь і аграхар, Бхагавадгіта, школи сян і сюй Давнього Китаю, Конфуцій.

Питання для співбесіди та самоконтролю:

1. Особливості організації шкільного навчання в державах Месопотамії.

2. Особливості освіти й виховання в Давньому Єгипті (сімейне виховання, організація навчання).

3. Освіта та виховання в Давній Індії. Вплив буддизму на розвиток освіти.

4. Освіта та виховання в Давньому Китаї. Педагогічні погляди Конфуція.

Методичні рекомендації

Розпочинаючи вивчення теми, варто пам'ятати, що виховання й освіта як особливі форми діяльності людини зародились саме в цивілізаціях Близького й Далекого Сходу приблизно в V тисячолітті до н.е. Школа й виховання в державах Давнього Сходу розвивалися залежно від культурних, моральних, ідеологічних, економічних, соціальних, географічних та інших факторів. Людина формувалась в оточенні жорсткого соціального життя, обов'язків і особистої залежності. Вона належала не собі, а, насамперед, сім'ї, касті, соціальній групі. Центральне

місце у вихованні й навчанні в давніх східних цивілізаціях займали сім'я, церква (релігія), держава. Навчання довгий час мало рутинний характер, а його зміст був обмеженим і вузькоспеціальним.

До I тисячоліття нашої ери розвиток ремесел, торгівлі, зростання міського населення сприяли розширенню кола людей, яким шкільне навчання було доступним. Крім представників аристократії та служителів культу в школах могли вчитися діти заможних ремісників і торгівців. Але переважна частина населення могла розраховувати лише на сімейне виховання, що зберігало патріархальні традиції: безумовний авторитет батька, вчителя; повага до старших; чітке дотримання родових обрядів і звичаїв.

Ознайомлюючись із розвитком писемності в давніх цивілізаціях Сходу, зверніть увагу на значення факту переходу від піктографічного письма (малюнками) до клинописного та ієрогліфічного у виникненні школи.

У державах Месопотамії – Шумері та Акаді особливого значення в соціальному розвитку відігравали писці. Перші школи для їх підготовки називались еддуби – «будинки табличок», від назви глиняних табличок, на які наносили клинопис. Ознайомтесь зі змістом освіти й методами навчання в еддубах, дослідіть їх генезу (від шкіл до культурних, наукових і навчальних центрів), визначте їх роль у культурно-науковому прирощенні знань.

Становлення системи шкіл у Давньому Єгипті пов'язано з неухильним дотриманням багатовікових традицій. Одна з них – наслідування професії батька – зумовила виникнення так званої «сімейної школи»: чиновник, жрець чи воїн готував свого сина до майбутньої професії, пізніше в таких родинах з'являються невеликі групи учнів не членів родини.

Школи державного типу – «школи писців» існували в Давньому Єгипті при храмах, палацах царів та вельмож і були надзвичайно престижними. Зміст освіти передбачав оволодіння технікою написання ієрогліфів двох стилів: для світських і релігійних потреб, а також сумою загальних знань з математики, географії, астрономії. Порівняйте зміст освіти у школах писців і еддубах, визначте чим обумовлювався обсяг знань, умінь, навичок зазначених шкіл (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 26).

Вивчаючи виховання в Давній Індії, враховуйте періодизацію її історії того часу: добуддійський період (до VI століття до нашої ери) і буддійський період (з VI століття до нашої ери), кожен із яких мав певні

особливості в розгортанні шкільної справи. Зверніть увагу на зміст виховання й навчання в добуддійську епоху, що абсолютизувала кастовий характер освіти (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 28 – 29).

Ознайомтесь із виховними традиціями буддизму, з типами закладів освіти («лісові школи», «школи Вед», «толь», «аграхар»). Поміркуйте, в чому полягав вплив буддизму на розвиток освіти (див. Сбруєва А.А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 28).

Перші письмові згадки про школи Давнього Китаю відносяться до епохи Шан (Інь) (XVI – XI століття до нашої ери). Це були школи, де дітей вільних і заможних громадян навчали ієрогліфічної писемності, пізніше – ще й моралі, рахуванню, музиці, володіння зброєю тощо.

В епоху Жоу (XI – III століття до нашої ери) з'являються нові типи шкіл: вищі, у містах – «юсюе», і нижчі, у провінції – «сансюе». Однак, характер освіти не змінюється та зберігає традиційність підготовки до життя за положеннями однієї з трьох найбільш поширених релігій Китаю – конфуціанства – конфуціанство, даосизм, еюїзм.

Проаналізуйте традиції сімейно-суспільного виховання Давнього Китаю, визначте провідні з них, зверніть увагу на внесок Конфуція – «учителя десяти тисяч поколінь» у систему традиційного східного виховання (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 31).

Література

1. Історія педагогіки / За ред. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. Житомир: ЖДПУ, 1999. 336 с.
2. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. 250 с.
3. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: навч. посібник для студентів пед. навчальних закладів. Тернопіль, 1996. 436 с.
4. Харченко С. Я. Основні ідеї родинного виховання педагогічній спадщині Конфуція: історія соціальної педагогіки. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 1. С. 104-107.
5. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А.,

Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. 432 с.

6. Шпарик О. Розвиток освіти у стародавньому Китаї: доконфуціанська доба. *Шлях освіти*. 2011. № 1. С. 38-43.

7. Шпарик О. М. Розвиток освіти у стародавньому Китаї: конфуціанська доба. *Шлях освіти*. 2011. № 3. С. 29-34.

Тема 2: Педагогічна думка Давньої Греції та Давнього Риму (2 год.)

Мета. Ознайомитися з основними ідеями античної педагогіки, які представлені поглядами давньогрецьких філософів Демокріта, Сократа, Платона, Аристотеля та педагогічними поглядами давньоримських філософів Цицерона, Сенеки, Квінтіліана. Схарактеризувати основні положення, що узагальнюють педагогічне надбання античності у справі освіти й виховання.

Базові поняття теми: природовідповідність; чинники розвитку особистості; розумове; естетичне, моральне, гімнастичне виховання; методи навчання, сократична бесіда, виховання оратора, педагогіка, вчитель.

Питання для співбесіди та самоконтролю:

1. Педагогічні погляди Демокріта. Природовідповідність як основа виховання.
2. Педагогічні погляди Сократа. Евристичний метод навчання.
3. Педагогічні погляди Платона. Система державної освіти як піклування про майбутніх громадян.
4. Педагогічні погляди Аристотеля. Естетична теорія навчання. Ідеї природовідповідного й державного виховання й освіти молоді.
5. Педагогічна думка Риму в поглядах Цицерона й Сенеки.
6. Перший римський учитель Квінтіліан. Система виховання оратора.

Методичні рекомендації

Давньосхідні цивілізації дали людству перші приклади шкіл. Подальший розвиток школи здійснювався в епоху античності, грецько-римської давності. Досягнення в галузі змісту освіти, методів і організації навчання підростаючого покоління в Давніх Греції та Римі та осмислення їх філософами того часу стало важливим етапом у подальшому розвитку шкільництва й педагогічної думки. Перші педагогічні теорії розвитку особистості, завдань освіти, освітнього ідеалу були сформульовані грецькими й римськими філософами Аристотелем, Демокрітом, Сократом, Платоном, Цицероном, Сенекою, Квінтіліаном.

Ознайомлюючись із творами видатних мислителів (див. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. С. 6 – 38.), з'ясуйте спільне й відмінне в трактуванні мети життя людини й ролі виховання, освіти для особи та суспільства.

Зверніть увагу на реалізацію принципу природовідповідності та гармонійності, що виявились у запропонованих філософами системах освіти, вікових періодизаціях, змісті навчання.

Проаналізуйте значення методів виховання й навчання в становленні особистості, що були визначені мислителями: традиційні (приклад дорослих, залучення до праці, вправи й повторення тощо) та оригінальні («сократична бесіда») (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 33 – 34).

Визначте основні положення, що узагальнюють педагогічне надбання античності у справі освіти й виховання та окресліть їх вплив на становлення шкільництва та ідей виховання в подальшому.

Література для обов'язкового ознайомлення

1. Платон «Держава».
2. Арістотель «Політика».
3. Квінтіліан «Про виховання оратора».

Питання для опрацювання літератури

1. Чому поняття античності пов'язується насамперед із культурою Давньої Греції?
2. Назвіть чинники розвитку особистості за Демокрітом.
3. Охарактеризуйте метод сократичної бесіди.
4. Дайте характеристику педагогічних поглядів Арістотеля.
5. Дайте порівняльну характеристику змісту та методів навчання за Платоном та Арістотелем.
6. Які предмети і чому, за Арістотелем, мають вивчатися?
7. Охарактеризуйте структуру ідеальної держави Платона: соціальні функції, роль держави та особливості освіти для відповідних соціальних верств.
8. Яку освіту для майбутнього оратора вважав обов'язковою Цицерон?
9. Які вимоги висував Квінтіліан до вчителя й вихователя?
10. Охарактеризуйте погляди Квінтіліана на організацію та методику навчання.

Література

1. Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2006. С. 9 – 24.
2. Історія педагогіки: навчальний посібник. За ред. О. А. Дубасенюк, М. В. Левківського. Житомир: ЖДПУ, 1999. 336 с.
3. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А Сбруєва., М. Ю Рисіна., Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. 250 с.
4. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. Тернопіль, 1996. 436 с.
5. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 188 с.
6. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. 432 с.

Тема 3: Освіта та виховання епохи Середньовіччя в Європі (2 год.)

Мета. Ознайомитися з особливостями навчання й виховання, формування освітнього ідеалу за часів європейського Середньовіччя на різних етапах його розвитку; визначити роль церковної культури й схоластики в житті й освіті суспільства; прослідкувати становлення традицій європейських світських освітніх систем.

Базові поняття теми: Середньовіччя, християнські традиції, католицька церква, монастирські школи, аскетизм, система лицарського виховання, учнівство, бюргерські школи, тривіум, квадривіум, схоластика.

Питання для співбесіди та самоконтролю:

1. Провідні риси виховання й навчання в Західній Європі епохи Середньовіччя.
2. Характеристика особливостей системи церковної освіти. Роль схоластики в розвитку освіти.
3. Зміст і методи лицарського виховання.
4. Становлення системи муніципальної освіти в містах Європи.

Методичні рекомендації

Середні віки – величезна історична спадщина, що охоплює понад дванадцять століть.

На відміну від античності, коли виховання дітей і юнацтва було спрямоване на формування повноцінного громадянина полісу й держави, за часів Середньовіччя пріоритетним стало залучення підростаючого покоління до християнських цінностей.

Прослідкуйте, як змінився освітній ідеал у цей історичний період, визначте роль церкви в поширенні й визначенні завдань освіти (монастирські, соборні, єпископські школи) (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н.Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 43).

Зверніть увагу на існування за часів Середньовіччя станових систем виховання: церковної (духовної), «лицарської», бюргерської. Виділіть загальні та специфічні риси цих освітніх систем (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 42 – 45).

Важливе значення для розвитку педагогічної думки в Середньовіччі (XI – XV ст.) мала схоластична система мислення, яка полягала в застосуванні законів формальної логіки для обґрунтування догматів релігії. Ознайомтесь із прикладами схоластичного мислення Ф. Аквінського, проаналізуйте позитивні наслідки й недоліки цього явища для подальшого розвитку освітніх ідеалів епохи (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 45).

Розкрийте сутність релігійного ідеалу Середньовіччя та його вплив на зміст і методи тогочасного навчання й виховання. Охарактеризуйте провідні особливості схоластичного навчання. Доберіть матеріали, що ілюструють особливості організації процесу навчання в середньовічних університетах (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 45).

Література

1. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. 250 с.

2. Квас О. В. Світ дитинства епохи середньовіччя. *Шлях освіти*. 2011. № 4. С. 38-41.

3. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. Тернопіль, 1996. 436 с.

4. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 188 с.

5. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. 432 с.

Тема 4: Педагогічні ідеї епохи Відродження (2 год.)

Мета. Ознайомитись із провідними ідеями Відродження. Схарактеризувати новації в організації освіти й виховання в літературних творах і школах представників епохи Відродження. Визначити їх вплив на становлення й розвиток гуманістичних ідей і світової гуманістичної педагогіки в подальші століття.

Базові поняття теми: гуманізм, Відродження, Ренесанс, новий ідеал виховання й освіти, Вітторіно да Фельтре, Томас Мор, Томмазо Кампанелла, Еразм Роттердамський, Франсуа Рабле, Мішель Монтень, «Будинок радості».

Питання для співбесіди і самоконтролю:

1. Причини появи та основні педагогічні ідеї епохи Відродження.
2. Ідеї відродження в Італії: педагогічна теорія та практика Вітторіно да Фельтре, Х. Вівеса.
3. Ідеї відродження у Франції: педагогічні погляди Ф. Рабле, М. Монтень.
4. Педагогічні ідеї членів «оксфордського гуртка»: Е. Роттердамський, Т. Мор.

Методичні рекомендації

Епосі Відродження, що охоплює період XIV – XVI століть, людство завдячує визнанням цінності особистості, вартої уваги й пізнання. В 1453 році із захопленого турками Константинополю до Італії змушені були тікати з грецькими рукописами вчені. На новому місці вони почали відроджувати античний (в основному, платонівський погляд) на світ.

Разом із тим соціально-економічний розвиток суспільства вимагав формування нового світогляду, в центрі якого була активна особистість, яка здатна змінити світ. Прагнення зрозуміти місце людини у світі відродило інтерес до античної культури як скарбниці

історичного досвіду людства та привело до пошуків у ній відповідей на питання, що ставила нова епоха. Саме тому новий світогляд отримав назву Відродження.

Найяскравішими представниками епохи Відродження стали Вітторіно да Фельтре, Франсуа Рабле, Еразм Роттердамський, Мішель Монтень, Томас Мор. Ознайомтесь з ідеями мислителів (див. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. 432 с.).

Визначте найбільш засуджувані риси середньовічної школи та думки вчених щодо поліпшення шкільної освіти. Зверніть увагу на організаційні та змістово-методичні інновації, що були запропоновані Вітторіно да Фельтре в школі «Будинок радості», та в проектах Т. Мора («Острів Утопія») і Т. Кампанелли («Місто Сонця») (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 46).

Поміркуйте, як вплинули ідеї епохи Відродження на розвиток педагогічної думки й виховної практики подальших часів?

Опрацюйте твір Томаса Мора «Острів Утопія». Охарактеризуйте ідеальний державний устрій на острові Утопія; з'ясуйте, хто займається справою виховання на острові. Визначте особливості виховання, навчання та взаємовідносин між громадянами острова. Проаналізуйте основні педагогічні принципи Т. Мора (за змістом твору).

Охарактеризуйте твір Томмазо Кампанелли «Місто сонця» (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей: Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. 432 с.). Охарактеризуйте ідеальне місто-державу: знайдіть підтвердження в тексті запровадження принципів економічної та політичної рівності; ставлення до праці як до священного обов'язку громадянина.

Література для обов'язкового ознайомлення

1. Еразм Роттердамський «Похвала глупоті».
2. Томас Мор «Острів Утопія».
3. Томмазо Кампанела «Місто сонця».

Питання для опрацювання літератури обов'язкового ознайомлення

1. Відродженням чого можна вважати епоху, що одержала таку назву?

2. У чому сутність принципу гуманізму відродження та яким чином він вплинув на освіту?
3. Чому змінилося ставлення до науки й освіти?
4. Проаналізуйте шляхи реалізації дидактичного принципу наочності за працею Т. Кампанелли «Місто Сонця».
5. Дайте характеристику особливостей діяльності «Будинку радості». Хто, де, коли заснував цю школу, чому вона має таку назву?
6. Від яких рис середньовічної школи відмовилися педагоги-гуманісти?
7. Назвіть особливості виховної системи, запропонованої Ф. Рабле в романі «Гаргантюа і Пантагрюель».
8. Дайте характеристику освітніх ідей М. Монтеня. Поясніть, чому працю «Досліди» називають «Біблією для учителя».
9. У чому полягає роль праці у виховній системі, запропонованій Т. Мором?
10. Дайте характеристику педагогічних поглядів Т. Кампанелли.
11. Хто з педагогів-гуманістів проголошував ідею загальної освіти?

Література

1. Ваховський Л., Харченко Т., Баско Л. Ідеї гуманізму у французькій філософії освіти: історико-педагогічний аспект. *Шлях освіти*. 2010. № 3. С. 39-44.
2. Год Б. Ідеї громадянського гуманізму в педагогічній думці Італії другої половини XIV-XVI століть. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка*. Полтава: Техсервіс, 2007. Вип. 2(54). С. 3-15.
3. Європейське Відродження та українська література XIV-XVIII ст. К., 1993. 371 с.
4. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. 250 с.
5. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. Тернопіль, 1996. 436 с.
6. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 188 с.
7. Мішель Монтень. Досліди. *Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка*. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Наук. ред. Мозговий І.П. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. С. 80 – 87.

8. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. 432 с.

Тема 5: Провідні ідеї реформаторської педагогіки
90-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст. (4 год.)

Мета. Ознайомитися з основоположними ідеями реформаторської педагогіки та причинами появи самого явища. Схарактеризувати основні положення реформаторських течій, визначити їх реформаційність, вплив на розвиток педагогічної науки та масової шкільної освіти в подальшому. Виокремити основні засади діяльності альтернативних навчально-виховних закладів.

Базові поняття теми: реформаторська педагогіка, гуманістичний підхід до цілевизначення виховання, педоцентризм педагогічної системи, розвивальний підхід виховання, антропологічний підхід виховання; прагматична педагогіка, теорія вільного виховання, теорія трудової школи, експериментальна педагогіка, «нові школи», експериментальні школи, трудові школи, Вальдорфська педагогіка.

Питання для співбесіди і самоконтролю:

1. Причини виникнення та основні течії реформаторської педагогіки, загальна характеристика явища.
2. Прагматична педагогіка. Педагогічні ідеї та педагогічна практика Д. Дьюї (1859-1959).
3. Теорія трудової школи. Педагогічні ідеї та педагогічна практика Г. Кершенштейнера (1854-1932), А. Лая (1862-1926).
4. Теорія вільного виховання. Педагогічні ідеї та педагогічна практика М. Монтесорі (1870-1952), Е. Кей (1849-1926) та теоретиків і практиків педагогіки особистості.
5. Експериментальна педагогіка Е. Меймана (1862-1915), А. Біне (1857-1911), Е. Торндайка (1874-1949).
6. Теоретичні основи та методичні особливості діяльності Вальдорфської школи.

Методичні рекомендації

У другій половині XIX – на початку XX століття провідні країни Західної Європи та США вступили в таку стадію розвитку суспільно-економічних відносин, яка вимагала науково-технічного переоснащення виробництва й удосконалення соціальних інститутів. У цих умовах усе

гостріше відчувалася відсталість і невідповідність традиційної школи та практики виховання новим економічним, соціальним, політичним вимогам життя. Безпорадність учнів під час використання одержаних знань на практиці, пасивний і догматичний характер навчання були основними причинами появи педагогічних течій, що вимагали реформування школи, всіх її щабелів. Педагогічні концепції, ідеї, течії кінця XIX – початку XX, основою яких стали вимоги радикальних змін (з латинського *reformare* – змінювати) в освітній сфері називають реформаторською педагогікою.

Специфіка реформаторської педагогіки полягала в тому, що її теоретичною основою був педагогічний світогляд, базис якого складало поєднання різноманітних філософських поглядів (позитивізму, прагматизму, екзистенціалізму, фрейдизму, неотомізму) та досягнень природничих і суспільно-гуманітарних наук (анатомії, фізіології, психології, соціології тощо). Найбільш визначними серед течій і напрямів, що розвивались у реформаторському русі, стали: вільне виховання (найвиразніші представники Е. Кей, М. Монтессорі), експериментальна педагогіка (А. Лай, Е. Мейман, А. Біне, Е. Торндайк), прагматична педагогіка (Д. Дьюї, Е. Паркхерст), педагогіка особистості (Г. Гаудіг, Е. Лінде), педагогіка дії (А. Лай), соціальна педагогіка (Е. Дюкргейм, П. Наторп, Р. Зейдель), трудове та громадянське виховання (Г. Кершенштейнер), педологія (С. Холл, А. Біне) (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 134–135).

Представників усіх реформаторських течій об'єднували нові погляди на дитину, нове бачення завдань і можливостей шкільної освіти й виховання, антропологічний фундамент цих поглядів. Метою діяльності реформаторів було перетворення школи на місце підготовки всебічно розвинених, самостійних, ініціативних людей, які вміють творчо використовувати набуті знання в практичній діяльності.

Необхідність формування цілісної гармонійної особистості з розвиненими якостями трудівника та громадянина стала педагогічним ідеалом, досягнення якого спиралося на принципи педоцентризму, антропологізму, соціалізації та демократизму (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 136).

Розглядаючи особливості педагогічних ідей, концепцій видатних реформаторів, зверніть, передусім, увагу на трактування ними загальнофілософських проблем мети життя людини й цілей виховання: педоцентризм Д. Дьюї, антропософія Р. Штайнера, гуманізм тощо.

З'ясуйте, які виховні й освітні інновації становили сутність кожної з концепцій («вільне виховання», педагогіка дії, виховання мистецтвом, соціальна педагогіка, трудова школа, педагогіка особистості, експериментальна педагогіка тощо). Яке конкретне вираження мали інновації в організації та здійсненні виховання й навчання (оновлений зміст, нові організаційні підходи, практично орієнтована методика) (див. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. С. 137–146).

Зверніть увагу на появу в реформаторському русі інтегрованої науки про виховання – «педології», ознайомтеся з її теоретичними основами та практичним значенням.

Поміркуйте, яке значення мав реформаторський рух для розвитку педагогіки як науки й розвитку шкільництва. Знайдіть матеріали про діяльність сучасних альтернативних навчально-виховних закладів (Вальдорфських шкіл; закладів, що використовують методику М. Монтесорі, техніку С. Френе тощо).

Література для обов'язкового ознайомлення

1. Д. Дьюї «Школа та суспільство».
2. Г. Кершенштейнер «Сутність трудової школи».
3. А. Лай «Школа дії».

Питання для опрацювання літератури

1. Які методологічні підходи та принципи покладені в основу всієї сукупності течій реформаторської педагогіки?
2. Які методологічні підходи та принципи є специфічними для окремих течій реформаторської педагогіки?
3. Сформулюйте провідні методичні новації педагогіки трудової школи. Поясніть, у чому полягає різниця між різними типами трудових шкіл Німеччини початку ХХ ст.
4. Сформулюйте провідні методичні новації педагогіки вільного виховання. У яких закладах освіти реалізуються ідеї представників реформаторської течії вільного виховання в сучасних умовах?
5. У чому полягала мета експериментальної педагогіки? Як розвивались ідеї експериментальної педагогіки в рамках педології?
6. У чому полягають особливості діяльності школи, що працює за канонами прагматичної педагогіки?
7. Ідеї яких течій реформаторської педагогіки знайшли розвиток у діяльності «нових шкіл», у яких конкретно проявах їх діяльності?
8. Проаналізуйте соціально-економічні та природничо-наукові причини виникнення й розвитку реформаторської педагогіки.

9. Назвіть недоліки шкільної освіти, які критикували реформатори. Що, натомість, пропонували вони?

10. У яких країнах і ким були відкриті нові експериментальні заклади освіти?

11. Розкрийте особливості використання Монтессорі матеріалів у створенні розвивального педагогічного середовища.

12. Визначте виховні й освітні можливості «техніки Френе».

13. Визначте спільні риси діяльності «нових шкіл», у чому полягають їх принципові відмінності від тогочасної масової школи?

14. Поясніть сутність педагогічної концепції прагматизму Д. Дьюї та її значення у формуванні основи американської системи освіти.

15. У чому полягають специфічні особливості діяльності Вальдорфської школи?

Література

1. Історія педагогіки: навчальний посібник. За ред. О. А. Дубасенюк, М. В. Левківського. Житомир: ЖДПУ, 1999. 336 с.

2. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук. Суми: СумДПУ, 2015. 250 с.

3. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття. Тернопіль, 1996. 436 с.

4. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 188 с.

5. Литвин Л. Проблеми вільного розвитку особистості у теоріях Р. Штайнера і В. О. Сухомлинського. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 55-58.

6. Сбруєва А. А. Порівняльна педагогіка: навчальний посібник. Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. С. 233-265.

7. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка. Упорядники і автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Наук. ред. Мозговий І. П. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. 432 с.

8. Цибулько Л. Г. Організація соціально-педагогічної роботи з вихованцями-сиротами в педагогічній спадщині Я. Корчака: історія соціальної педагогіки. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 1. С. 108-112.

РОЗДІЛ II. «Історія вітчизняної школи та педагогіки»

Семінар 4. Розвиток виховання та освіти на території України з найдавніших часів до к. XVII – поч. XVIII ст. (2 год.)

Мета. Узагальнити знання про стан суспільного розвитку Київської Русі; засвоїти основні етапи розвитку писемності та шкільної освіти; ознайомитись із системою шкіл і методикою викладання в них; проаналізувати педагогічні пам'ятки Київської Русі; дослідити витoki вітчизняної духовної культури й системи духовних цінностей українців. Охарактеризувати процес становлення й розвитку системи середньої освіти (братські школи) та вищої освіти (Острозька академія); ознайомитися з чинниками розвитку педагогічної думки й педагогічними поглядами українських просвітителів епохи Відродження й подальшого часу.

Базові поняття теми: матріархат; патріархат; християнство; школа книжного вчення; монастирська школа; школа грамоти; жіноче училище; кормильство; методики елементарного навчання; ідеї українського Відродження; вітчизняне просвітництво; просвітителі; Острозька академія; братські школи.

Теоретичний блок

План заняття

1. Виховання, освіта та педагогічна думка в Україні часів Київської Русі: виховання у прадавніх слов'ян, зародження писемності; провідні причини та головні ініціатори розвитку освіти; типи шкіл, зміст і методи навчання в них; аналіз твору «Повчання дітям» Володимира Мономаха.

2. Діяльність просвітителів українського походження на ниві європейської та вітчизняної освіти в XV – XVI століттях: Павло Русин; Юрій Дрогобич; Іван Вишенський.

3. Роль Острозької академії у формуванні національних традицій освіти й виховання.

4. Братські школи: виникнення, розвиток, їх роль у формуванні національної самосвідомості та культури. Педагогічна думка вчителів братських шкіл: брати Зизанії, Памва Беринда, Симеон Полоцький, Єпифаній Славинецький, Інокентій Гізель: завдання освіти й виховання, їх роль у житті суспільства й людини; принципи, зміст і методи освіти та виховання; вимоги до вчителів і батьків.

Методичні рекомендації

Розвиток виховання як соціального явища був уже з часів первісного суспільства тісно пов'язаним з умовами матеріального (поділ праці на землеробство та скотарство, а згодом і ремісництво) та духовного життя спільноти (виникнення релігії, мистецтва, усної народної творчості), з розвитком соціальної організації (від дородової громади до родової, від матріархату до патріархату, від полігамії до моногамії, від великої патріархальної сім'ї до малої тощо). З найдавніших часів у вихованні враховували і вікові та статеві особливості дітей, що відбивалось у природному поділі громади на вікові групи.

Розгляд питання про розвиток освіти у Київській Русі необхідно передумовити характеристикою різних точок зору на існування грамотності в часи, що безпосередньо передували утворенню феодальної державності.

Далі логіка розгляду питання передбачає характеристику *економічних, політичних та ідеологічних факторів, що сприяли розвитку освіти в Київській Русі*, головних її ініціаторів: держава, церква, народ (майстри грамоти). Спільною для всіх шкіл, хоча вони й мали конкретне цільове призначення відповідно до інтересів фундаторів шкіл, була релігійна основа освіти. За рівнем освіти школи поділялися на *школи грамоти та школи книжного вчення* (тобто елементарні та підвищеного типу), за джерелом створення; функціональною належністю – *двірцеві, церковні (монастирські та парафіяльні), школи майстрів грамоти, ремісничі училища*. Необхідно дати характеристику змісту навчання, форм і методів навчання в різних типах шкіл.

У період феодальної роздробленості та татаро-монгольської навали духовним центром Київської Русі на Заході стає Галицько-Волинське князівство. Необхідно проаналізувати особливості розвитку освіти в цьому князівстві в XI – XII століттях, зумовлені економічними й політичними інтересами держави, географічним положенням, особистою зацікавленістю княжої влади, подіями на навколишніх територіях.

Розвиток освіти та шкільництва на території України в XIV – XVII століттях був зумовлений військово-політичними подіями, що відбувалися на цих землях: їх завоювання Литвою, Польщею, а згодом і Московською державою; економічними потребами, духовною орієнтацією цих держав. У процесі висвітлення питання необхідно пояснити, чому на першому етапі розвитку школи в ці історичні часи (др. половина XIV – друга половина XV ст.) існували тільки елементарні школи. Де вони знаходились? Які історичні факти (наприклад, перепис у Києво-Печерському монастирі Псалтиря в

1397 р., Євангелія у 1411 р.) свідчать про існування таких шкіл? Якою мовою здійснювалося навчання на різних українських територіях?

Характеристика розвитку освіти кінця XV – середини XVI ст. передбачає аналіз стану розвитку українського шкільництва цього періоду. З'ясуйте, які школи виникли внаслідок адміністративного облаштування загарбаних поляками й литовцями українських територій. Які позитивні та негативні наслідки для духовного розвитку української нації мала поява латинських шкіл? Які можливості для здобуття українцями європейської освіти вона надала? У чому полягали впливи західноєвропейської ренесансної культури на розвиток освіти на українських землях?

Розгляд питання про *українських просвітителів* необхідно розпочати з короткої характеристики філософських і педагогічних систем, що здійснили найсуттєвіший вплив на розвиток вітчизняної педагогічної думки XV–XVII століть, а саме: народної педагогіки, християнської моральної доктрини, гуманістичних течій епохи Відродження, різноманітних реформаторських течій.

Діяльність вітчизняних просвітителів XV століття була пов'язана із закладами освіти Польщі та Західної Європи, де вони досягли значних успіхів у науковій діяльності. Внеском цих діячів у розвиток освіти на Батьківщині є, наприклад, те, що в 1491 – 1496 рр. П. Русин та Ю. Дрогобич брали участь у створенні перших друкованих книг кирилицею, у тому числі навчальних.

У кінці XVI – середині XVII століть суттєвим фактором, що спричинив подальший розвиток української освіти, зокрема, слов'яно-греко-латинських шкіл, став підйом українського національного визвольного руху. Острозька академія, братські школи стали основою для формування особливостей української національної освітньої традиції, яка творчо поєднала риси східнослов'янських і західноєвропейських культурно-освітніх надбань. Значна більшість видатних українських педагогічних діячів XVI – першої половини XVIII ст. походила із західноукраїнських земель. Вони отримали освіту, а потім самі працювали у Львівській братській школі (Л. Зизаній, І. Борецький, М. Смотрицький, К. Сакович, П. Беринда, З. Копистенський та інші). З розвитком Київського освітнього центру (Лаврська друкарня, братська та Лаврська школи, а далі – Києво-братський колегіум) значна кількість цих діячів продовжувала свою працю на Наддніпрянщині.

Практичний блок

1. Наведіть докази прямої зумовленості виховання умовами матеріального та духовного життя спільноти.

2. Поміркуйте та сформулюйте аргументи, що доводять взаємозв'язок і взаємовплив народної та офіційної, наукової педагогіки.

3. Як розвивався народно-педагогічний ідеал українців у різні історичні епохи?

4. Назвіть основних ініціаторів розвитку освіти за часів Київської Русі. Проаналізуйте, в чому полягала зацікавленість у наслідках цього процесу кожного з ініціаторів.

5. Сформулюйте моральний кодекс часів Київської Русі. Хто і в якому творі виклав такий кодекс? Як поєднуються в ньому основи традиційної народної та християнської моралі.

6. Сформулюйте причини становлення нового типу українського закладу освіти Острозької академії. Поміркуйте, в чому полягала новизна, з'ясуйте роль видатних особистостей (погляди й діяльність) у формуванні ідеалу української національної школи того часу.

7. Визначте роль Острозької академії та братських шкіл у поширенні освіченості серед українського населення, формуванні рис освіченості українців.

8. Напишіть статтю на тему «Діяльність братських шкіл як фактор розвитку української духовності».

Завдання для педагогічних роздумів та дискусій
(Завдання для самоконтролю III рівня складності)

1. Назвіть основні причини, що зумовили виникнення виховання як соціального явища. Яка з них є провідною і чому?

2. Хто є провідними суб'єктами виховання в народній педагогіці? Які з них втратили свою важливість у сучасних умовах? Чи необхідно відновлювати дієвість впливу цих суб'єктів? Обґрунтуйте власну точку зору.

3. У чому полягає відмінність у вихованні за часів матріархату та патріархату?

4. Як розвивався народнопедагогічний ідеал українців у різні історичні епохи?

5. Який, на Вашу думку, стан застосування народної педагогіки в сучасній сім'ї, школі, суспільстві?

6. Що Ви знаєте про виникнення писемності в праукраїнців (до хрещення Русі)? Наведіть докази, які свідчать про існування такої писемності. Чи є вони достатньо аргументованими, на Вашу думку?

7. У чому полягають особливості монастирського аскетичного виховання? У яких педагогічних пам'ятках часів Київської Русі підтримуються ідеали такого виховання, а в яких заперечуються?

8. Проаналізуйте статут Львівської або Луцької братської школи і висловіть власну думку щодо питань:

а) які дидактичні принципи були покладені в основу навчальної роботи цієї школи;

б) знайдіть у Статуті положення, що підтверджують наявність у братських школах елементів класно-урочної системи;

в) знайдіть у Статуті підтвердження наявності елементів самоврядування в братських школах;

г) якими мовами (і чому саме цими мовами) велося навчання в братських школах;

д) знайдіть у Статуті положення, що підтверджують гуманне ставлення вчителів і учнів та демократичні основи діяльності цих шкіл;

е) як поєднуються в діяльності братських шкіл ідеї народної та християнської педагогіки;

є) які методи виховання застосовували вчителі братських шкіл.

Контрольні питання до теми

(Завдання для самоконтролю II рівня складності)

1. Назвіть головні причини виникнення виховання в людському суспільстві.

2. Сформулюйте народнопедагогічний ідеал наших предків часу, що передував утворенню держави Київська Русь.

3. У чому полягала мета виховання часів Київської Русі? Чим зумовлена зміна у визначенні мети виховання порівняно з дохристиянськими часами?

4. Назвіть типи шкіл, що існували за часів Київської Русі. Хто (які соціальні інститути) і з якою метою їх створював?

5. Коли і ким була створена перша школа книжного вчення в Київській Русі?

6. Назвіть приклади існування двірцевих шкіл у Київській Русі.

7. Що являла собою «Академія Ярослава Мудрого»?

8. Чи існувала жіноча освіта за часів Київської Русі? Назвіть конкретні приклади існування таких закладів.

9. Назвіть найосвіченіших людей часів Київської Русі.

10. У чому полягає сутність Студитського статуту? Хто його створив, хто і коли запровадив на Русі?

11. Назвіть найвідоміші центри освіти та духовності часів Київської Русі.

12. Назвіть найвідоміші педагогічні пам'ятки Київської Русі та провідні педагогічні ідеї цих творів.

13. Назвіть навчальні предмети, що вивчались у школах книжного навчання часів феодальної роздробленості.

14. Дайте коротку характеристику методики навчання за часів Київської Русі.

15. Назвіть провідні фактори, що сприяли розвитку освіти в Галицько-Волинському князівстві.

16. Назвіть князів, що найбільшою мірою сприяли розвитку освіти в Галицько-Волинському князівстві.

17. Назвіть три етапи розвитку освіти на території України в XIV-XVII століттях. Укажіть критерії, за якими зроблена така періодизація.

18. Назвіть основні причини виникнення братських шкіл на території України.

19. Які предмети вивчались у братських школах елементарного та підвищеного рівнів?

20. У яких містах існували братські школи підвищеного рівня?

21. Коли і ким була заснована Острозька академія? Коли й чому вона припинила своє існування?

22. Хто був друкарем друкарні, що працювала при Острозькій школі? Які книжки були там надруковані?

Тести

(Завдання для самоконтролю I рівня складності)

1. Князь Володимир Святославович створив у Києві школу

а) грамоти;	а) у 988 р.;
б) книжного вчення;	б) у 998 р.;
в) академію;	в) у 978 р.

2. У школі, створеній князем Володимиром, навчалось учнів:

- а) 25; б) 100; в) 300.

3. Школа книжного навчання мала статус:

- а) елементарної школи; б) школи підвищеного рівня.

4. Школа, яку створив князь Володимир Святославович, існувала

- а) у Києво-Печерському монастирі;
б) у Десятинній церкві;
в) у княжих палатах.

5. Майстри грамоти - це:

- а) вчителі, які працювали у двірцевих школах;
б) ремісники, які займалися навчанням грамоти як основним чи допоміжним ремеслом;
в) ченці, які займалися місіонерською діяльністю і разом із тим навчали паству грамоти.

6. Федір Студит - це:
- а) учитель у школі Ярослава Мудрого;
 - б) автор твору «Слово про Закон і Благодать»;
 - в) автор монастирського статуту, згідно з яким усіх чорноризців навчали грамоти.
7. Закінчіть фразу: *«Більше ж за все убогих не забувайте, але скільки зможете, по силі своїй,, подавайте,.....,..... і не дозволяйте,»*
8. Засновником вітчизняної дошкільної педагогіки вважається:
- а) Іоан Грішний;
 - б) Митрополит Іларіон;
 - в) Володимир Мономах.
9. Провідним шляхом засвоєння знань у школі грамоти було:
- а) вивчення текстів напам'ять;
 - б) проведення дослідів та експериментів;
 - в) проведення диспутів і дискусій.
10. Основним джерелом вивчення вітчизняної історії в училищах часів Київської Русі був твір:
- а) «Житіє Феодосія Печерського»;
 - б) «Повість минулих літ»;
 - в) «Руська Правда».
11. Запровадив Студитський статут у монастирях Київської Русі:
- а) Климент Смолятич;
 - б) Кирило Туровський;
 - в) Феодосій Печерський.
12. Абак – це:
- а) дошка для письма;
 - б) інструмент, яким писали за часів Київської Русі;
 - в) давня рахівниця.
13. Навчальними книгами у школах грамоти були:
- а) «Азбука», «Часослов», «Псалтир»;
 - б) «Буквар», «Часослов», «Житія святих»;
 - в) «Абетка», «Псалтир», «Євангеліє».
14. Володимир Мономах заповідав дітям проявляти любов до Бога насамперед шляхом:
- а) творіння добра ближнім;
 - б) відлюдництва та посту;
 - в) місіонерської діяльності.
15. Основною формою навчання за часів Київської Русі була:
- а) індивідуально-групова;

- б) індивідуальна;
- в) взаємного навчання.

16. Навчання в школах на українських територіях, що знаходилися під владою литовських феодалів у XV столітті відбувалося мовою:

- а) литовською; б) латиною; в) слов'янською.

17. У братських школах України й Білорусії була започаткована нова форма навчання:

- а) взаємного навчання;
- б) класно-урочна;
- в) індивідуально-групово.

18. Острозька академія належала до типу шкіл:

- а) слов'яно-греко-латинських; б) єзуїтських;
- в) протестантських.

19. Перша братська школа на території України була створена у:

- а) Львові; б) Луцьку; в) Києві.

20. Створена була перша братська школа у:

- а) 1586 р; б) 1620 р; в) 1615 р.

21. Першим ректором Львівської братської школи був:

- а) Лаврентій Зизаній;
- б) Арсеній Еласонський;
- в) Кирило Ставровецький.

21. Першим ректором Острозької академії був:

- а) Герасим Смотрицький;
- б) Костянтин Острозький;
- в) Кирило Ставровецький.

Першоджерела для обов'язкового опрацювання

1. В. Мономах «Повчання дітям».
2. «Другий статут Луцької школи».

Робота з першоджерелами

1. Проаналізуйте «Повчання дітям» В. Мономаха. У чому, на Вашу думку, виховна цінність твору?

2. Знайдіть у «Повчанні» підтвердження таких тез: не лінуватись працювати; вести діяльне життя; творити добро людям; постійно вчитися; піклуватися про єдність рідної землі; безкорисливе служіння Вітчизні; вимоги щодо виховання дітей; обґрунтування важливості позитивного прикладу у вихованні молоді.

3. Висловіть власне ставлення до виховних принципів «Повчання дітям» В. Мономаха.

4. Проаналізуйте статут Луцької братської школи (див. методичні рекомендації до теми).

Індивідуальні завдання

1. Напишіть есе на тему «Спадкоємність та відмінність моральних заповідей праукраїнців дохристиянських часів та княжої доби».

2. Проаналізуйте навчальні книги часів Київської Русі.

3. Охарактеризуйте європейські ознаки українського шкільництва XVI –XVIII ст.

Робота студентів зі словником педагогічних термінів

Дати визначення наведених понять

1. Часослов.
2. «Повчання дітям».
3. Монастирська школа.
4. «Ізборник».
5. Майстри грамоти.
6. Отрок.
7. Студитський статут.
8. Федір Студит.
9. Книжне вчення.
10. Жіноче училище.
11. Псалтир.
12. Кирилиця.
13. Народна педагогіка.
14. Матріархат.
15. Патріархат.
16. Християнство.
17. Народно-педагогічний ідеал.
18. «Повість минулих літ».
19. Православні братства.
20. Братські школи.
21. Статут братської школи.

Основна література

1. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать. *Хрестоматія з історії педагогіки. Частина 1. Вітчизняна школа і педагогіка*. Суми: СумДПУ, 2003. С. 6 – 9.

2. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. А. А. Сбруєвої. Суми : ВВП «Мрія», 2015. 250 с.

3. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Уклад.: О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. К.: Знання, 2005. 767 с.

4. Книга вчить, як на світі жить. Книга для читання з народознавства. Суми, 1996. С. 5 – 36.

5. Левіта Ф. Шляхи і завдання українського шкільництва: до 1020-річчя шкільництва Русі-України. *Історія в школі*. 2009. № 4. С. 1 – 4.

6. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 188 с.

7. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посібник / за ред. О.О. Любара. К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. 450 с.

8. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. К., 1990. 190 с.

9. Повість врем'яних літ. *Хрестоматія з історії педагогіки. Частина 1. Вітчизняна школа і педагогіка*. Суми: СумДПУ, 2003. С. 13 – 14.

10. Про виховання чад. *Хрестоматія з історії педагогіки. Частина 1. Вітчизняна школа і педагогіка*. Суми: СумДПУ, 2003. С. 14 – 15.

11. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. Нариси. (X - поч. XX ст.) / За ред. М.Д. Ярмаченка. К., 1991. 384 с.

12. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. К., 1985. 312 с.

13. Тригубенко В. Формування гуманістичних цінностей особистості: від Київської Русі до сучасності. *Рідна школа*. 2009. № 12.

14. Українська педагогіка в персоналіях: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: У 2-х кн. Кн. 1: X – XIX століття / О. В. Сухомлинська, Н. Б. Антонець, Л. Д. Березовська, Л. С. Бондар; За ред. О.В. Сухомлинської. К.: Либідь, 2005. 622 с.

15. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина 1. Вітчизняна школа і педагогіка. Суми: СумДПУ, 2003. 299 с.

16. Шкільна благопристойність. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина 1. Вітчизняна школа і педагогіка. Суми: СумДПУ, 2003. С. 20 – 24.

Додаткова література

1. Аркас М. М. Історія України-Русі. К., 1990. 456 с.

2. Бабишин С. Д. Школа та освіта Давньої Русі (IX – пер. половина XIII ст.). К., 1973. 88 с.

3. Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. К., 1989. 295 с.

4. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. К., 1993. 414 с.

5. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава, 1994. 190 с.

6. Денисенко В. Педагогічні засади давніх братських шкіл. *Пам'ять століть*. 2006. № 1, січень-лютий. С. 42 – 51.

7. Дроб'язко П. І. Українська національна школа: витоки і сучасність: посібник. К.: Академія, 1997. 184 с.
8. Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. / відп. ред. О. Мишанич. К., 1993. 371 с.
9. Замалеев А. Ф. Мыслители Киевской Руси. К., 1981. 159 с.
10. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному висвітленні: в 4-х т. К., 1994. Кн. 1. 393с. ; Кн. 2. 524 с.
11. Кислашко О. Духовно-моральне виховання в Україні в складі царської Росії кінця XVII ст.. до революції 17 року. *Шлях освіти*. 2010. № 2. С. 38-40.
12. Кислашко О. М. Козачинський і Г. Кониський про духовно-моральне виховання. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 4. С. 41-43.
13. Костомаров М. П. Слов'янська міфологія. К., 1994. 384 с.
14. Науменко Ф. І. Школа Київської Русі. Львів, 1965. 216 с.
15. Радул О. Ігри дітей давніх східних слов'ян: педагогічний ретроспективний досвід. *Рідна школа*. 2009. № 12. С. 48-51.
16. Сірополко С. Історія освіти в Україні. К.: Наукова думка, 2001. 912 с.
17. Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. К., 1993. 592 с.

Семінар 5. Українське шкільництво та педагогічна думка у XVIII ст. (2 год.)

Мета. Схарактеризувати процес розвитку національної системи вищої освіти (Києво-Могилянської академії) та середньої (колегій) за часів національного відродження та подальшої денаціоналізації на українських землях (Лівобережна та Правобережна Україна). Проаналізувати вплив епохи Просвітництва на розвиток прогресивних ідей української педагогічної думки та діяльності просвітників.

Базові поняття теми: Києво-Могилянська школа-колегія-академія; ідея природовідповідності; ідея народності; сімейне виховання; обов'язки батьків; сродна праця; зміст освіти та виховання; «освіта для спасіння душі»; сродне виховання; колегії; освіта Правобережної України; Едукаційна комісія; освіта Лівобережної України; козацькі школи; Попівська академія.

План заняття

1. Становлення Київської братської школи-колегії-академії. Києво-Могилянська академія – осередок освіти й культури православних народів.

2. Педагогічна думка вітчизняних просвітителів XVIII століття (Григорій Сковорода, Феофан Прокопович): загальнопедагогічні ідеї (мета освіти й виховання, принципи народності, природовідповідності; зміст та методи освіти й виховання; вимоги до вчителя.

3. Шкільництво Правобережної та Лівобережної України в період посилення колоніального гніту та денаціоналізації українського народу: розвиток католицьких колегіумів; діяльність Едукаційної комісії; стан українських шкіл; колегіуми – заклади середньої освіти; спеціальні школи; Попівська академія.

Методичні рекомендації

У розглядуваний період на території України існували парафіяльні, полкові, січові, братські, протестантські, католицькі школи, школи національних меншин (вірменські, єврейські тощо). Створювалися школи мистецтв і мандрівних дяків. Особливо знаковим для українців і православних стало відкриття Києво-Могилянської колегії, пізніше – академії. Висвітлення організаційно-педагогічних аспектів її діяльності передбачає ознайомлення з ідейними засадами, метою, змістом, формами, методами навчання, вимогами до викладачів, етапами становлення, розвитку й занепаду.

У XVIII столітті українська педагогічна думка була представлена цілою плеядою вчителів і професорів вітчизняних закладів освіти. Вони навчалися, працювали в братських школах, Києво-Могилянській академії. Об'єктами аналізу повинні стати шкільні документи XVIII століття, підручники, створені вчителями та професорами, їх трактати та проповіді.

Головні педагогічні ідеї, яким необхідно дати характеристику в процесі аналізу цих джерел, є:

- необхідність освіти для «спасіння душі», для утвердження православ'я;
- доступність освіти, її демократичний характер;
- високі вимоги до морального рівня вчителя як до взірця християнських моральних чеснот;
- євангельська заповідь любові до ближнього і як її прояв – гуманне ставлення до дітей;
- провідна роль виховання в розвитку особистості;
- тлумачення вікових особливостей розвитку дітей і відповідного їм змісту навчання й виховання;
- визначення моральних норм поведінки дітей у школі та інших громадських місцях;

- вимоги до батьків щодо їх обов'язків у вихованні дітей;
- тісні зв'язки школи з громадою, її інтересами;
- дидактичні погляди;
- розуміння чуттєвої основи пізнання, необхідності наочності;
- застосування елементів класно-урочної системи в братських школах;
- шляхи реалізації принципів свідомого, міцного, систематичного й послідовного засвоєння знань;
- розробка підручників із граматики, риторики, філософії тощо.

У формуванні вітчизняної педагогічної думки XVIII століття суттєву роль відіграли, поряд із впливами, характерними для XVI-XVII століть, ідеї західноєвропейського просвітництва. Позначився на педагогічних поглядах і такий фактор, як посилення ролі держави в розвитку освіти (відкриття перших світських шкіл), у духовному житті суспільства.

Діяльність провідних українських просвітителів XVIII століття пов'язана, передусім, із Києво-Могилянською академією. Аналізуючи зазначене питання, варто звернутися до таких педагогічних ідей цих просвітителів:

- роль освіти в розвитку людини та процвітанні держави (ідеї просвіченого абсолютизму, ідеї селянського просвітництва);
- трактування мети виховання як «спасіння душі», як самопізнання та сродної праці, як служіння народів;
- ідея природовідповідного, сродного виховання;
- ідея народності виховання;
- дидактичні ідеї;
- обґрунтування необхідності глибокої наукової освіти;
- принципи свідомого, послідовного, міцного, активного засвоєння знань;
- вимога вивчення вікових та індивідуальних особливостей дітей і допомоги їм у самопізнанні;
- застосування методів навчання, що передбачають активну участь дитини в процесі навчання;
- формулювання законів ораторського мистецтва, визначення шляхів розвитку вмінь і навичок красномовства, педагогічної майстерності.

Особливості розвитку вітчизняної освіти в *другій половині XVII – XVIII столітті* спричинені, передусім, поділом українських земель між Російською та Польською державами внаслідок війни 1654 – 1667 рр. Польська влада на *Правобережній Україні* сприяла розвитку

католицьких колегіумів, що вело до полонізації та покатоличення української шляхти. Братські школи в цей період занепадають у зв'язку з поступовим переходом братств в уніатство, негативним ставленням до них влади.

На православних та українських національних засадах продовжують працювати лише парафіяльні школи та школи мандрівних дяків. Однак вони були елементарними й об'єктивно не могли стати основою для подальшого розвитку української освіти, духовності на Правобережжі.

Предметом розгляду повинна стати діяльність *Едукаційної комісії* (1773 – 1795 рр.). Необхідно проаналізувати як позитивні аспекти її діяльності (проведення освітньої реформи), так і негативні (закриття всіх українських шкіл на Правобережжі).

Характеристика розвитку освіти на *Лівобережній Україні* повинна включати розгляд діяльності полкових і парафіяльних шкіл (нижчої освітньої ланки), колегіумів (середньої освітньої ланки), та Києво-Могилянської академії (вищої освітньої ланки). Необхідно проаналізувати заходи російського царизму щодо поросійщення закладів освіти у XVIII ст.

Розвиток освіти в останній чверті XVIII ст. відбувався під впливом катерининської освітньої реформи 1786 року. Разом із заснуванням нових світських шкіл – малих і головних народних училищ, царський уряд заборонив діяльність полкових шкіл, шкіл мандрівних дяків.

Семінарське заняття може бути проведене у формі рольової гри – «Засідання вченої ради Києво-Могилянської академії».

Мета гри: характеристика педагогічних поглядів провідних діячів вітчизняної освіти XVII – XVIII століть, формування вміння ведення дискусії, аргументації своєї точки зору, полеміки з опонентами.

Між студентами групи розподіляються ролі («засідання вченої ради» є умовним, оскільки діячі, погляди яких розглядаються, не були сучасниками) К. Ставровецького, П. Беринди, С. Полоцького, Є. Славинецького, І. Гізеля, П. Беринди, Л. Зизанія, Г. Сковороди, Ф. Прокоповича, С. Калиновського та інших.

Один із учасників рольової гри призначається (обирається) головуючим. Він у вступній промові коротко характеризує діяльність просвітителів XVI століття (П. Русина, Ю. Дрогобича) та провідні впливи, що позначилися на розвитку вітчизняної педагогічної думки XVI – XVIII ст. Оголошується коло проблем, що мають бути розглянуті:

Мета та роль освіти й виховання у розвитку людини, духовному житті суспільства, процвітанні держави.

Зміст і методи сімейного виховання, вимоги до батьків і вихователів.

Зміст освіти, форми й методи навчання.

У процесі обговорення запропонованих питань полеміку необхідно вести від особи педагога, роль якого Ви обрали: для того, щоб краще «вжитись» у роль, необхідно докладно опрацювати матеріали про педагогічну діяльність Вашого «героя», його світогляд, педагогічні ідеї. Необхідно також ознайомитися з позиціями «протилежної сторони» в дискусії. З цією метою слід звернутися до додаткової літератури з теми, проконсультуватися за необхідності з викладачем.

Практичний блок

1. Хто з українських гетьманів доклав найбільших зусиль для розвитку освіти в Україні? У чому полягали ці зусилля? Як ви оцінюєте рівень освіченості козацької верхівки, рядових козаків у різні періоди існування козацтва як військово-політичного явища?

2. У чому полягає внесок Петра Могили в розвиток освіти в Україні? З якими історичними фактами пов'язане те, що оцінки щодо його просвітницької діяльності не є однозначно позитивними.

3. Що являли собою школи мандрівних дяків як педагогічне явище?

Завдання для педагогічних роздумів та дискусій **(Завдання для самоконтролю III рівня складності)**

1. Прочитайте уривок із твору С. Яворського «Філософський курс...» (Антологія педагогической мысли УССР. – С. 127). Як оцінює автор можливості юнацького віку щодо сприймання моральних істин? Як узгоджуються ці міркування з положеннями сучасної педагогічної науки про моральне виховання юнацтва?

2. Проаналізуйте твір Ф. Прокоповича «Промова про заслуги наук, що прирівнюються до заслуг зброї». Які аргументи наводить автор для доказу необхідності знань для благополуччя людини, держави?

3. Проаналізуйте «Байки Харківські» Г. Сковороди («Дві курки», «Бджола і Шершень», «Собака і Кобила») та «Вдячний Єродій». У чому полягає сутність ідеї сродності виховання видатного українського філософа й педагога? (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина 1. Вітчизняна школа і педагогіка. Суми: СумДПУ, 2003. С. 57 – 64).

4. У чому полягали зміни в структурі освітніх закладів Правобережної та Лівобережної України останньої чверті XVIII ст.? Якими причинами політичного характеру вони були зумовлені?

5. Поміркуйте про позитивні й негативні наслідки діяльності Едукаційної комісії. Обґрунтуйте свою думку.

6. Яким було ставлення російського царизму до Києво-Могилянської академії? Доведіть свою думку, використавши конкретні історичні факти.

7. Що ви знаєте про діяльність Попівської академії? Де й коли вона існувала, хто був її засновником, членами? Які педагогічні ідеї вони висловлювали?

Контрольні питання до теми

(Завдання для самоконтролю II рівня складності)

1. Коли та як утворився Києво-братський колегіум?

2. Коли було введено вивчення богослов'я в Києво-братському колегіумі? Чому введення цього предмету потребувало так багато часу? Що змінилося з його введенням у статусі закладу освіти?

3. Хто й коли вперше надав академічний статус Києво-братському колегіуму? Коли цей статус був остаточно підтверджений?

4. Коли припинила своє існування Києво-Могилянська академія? Чому? Коли та у якості якого закладу освіти академія відновила свою діяльність у XIX та у XX століттях?

5. Хто з професорів, ректорів Києво-Могилянської академії був автором психологічного твору «Мир с богом человеку»?

6. Хто є автором твору «Первое учение отрокам»? Коли та для кого він його написав?

7. Хто з професорів, ректорів Києво-Могилянської академії був укладачем «Синопису»? Що являє собою цей твір?

8. Які колегіуми існували на Лівобережній Україні у XVIII столітті? Коли й ким вони були створені? Коли й чому припинили існування?

9. Коли й чому припинили своє існування школи мандрівних дяків?

10. Яка кількість полкових шкіл була на території 7 полків Лівобережної України в 1740-1746 рр. (за даними І. Ф. Павловського)?

11. У чому полягали зміни в структурі закладів освіти Правобережної та Лівобережної України останньої чверті XVIII ст.? Якими причинами політичного характеру вони були зумовлені?

12. Поміркуйте про позитивні й негативні наслідки діяльності Едукаційної комісії. Обґрунтуйте власну думку.

13. Яким було ставлення російського царизму до Києво-Могилянської академії? Доведіть власну думку, використавши конкретні історичні факти.

14. Сформулюйте рекомендації, які виклав Ф. Прокопович у своєму творі «Про риторичне мистецтво» щодо законів і шляхів розвитку ораторського мистецтва.

15. Хто є автором праці «Духовний регламент»? Що являє собою цей твір?

16. У яких закладах освіти та які предмети викладав Г. Сковорода?

17. Назвіть головні духовні джерела формування Г. Сковороди як філософа та педагога?

18. У чому сутність ідеї «сродності виховання» за Г. Сковородою?

19. У чому полягає відмінність ідеї «просвіченого абсолютизму» Ф. Прокоповича від ідеї «селянського просвітництва» Г. Сковороди?

20. У чому полягають педагогічні ідеї притчі Г. Сковороди «Вдячний Єродій»?

21. У чому має полягати зміст освіти за Г. Сковородою?

22. Які дидактичні принципи та методи навчання відстоював Г. Сковорода?

Тест

(Завдання для самоконтролю I рівня складності)

1. Першим ректором Київської братської школи був:

- а) Інокентій Гізель;
- б) Мелетій Смотрицький;
- в) Іов Борецький.

2. Засновником Києво-братського колегіуму був:

- а) Петро Могила; б) Мелетій Смотрицький; в) Касіан Сакович.

3. Колегіум - це:

- а) елементарна школа;
- б) школа середнього рівня;
- в) заклад вищої освіти.

4. Едукаційна комісія - це:

- а) об'єднання професорів із метою прийому екзаменів у студентів;
- б) міністерство освіти, що існувало на території Правобережної України між першим та другим поділом Польщі;
- в) освітній департамент у Російській імперії у XVIII столітті.

5. Гальшка Гулевичівна була:

- а) жінкою Київського міського голови;
- б) київською міщанкою, що віддала свій маєток для заснування братської школи;

- в) засновницею жіночого училища в одному з монастирів Києва.
- 6. Єпіфаній Тихорський був:
 - а) засновником Харківського колегіуму;
 - б) професором Києво-Могилянської академії;
 - в) Київським митрополитом.
- 7. Засновником Чернігівського колегіуму був:
 - а) Іоанн Максимович; б) Арсеній Берило; в) Лазар Баранович.
- 8. Попівська академія – це:
 - а) духовна академія в Харкові;
 - б) просвітницький гурток інтелігенції на хуторі Попівка Сумського повіту;
 - в) колегіум у Переяславі.
- 9. У Київській академії отримали освіту гетьмани:
 - а) І. Мазепа, П. Орлик, П. Полуботок, І. Самойлович, Ю. Хмельницький;
 - б) І. Виговський, П. Дорошенко, П. Орлик, П. Сагайдачний, Б. Хмельницький;
 - в) Д. Апостол, І. Брюховецький, Д. Многогрішний, П. Полуботок, П. Тетеря.
- 10. Едукаційна комісія здійснила реформу освіти, згідно з якою були запроваджені школи:
 - а) парафіяльні та повітові училища, гімназії, університети;
 - б) парафіяльні училища, підокружні та окружні школи;
 - в) братські школи, колегіуми, академії.
- 11. Першим університетом на території України був:
 - а) Львівський; б) Київський; в) Харківський.
- 12. Автором Статуту Слов'яно-греко-латинської академії в Москві був:
 - а) Симеон Полоцький; б) Максим Грек; в) Єпіфаній Славинецький.
- 13. Президентом Святого Синоду став за наказом Петра I в 1720р.:
 - а) Стефан Яворський; б) Феофан Прокопович;
 - в) Стефан Калиновський.
- 14. Справу реформування системи духовної освіти Петро I доручив:
 - а) Стефану Яворському; б) Феофану Прокоповичу;
 - в) Стефану Калиновському.
- 15. Автором ідеї сродності виховання є:
 - а) Інокентій Гізель; б) Григорій Сковорода; в) Феофан Прокопович.

16. Автором слів «Без природи, як без дороги: чим далі йдеш, тим більше блукаєш. Природа є вічне джерело охоти» є:

а) Григорій Сковорода; б) Яків Козельський; в) Феофан Прокопович.

17. Хто є автором наведеної далі цитати: «Премудрий Платон воскові уподібнює серця юнацькі, тому що як віск приймає на себе зображення всяких печатей, так серця юних всяких прав легко приймають через легкосердя. Коли на тому воску відпечатає хтось непорочного і незлобивого голуба, то буде людина ця непорочна і незлобива, як голуб. ... Або впечатає хтось лютого лева або хижого вовка, то буде ця людина жорстокою, як лев, та хижою, як вовк. Або відпечатає хтось лінивого осла, завжди в лінощах ця людина має жити. Або відпечатає хтось гнівливого ведмедя, хитрого лиса або гавкаючого пса, до кончини життя свого ця людина буде гнівливою, хитрою і ганьбителем чесних. Якщо ж відпечатає хтось покірливе ягня або чистого горностая, ця людина до останнього подиху буде любителем покірливості і охоронцем чистоти».

а) С. Полоцький; б) І. Гізель; в) П. Беринда.

18. Хто є автором наведеної далі цитати:

«Запитання: Що повинна робити дитина, коли її зустріне на шляху хтось достойний пошани?

Відповідь: З шляху відійти, шапку чемно зняти, якщо ж прославлена людина, або достойність яку-небудь матиме, їй вклонитися.

Запитання: У розмові з людьми які речі є дуже нечемними?

Відповідь: Знизування плечима, перебирання пальцями, з ноги на ногу хитання, нахиляння всім тілом, перебивання кого-небудь раніше, аніж він закінчить розмову»

а) С. Полоцький; б) Г. Сковорода; в) Є. Славинецький.

19. Хто є автором вислову, наведеного далі:

«Два головні батьківські обов'язки це: "благо породити і благо навчити". Якщо хтось жодної з цих двох заповідей не додержав, ні благо породив, ні благо навчив, той не є батько дитині, а винуватець вічної загибелі...»

а) С. Полоцький; б) Є. Славинецький; в) Г. Сковорода.

20. Хто є автором вислову, наведеного далі:

«Народженого на добро неважно навчити на добро, хоч навчити, хоч привчити, хоч відучити... Від природи, яко матері, легесенько досягає наука сама собою. Це є всенародна і справжня вчителька і єдина».

а) Г. Сковорода; б) Ф. Прокопович; в) І. Гізель.

Першоджерела для обов'язкового опрацювання

1. С. Полоцький. Обід душевний і Вечеря душевна.
2. Г. Сковорода. Вдячний Єродій.

Робота з першоджерелами:

1. Проаналізувати твори С. Полоцького «Обід душевний», «Вечеря душевна» за такими напрямками: природовідповідність виховання; зміст батьківського виховання (обов'язки батька і матері, значення прикладу батьків, застосування покарань у вихованні дітей). Навести приклади з твору.

2. Охарактеризувати твір Г. Сковороди «Вдячний Єродій». Звернути увагу на: обов'язки батьків, необхідність всебічного розвитку дитини, поступового й послідовного навчання; необхідність пізнання дитячої природи; навчання вдячності батькам. Критика автором «несродного виховання».

Індивідуальні завдання

1. Видатні випускники Києво-Могилянської академії.
2. Охарактеризуйте європейські ознаки українського шкільництва XVI –XVIII ст.
3. Проаналізуйте сутність вимог до батьків у вихованні дітей (на матеріалі творів «О воспитании чад», Симеон Полоцький «Обід душевний» та «Вечеря душевна», В. Мономах «Повчання»). Порівняйте моральні заповіді, висловлені в цих творах.
4. Охарактеризуйте сутність ідеї сродності виховання за Г. Сковородою (за матеріалами творів «Байки Харківські» та «Вдячний Єродій»).

Робота студентів зі словником педагогічних термінів

Дати визначення наведених понять

1. Єзуїтські колегіуми.
2. Протестантство.
3. Протестантські колегіуми.
4. Школи мандрівних дяків.
5. Полкові школи.
6. Січові школи.
7. Система козацького тіловиховання.
10. Бурси.
11. Едукаційна комісія.
12. Слов'яно-греко-латинська академія.
13. Глухівська співацька школа.
14. Тихоріанський колегіум.

Основна література

1. Андрущенко Т. Естетичний ідеал Просвітництва та особливості концептуальних підходів до виховання. *Вища освіта України*. 2007. № 2. С. 84 – 89.
2. Антологія просвітницької думки членів Попівської академії. Упорядник та автор вступних статей Скоробагатська О. І. Науковий редактор – доктор педагогічних наук, професор Сбруєва А.А. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. 382 с.
3. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підручник. К.: Либідь, 2006. 424 с.
4. Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. К., 1992. 472 с.
5. Ісаєвич Я. Концепція тримовної школи в Європі XVI ст.: [Острозька школа (1576 р.)]. Урок української. 1999. № 1. С. 53 – 56.
6. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А.А. Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.
7. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Уклад.: О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. К.: Знання, 2005. 767 с.
8. Києво-Могилянська Академія в іменах XVII–XVIII ст. Енциклопедичне видання. Науковий редактор, упорядник З. І. Хижняк за ред. В. С. Брюховецького. К.: Вид. дім «К.М Академія», 2001. 736 с.
9. Кислашко О. М. Козачинський і Г. Кониський про духовно-моральне виховання. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 4. С. 41-43.
10. Книга вчить, як на світі жить. Книга для читання з народознавства. Суми, 1996. С. 5 – 36.
11. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 188 с.
12. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посібник / За ред. О. О. Любара, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. 450 с.
13. Мартиненко Д. В. Національне шкільництво на Лівобережній та Слобідській Україні (XVIII століття): монографія. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. 171 с.
14. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ: Абрис, 1994. 288 с.
15. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. К., 1990.

16. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. Нариси. (X – поч. XX ст.) / Ред. М.Д. Ярмаченка. К., 1991. 384 с.
17. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. К., 1985. 312 с.
18. Славинецький Є. Громадянство звичаїв дитячих. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки. За заг. ред. С. А. Литвинова. К, 1961. С. 43–46.
19. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: у 2 частинах. Частина 1. К., 1995. 430 с.
20. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: у 2 частинах. Частина 2. К., 1995. 431с.
21. Українська педагогіка в персоналіях: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: у 2-х кн. Кн. 1: X-XIX століття; За ред. О. В. Сухомлинської. К.: Либідь, 2005. 622 с.
22. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. К., 1988. 268 с.
23. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина І. Вітчизняна школа і педагогіка. Суми: СумДПУ, 2003. 299 с.

Додаткова література

1. Алексієвець Л. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України (XVII-XVIII ст.). Тернопіль, 1997. 160 с.
2. Багалій Д. Історія Слобідської України. Харків, 1990. 256 с.
3. Дроб'язко П. І. Українська національна школа: витоки і сучасність: посібник. К.: Академія, 1997. 184 с.
4. Карман Р. Педагогічні погляди Г. С. Сковороди. *Українська мова та література*. 2013. № 18, вересень. С. 33-35.
5. Кашуба М. Гуманістичні та реформаційні ідеї в Україні другої половини 17 ст. (І. Гізель). *Європейське Відродження та українська література XIV- XVIII ст.* К., 1993. С. 57–74.
6. Квас О. В. Світ дитинства епохи середньовіччя. *Шлях освіти*. 2011. № 4. С. 38-41.
7. Києво-Могилянська Академія в іменах XVII–XVIII ст. Енциклопедичне видання; за ред. В.С. Брюховецького. К.: Вид. дім «К.М Академія», 2001. 736 с.
8. Кирпач А. З історії народної освіти Запорізьких козаків. К., 1993.
9. Кислашко О. Духовно-моральне виховання в Україні в складі царської Росії кінця XVII ст. до революції 1917 року. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2010. № 10. С. 30-33.
10. Корж-Усенко Л. В., Мартиненко Д. В. Пріоритети політики «освіченого гетьманату» К. Розумовського. *Педагогічні науки: теорія,*

історія, інноваційні технології. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2012. № 3 (21). С. 12-20.

11. Кузь В. Г. Основи національного виховання. Умань, 1993. 109 с.

12. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ: «Довіра», 1992. 141 с.

13. Сбруєва А. А. Вимоги до вчителя та його діяльності у вітчизняних шкільних документах: ХУІ-ХУП ст. В кн.: *Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики*. К.: НПУ, 1999. Вип. 2. С. 133 – 137.

14. Сірополко С. Історія освіти в Україні. К.: Наукова думка, 2001. 912 с.

15. Скоробагатська О. І. Порівняльна характеристика аксіологічних пріоритетів виховання членів Попівської академії. *Педагогічні науки*. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. Ч. 1. С. 139-146.

16. Ткаченко Л. І. Г. С. Сковорода про особистість і розвиток особистості: педагогічний підхід. *Педагогіка і психологія*. 2010. № 4. С. 31-40.

17. Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. К., 1993. 592 с.

18. Яременко М. Характерні риси латинського шкільництва Гетьманщини: на прикладі Переяславського колегіуму. *Київська старовина*. 2011. № 2. С. 13-33.

Семінар 6. Розвиток шкільництва та поширення ідеї народності в педагогічній думці України (XIX – поч. XX ст.) (2 год.)

Мета. Ознайомитися з основними положеннями освітніх реформ, що сформували систему освіти Російської імперії. Засвоїти основні положення світогляду К. Д. Ушинського; проаналізувати головні ідеї теорії та практики педагога: антропологічні основи педагогіки; аспекти обґрунтування народної школи, формування в учнів національного характеру, переконань, світогляду, моралі, визначити ставлення К. Д. Ушинського до праці в житті людини. Проаналізувати трактування принципу народності й методичні інновації процесу навчання й виховання в поглядах Т. Г. Лубенця, Х. Д. Алчевської.

Базові поняття теми: загальність освіти; формальна й матеріальна мета освіти; народність, принцип народності, початкове навчання дітей рідною мовою; методика початкового навчання; народна школа; земська школа, недільна школа; педагогіка як наука і

мистецтво; антропологічні основи педагогіки; класне та предметне викладання, звуковий метод навчання грамоти; метод пояснювального читання; музей наочності; літературні бесіди; шкільні свята.

Теоретичний блок

План заняття

1. Становлення системи освіти в Російській імперії за реформами XIX ст. Земські школи. Недільні школи.

2. К. Д. Ушинський про педагогіку як науку і мистецтво виховання. Антропологічні основи педагогіки. Ідея народності виховання як методологічний принцип педагогічної системи К. Д. Ушинського. Розробка педагогом національної системи виховання.

3. Дидактичні погляди К. Д. Ушинського: вирішення проблеми мети освіти: концепції формальної та матеріальної мети освіти; дидактичні принципи; урок і самостійна робота учнів; навчальні книги К. Д. Ушинського: нові методичні ідеї та застосування надбань народної педагогіки; вимоги до вчителя-вихователя та його підготовки.

4. К. Д. Ушинський про роль праці в розвитку особистості й суспільства.

5. Розвиток педагогічної думки та народної школи в Україні. Педагогічні ідеї та діяльність Т. Г. Лубенця, Х. Д. Алчевської.

Методичні рекомендації

Розгляд першого питання потребує звернення до характеристики системи освіти в Російській імперії, яка формувалася впродовж усього століття шляхом проведення реформ у першій та другій половині, і зумовлювалась особливостями тогочасної освітньої політики правлячого ладу.

Кардинальні зміни в організації освіти на території Російської імперії XIX ст. було розпочато в 1802 році, коли було створено державний заклад керівництва освітою – міністерство. На початку діяльності до обов'язків Міністерства освіти входило управління загальноосвітніми школами, університетами, науковими закладами та видавничою справою. Однак, не всі освітньо-виховні заклади були підпорядковані міністерству. До 1917 року освітою керували ще й відомство імператриці Марії та Синод. Відомство імператриці Марії опікувалося сирітськими притулками, інститутами шляхетних дівчат, богадільнями та іншими добродійними установами. Святий Синод як керівна установа православної церкви керувала всіма церковно-парафіяльними школами та закладами духовної освіти.

У 1804 році в рамках проведення реформ було сформовано структуру системи освіти тогочасної Російської імперії: парафіяльні й повітові школи, гімназії, університети. У 1928 році за новими Статутами про початкові та середні школи було закріплено існування чотирирівневої станової освіти: парафіяльні школи – для нижчих станів; повітові училища – для дітей ремісників, купців і міщан; гімназії – для дітей дворян і чиновників. З особливостями реформування кожної ланки освіти в першій половині XIX ст. можете ознайомитись у розділі «Система вітчизняної освіти у першій половині XX ст.» (пос. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А. А., с. 98.)

Значний вплив на зміни у сфері освіти Російської імперії мав громадсько-педагогічний рух 50-х–60-х років XX ст., завдяки якому відбулися суттєві демократичні зрушення (докладніше див. «Вітчизняний громадсько-педагогічний рух 50-х–60-х років XX ст.», с. 106; «Етапи розвитку вітчизняної недержавної громадської школи», с. 122; «Освітня діяльність земств», с. 121 в пос. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А. А.).

Охарактеризуйте роль представників громадсько-педагогічного руху в розгортанні мережі недільних шкіл та їх значення в підвищенні грамотності населення нижчих станів.

Зверніть увагу на роль земських шкіл і земств у забезпеченні сільського населення початковою освітою та підготовці вчителів для земських шкіл.

Готуючи друге питання, законспекуйте основні положення статті К. Д. Ушинського «Про користь педагогічної літератури» та «Передмови» до «Педагогічної антропології». Зверніть увагу на те, що видатний педагог розглядав педагогіку у взаємозв'язку з такими науками, як філософія, психологія, анатомія, фізіологія, логіка та ін., які він називав антропологічними. К. Д. Ушинський підкреслював, що саме з цих наук педагогіка «черпає знання засобів, необхідних їй для досягнення її цілей...» і разом із тим вважав, що педагогічна наука може успішно розвиватися тоді, коли постійно збагачуватиметься передовим педагогічним досвідом. Знайдіть у названих працях і прокоментуйте вислови, в яких йдеться про значення, яке надавав К. Д. Ушинський педагогічній літературі для формування педагогічної майстерності вчителя.

Готуючи третє питання, законспекуйте основні положення статей «Про народність у громадському вихованні» та «Рідне слово»

(Хрестоматія з історії педагогіки. Частина I: Вітчизняна школа і педагогіка. Суми: СумДПУ, 2003. С. 123 – 135).

Принцип народності виховання варто розглядати як методологічну основу всієї педагогічної системи К. Д. Ушинського, як шлях до вирішення всіх конкретних педагогічних питань. Видатний педагог розумів народність як своєрідність кожного народу, обумовлену його історичним розвитком, соціальними умовами життя та географічними особливостями, як прагнення народу зберегти своє національне «я», тобто національні риси.

К. Д. Ушинський вивчав системи виховання різних народів. Він дійшов висновку, що, незважаючи на схожість педагогічних систем усіх європейських народів, у кожного з них є своя особлива виховна мета й засоби досягнення цієї мети, що створені «характером та історією народною». Знайдіть у статтях «Про народність у громадському вихованні» та «Рідне слово» (Див. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина I: Вітчизняна школа і педагогіка. Суми: СумДПУ, 2003. С. 123 – 135) відповіді на такі питання:

- Що складає основу народності?
- Чи існує щось спільне у виховних системах різних європейських народів? Чим обумовлені елементи спільності?
- Яку роль відіграє рідна мова в національній виховній системі? У чому полягає роль мови в забезпеченні виховуючого характеру навчання? Опрацьовуючи четверте питання семінарського заняття, зверніть увагу на такі аспекти дидактичної концепції К. Д. Ушинського:

- *наукове обґрунтування дидактичних цілей навчання.* В основу такого обґрунтування покладені ідеї народності (див. «Про народність у громадському вихованні») та врахування психічних особливостей дітей (див. «Людина як предмет виховання» // Хрестоматія з історії педагогіки. Частина I. Вітчизняна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей Рисіна М.Ю., Сбруєва А.А. Наук. Ред. та автор передмови Сбруєва А. А. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2003. 299 с.). Виходячи з цих ідей, Ушинський формулює ідею виховуючого та розвиваючого характеру навчання.

- *зміст теорій формальної та матеріальної мети освіти* та ставлення педагога до провідних їх аспектів: мета освіти, її зміст, форми й методи. Яким навчальним предметам надавав перевагу Ушинський і чому?

- *дидактичні принципи, обґрунтовані К. Д. Ушинським.* Опрацюйте статтю «Праця в її психічному та виховному значенні»

(Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки. К.: «Радянська школа», 1961. С. 271 – 281); та книгу «Рідне слово. Книга для тих, хто навчає» (Ушинський К. Д. Избранные педагогические сочинения. Т. 2. Под ред. А. И. Пискунова. М.: Педагогика, 1974. С. 269 – 343).

Заповніть таблицю:

Дидактичний принцип	Обґрунтування принципу К. Д. Ушинським

Для оптимізації пошуку необхідних положень звертайтеся до предметних покажчиків, які є у вибраних творах К. Д. Ушинського.

Зверніть увагу на відмінність обґрунтування дидактичних принципів К. Д. Ушинським від поглядів педагогів попередніх часів. Покажіть зумовленість такої відмінності розвитком антропологічних наук, на даних яких базуються науково-педагогічні ідеї К. Д. Ушинського;

- *методи навчання.* К. Д. Ушинський здійснив обґрунтування таких методів навчання, як систематичний та аналітичний, метод вправ (усні, письмові, лабораторно-практичні, робота з книгою);

- *форми навчання.* К. Д. Ушинський багато зробив для вдосконалення вчення про урок як основну організаційну форму навчального процесу в школі. Зверніть увагу на умови успішної організації навчальних занять, що їх визначив видатний педагог, та види навчальної роботи на уроці. Необхідно проаналізувати також положення, сформульовані Ушинським, щодо розвитку навичок самостійної навчальної роботи школярів;

- *навчальні книги.* Ознайомтеся з навчальними книгами «Рідне слово» та «Дитячий світ». Зробіть висновки про дидактичні принципи, покладені в основу побудови цих книг. Спираючись на зміст навчальних книжок К. Д. Ушинського, покажіть, якими засобами він розв'язує проблему виховання любові до свого народу, його мови, фольклору, поезії, історії. Наведіть конкретні приклади, які б доводили, що навчальний матеріал навчальних книг «Рідне слово» та «Дитячий світ» спрямований на розвиток самостійності, активності, допитливості дітей;

- *вимоги до вчителя, та його підготовки.* Законспектуйте статтю «Про користь педагогічної літератури». Зверніть увагу на вимоги, які висував К. Д. Ушинський до вчителя як до людини, яка вийшла з народу, на роль учителя в соціальному й педагогічному аспектах. Прочитайте статтю «Проект учительської семінарії». Проаналізуйте план підготовки народних учителів, запропонований К. Д. Ушинським. Знайдіть відповідь на питання про шляхи підвищення педагогічної майстерності.

Готуючи четверте питання, законспектуйте статтю «Праця в її психічному та виховному значенні». Дайте визначення праці за К. Д. Ушинським. Зверніть увагу на провідні аспекти антропологічного підходу автора статті до обґрунтування необхідності різних видів праці в житті людини й суспільства (етичний, історичний, фізіологічний, психологічний, педагогічний). Використайте приклади з історії розвитку людського суспільства, які наводить педагог, його образні вислови (Наприклад: «... якби вони (люди) знайшли казковий мішок, з якого вискакує все, чого душа забажає, або винайшли машину, яка цілком заміняє всяку працю людини, то самий розвиток людства припинився б: розбещеність і дикість полонили б суспільство») (Праця в її психічному та виховному значенні // Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки. К.: «Радянська школа», 1961. 652 с.) для аргументації положення про деградацію суспільства без особистої праці. Дайте характеристику навчання як виду розумової діяльності в школах різних типів (схолас-тичній, гуманістичній, розвиваючій). Нарешті, проаналізуйте положення статті щодо обов'язків батьків у підготовці дітей до праці життя.

Готуючи п'яте питання зверніть увагу на принцип народності, охарактеризуйте інновації в навчанні й вихованні в теорії та практичній діяльності Т. Г. Лубенця та Х. Д. Алчевської. Прочитайте про педагогічну діяльність видатних українських освітніх діячів – послідовників К. Д. Ушинського. Які ідеї К. Д. Ушинського застосовувалися ними в діяльності народної школи другої половини XIX – початку XX століття? Які з цих ідей є найбільш актуальними для сучасної школи?

Практичний блок

1. Назвіть провідні положення філософського світогляду К. Д. Ушинського. Поміркуйте, яким чином вони вплинули на формування педагогічної концепції видатного вітчизняного освітнього діяча.

2. Як обґрунтовував К. Д. Ушинський необхідність формування в дітей національного характеру, світогляду, моралі, духовності? Чи актуальні його міркування щодо цих питань для сучасної школи?

3. Спираючись на аргументи статті К. Д. Ушинського «Праця в її психічному та виховному значенні», доведіть, що праця є головним інструментом створення матеріальних цінностей і необхідна для фізичного й духовного вдосконалення людини, для підтримки людської гідності, для свободи й щастя людини.

4. Прокоментуйте вислови К. Д. Ушинського: «Саме виховання, якщо воно бажає щастя людині, повинне виховувати її не для щастя, а

готувати до праці життя...». «Виховання повинне розвивати в людині звичку до праці, воно повинне дати їй можливість знайти для себе працю в житті».

5. Охарактеризуйте загально-педагогічні та дидактичні погляди Т. Г. Лубенця.

Завдання для педагогічних роздумів та дискусій
(Завдання для самоконтролю III рівня складності)

1. Прокоментуйте наведені вислови К. Д. Ушинського:

- «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна передусім пізнати її також у всіх відношеннях».
- «Одна педагогічна практика без теорії – те ж саме, що знахарство в медицині».
- «...педагог повинен багато вчитися, розуміти душу в її проявах і багато думати про мету, предмет і засоби виховної майстерності, перш ніж стати практиком».
- «Мало успіху буде мати та школа, до якої дитя приходить як із раю до пекла, і з якої біжить як із темного пекла».

2. Поміркуйте, як співвідносяться елементи національної та загальнолюдської моралі в концепції народного виховання К. Д. Ушинського? Якому з напрямів виховання: національному чи загальнолюдському віддає перевагу видатний педагог? Який із цих напрямів є пріоритетним у сучасних концепціях виховання в нашій країні?

3. Висловіть свою думку щодо того, які позиції теорій формальної та матеріальної освіти критикував К. Д. Ушинський?

4. На основі аналізу навчальних книг К. Д. Ушинського «Дитячий світ» та «Рідне слово» сформулюйте свою думку щодо того, що Ви взяли б із цих підручників для навчання й виховання дітей у сучасній школі?

Контрольні питання до теми

(Завдання для самоконтролю II рівня складності)

1. У чому полягає мета навчання за К. Д. Ушинським?
2. Які принципи навчання визначав К. Д. Ушинський?
3. Що включав К. Д. Ушинський у зміст освіти в народній школі?
4. Яким чином повинні створюватися, на думку К. Д. Ушинського, народні школи?
5. Який тип народної школи, на думку К. Д. Ушинського, найкраще відповідав народним інтересам?
6. Які види уваги визначав К. Д. Ушинський?
7. Які види пам'яті визначав К. Д. Ушинський?
8. Назвіть нові методи навчання, введені в практику К. Д. Ушинським.

9. У чому полягає основний зміст антропологічного підходу, застосованого К. Д. Ушинським до характеристики педагогічних явищ і процесів?

10. Яка праця, за статтею К. Д. Ушинського «Праця в її психічному та виховному значенні», сприяє розвитку людської особистості?

11. Які історичні приклади наводить К. Д. Ушинський у статті, названій у попередньому питанні, щоб довести залежність долі держави від характеру праці, якою вона живе?

12. У чому полягають головні виховні обов'язки батьків, визначені в статті «Праця в її психічному та виховному значенні»?

13. Яку характеристику дає К. Д. Ушинський навчанню як виду праці, що є головною для школярів (за статтею «Праця в її психічному та виховному значенні»)?

14. Як ставиться К. Д. Ушинський до ігрових методів навчання (за статтею «Праця в її психічному та виховному значенні»)?

15. Які види усної народної творчості використав К. Д. Ушинський у своїх навчальних книгах?

16. Що визначає елементи спільності та відмінності у виховних системах європейських народів, на думку К. Д. Ушинського?

17. У чому полягає значення вивчення рідної та іноземних мов, на думку К. Д. Ушинського?

18. Як ставився К. Д. Ушинський до вивчення давніх мов у загальноосвітній школі й чому?

19. Назвіть найбільш відомих послідовників К. Д. Ушинського в Україні?

20. Що пов'язує К. Д. Ушинського із Сумщиною?

Тести

(Завдання для самоконтролю I рівня складності)

1. К. Д. Ушинський отримав середню освіту в гімназії:

а) Чернігівській; б) Київській; в) Новгород-Сіверській.

2. Вищу освіту К. Д. Ушинський отримав в університеті:

а) Харківському; б) Петербурзькому; в) Московському.

3. Після закінчення університету К. Д. Ушинський викладав у Демидівському юридичному ліцеї:

а) камеральні науки; б) філософію; в) російську мову.

4. К. Д. Ушинський здійснював реформу освіти в закладі освіти:

а) Гатчинському сирітському інституті;

б) Смольному інституті шляхетних дівчат;

в) Петербурзькому кадетському корпусі.

5. У 1860 – 1861 рр. К. Д. Ушинський редагував журнал:
- а) «Учитель»;
 - б) «Ясная поляна»;
 - в) «Журнал министерства народного просвещения».
6. У 1862 році Ушинський був направлений у довгострокове відрядження з метою:
- а) вивчення справи жіночої освіти за кордоном;
 - б) вивчення системи вищої освіти за кордоном;
 - в) вивчення системи підготовки офіцерів у спеціальних навчальних закладах.
7. Причиною відрядження було:
- а) незадоволення влади шляхами реформування освіти в певному закладі освіти;
 - б) антиурядові виступи К. Д. Ушинського;
 - в) службове підвищення.
8. За кордоном К. Д. Ушинський написав праці:
- а) «Дитячий світ», «Про народність у громадському вихованні»;
 - б) «Рідне слово», «Людина як предмет виховання»;
 - в) «Три елементи школи», «Педагогічна подорож по Швейцарії».
9. До якого напрямку громадсько-педагогічного руху середини XIX століття належав К. Д. Ушинський?
- а) ліберально-буржуазного;
 - б) буржуазно-демократичного;
 - в) революційно-демократичного.
10. До якого твору К. Д. Ушинського належить наведена далі цитата: «Педагогічні заходи й методи виховання дуже різноманітні, і тільки обізнаність з усією цією різноманітністю може врятувати вихователя від тієї впертої однобічності, яка, на жаль, надто часто зустрічається у педагогів-практиків, необізнаних з педагогічною літературою. І скільки лиха може заподіяти рутини одного такого педагога, якщо вона помилкова!»
- а) «Про користь педагогічної літератури»;
 - б) «Три елементи школи»;
 - в) «Рідне слово».
11. Закінчіть вислови К. Д. Ушинського:
- а) «Навчання - це праця...»; б) «Вчитель живе, поки...».
12. До якого твору К. Д. Ушинського належить наведена далі цитата: «Якби люди винайшли філософський камінь, то біда була б ще

невелика: золото перестало б бути монетою. Але якби вони знайшли казковий мішок, з якого вискакує все, чого душа забажає, або винайшли машину, яка цілком заміняє всяку працю людини, то самий розвиток людства припинився б: розбещеність і дикість полонили б суспільство».

- а) «Про користь педагогічної літератури»;
- б) «Праця в її психічному та виховному значенні»;
- в) «Проект учительської семінарії».

13. До якого твору К. Д. Ушинського належить наведена далі цитата: «...виховання, якщо воно не хоче бути безсилим, повинно бути народним. Почуття народності таке сильне в кожного, що при загальній загибелі всього святого і благородного воно гине останнім»:

- а) «Рідне слово»;
- б) «Три елементи школи»;
- в) «Про народність у громадському вихованні».

14. До якого твору К. Д. Ушинського належить наведена далі цитата: «Громадське виховання є для народу його сімейне виховання. У сім'ї природа підготовляє в організмі дітей можливість повторення й дальшого розвитку характеру батьків»:

- а) «Рідне слово»;
- б) «Три елементи школи»;
- в) «Про народність у громадському вихованні».

15. До якого твору К. Д. Ушинського належить наведена далі цитата: «...цей надзвичайний педагог - рідна мова - не тільки навчає багато чого, а й навчає напрочуд легко, за якимсь недосяжно полегшеним методом».

- а) «Рідне слово»;
- б) «Три елементи школи»;
- в) «Про народність у громадському вихованні».

16. Підручник для української народної школи «Рідне слово» написав послідовник К. Д. Ушинського:

- а) М. О. Корф; б) Т. Г. Лубенець; в) Б. Д. Грінченко.

Першоджерела для обов'язкового опрацювання

1. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання (Передмова).
2. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні.
3. Ушинський К. Д. Рідне слово (стаття).

Робота з першоджерелами

1. Законспекуйте твір «Рідне слово» та визначте роль і місце рідної мови в житті народу. Розкрийте цілі й методи вивчення іноземної мови за К. Д. Ушинським.

2. Опрацюйте твір «Праця в її психічному та виховному значенні». Яким чином і яка праця сприяє розвитку особистості? Як К. Д. Ушинський характеризує навчання як один із видів праці?

3. Чому педагог вважав працю головним інструментом матеріальних цінностей і необхідною для фізичного та духовного вдосконалення людини, запорукою «підтримки людської гідності, її свободи, її насолоди й щастя». Поясніть цю тезу.

4. Які методичні шляхи виховання поваги й любові до праці пропонував К. Д. Ушинський?

Індивідуальні завдання

1. Аналіз підручника К. Д. Ушинського для початкової школи «Рідне слово».

2. Огляд хрестоматії К. Д. Ушинського «Дитячий світ».

Робота студентів зі словником педагогічних термінів

Дати визначення наведених понять

1. Антропологія.
2. Народність.
3. Народна школа.
4. Формальна освіта.
5. Матеріальна освіта.
6. Педагогіка як наука.
7. Педагогіка як мистецтво виховання.
8. Національна система виховання.
9. Земська школа.
10. Учительська семінарія.
11. Психічне значення праці.
12. Виховне значення праці.
13. Громадське виховання.
14. «Рідне слово» (стаття).

Основна література

1. Галів М. Проблема виховання характеру людини в педагогічній спадщині К. Д. Ушинського. *Рідна школа*. 2006. № 7. С. 66 – 67.

2. Історія української школи та педагогіки: Хрестоматія. За ред. В. Г. Кременя. К.: Знання, 2003. 766 с.

3. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А. А. Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.

4. Левківський М. В. Історія педагогіки: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 360 с.

5. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посібник. К., 2003. 450 с.

6. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. Нариси. (X – поч. XX ст.) / Ред. М. Д. Ярмаченка. К., 1991. 384 с.

7. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина I. Вітчизняна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей Рисіна М. Ю., Сбруєва А. А. Наук. ред. та автор передмови Сбруєва А. А. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2003. 299 с.

Додаткова література

1. Антонець Н. К. Д. Ушинський як реформатор Смольного інституту. *Шлях освіти*. 2008. № 4. С. 41-48.

2. Дацюк Н. Рідна мова К. Ушинського та сучасна школа. *Директор школи. Україна*. 2011. № 2. С. 28-32.

3. Терлецький В. В. Костянтин Ушинський і Сумщина. Суми: Собор, 1998. 103 с.

4. Терлецький В. В. Роде наш красний: Ушинський крізь призму століть. Суми: Собор, 2001. 215с.

Семінар 7. Педагогічні системи видатних українських педагогів XX ст.: А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського (2 год.)

Мета. Оволодіти знаннями про теорію та практику видатних педагогів XX ст. Проаналізувати основні положення педагогічної системи А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського. Формувати у студентів здатність аналізувати педагогічні теорії, їх гуманістичні основи, враховуючи суспільно-політичні умови, в яких формувалися світогляди педагогів.

Базові поняття теми: педагогічний гуманізм; група; колектив, структура дитячого колективу; закони та принципи життєдіяльності колективу; колективна праця; дисципліна як результат виховання; метод вибуху; колектив і особистість; «Школа під голубим небом»; виховання патріота, громадянина; продуктивна праця; кімната казок; виховання без покарань.

Теоретичний блок

План заняття

1. Джерела формування педагогічного світогляду А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського.

2. Педагогічна система А. С. Макаренка:

1) мета та принципи виховання; сутність педагогічного гуманізму;

2) теорія колективу А. С. Макаренка:

а) принципи життєдіяльності колективу;

б) роль традицій у житті колективу;

в) місце праці в житті колективу;

г) естетична виразність;

г) дисципліна як результат виховання в колективі;

3) проблеми сімейного виховання в педагогічній спадщині А. С. Макаренка;

4) майстерність педагога-вихователя в теорії А. С. Макаренка.

3. Народознавчі та гуманістичні основи педагогічної системи В. О. Сухомлинського:

а) педагогічний гуманізм;

б) роль колективу у формуванні гармонійної особистості;

в) основи родинно-шкільного виховання. Впровадження ідей та засобів народної педагогіки.

4. Система морального виховання в школі В. О. Сухомлинського:

а) форми, методи та засоби виховання загальнолюдських цінностей;

б) проблеми виховання патріота, громадянина в педагогічній практиці В. О. Сухомлинського.

5. Сутнісні характеристики процесу розумового виховання; методи навчальної роботи в початковій школі (школа радості), середній та старшій школі.

6. Роль праці у вихованні гуманної людини. Педагогічні принципи та вимоги до організації праці.

Методичні рекомендації

Підготовка до висвітлення першого питання семінарського заняття передбачає ознайомлення з біографічними даними видатних вітчизняних педагогів, змістом їх педагогічної діяльності та програмними творами **А. С. Макаренка**: «Педагогічна поема», «Прапори на баштах», «Мета виховання», творами провідних макаренкознавців (див. список додаткової літератури). Необхідно враховувати суспільно-політичні умови, у яких формувався педагогічний світогляд педагогів, вплив класичної педагогічної спадщини, народної педагогіки. Зробіть порівняльну характеристику особливостей педагогічного світогляду обох педагогів, ураховуючи названі джерела впливу та умови власної педагогічної діяльності кожного з педагогів.

В основі будь-якої виховної концепції лежить певна система принципів, що зумовлює її особливості. Виховні концепції А. Макаренка і В. Сухомлинського об'єднують, на нашу думку, наявні в обох з них принципи: 1) розгляду виховного процесу як цілісного й діалектичного, 2) педагогічного гуманізму, 3) зв'язку виховання з життям суспільства, 4) трудової основи виховання, 5) естетичної виразності виховання. Методичне забезпечення окремих принципів суттєво відрізняється в кожній із педагогічних систем, оскільки змістове значення принципів не є тотожним. Необхідно дати порівняльну характеристику сутності всіх названих принципів та особливостей їх реалізації в педагогічних системах А. Макаренка та В. Сухомлинського.

Розгляд проблем колективного виховання вимагає вивчення праць А. Макаренка «Проблеми шкільного радянського виховання», «Методика організації виховного процесу», «Лекції про виховання дітей» тощо. Систематизуйте прочитане, дайте визначення колективу за А. Макаренком. За якими законами, принципами, організовує життя колективу видатний педагог? Якою була організаційна структура цих колективів, етапи їх розвитку, стиль, тон роботи з колективом? Чи є методики роботи з колективом, розроблені А. Макаренком, актуальними для сучасної школи?

Підготовка до висвітлення питань із педагогічної системи **В. Сухомлинського** передбачає ознайомлення з біографічними даними видатного вітчизняного педагога, змістом його педагогічної діяльності та програмними творами; (Сухомлинський В. О. «Народження громадянина», «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа», «Батьківська педагогіка»), творами провідних сухомлинознавців (див. список додаткової літератури). Необхідно враховувати суспільно-політичні умови, в яких формувався педагогічний світогляд педагога, вплив класичної педагогічної спадщини та народної педагогіки. Зробіть порівняльну характеристику особливостей педагогічного світогляду В. О. Сухомлинського та А. С. Макаренка, враховуючи названі джерела впливу та умови педагогічної діяльності кожного з педагогів.

В основі будь-якої виховної концепції лежить певна система принципів, що зумовлює її особливості. У виховній концепції В. Сухомлинського, на нашу думку, наявні принципи: 1) розгляду виховного процесу як цілісного й діалектичного; 2) педагогічного гуманізму; 3) зв'язку виховання з життям суспільства; 4) трудової основи виховання; 5) естетичної виразності виховання. Методичне забезпечення окремих принципів суттєво відрізняється в кожній із педагогічних систем, оскільки змістове значення принципів не є тотожним. В. Сухомлинський

трактує гуманізм як творіння добра, відмову від будь-якого насилля над дитиною, надання їй можливості вибору діяльності, поведінки, розвиток її індивідуальних здібностей, відмову від застосування дитячого колективу як знаряддя дисциплінарного впливу.

Розгляд проблем колективного виховання вимагає вивчення праць В. Сухомлинського «Методика виховання колективу», «Виховання колективізму у школярів», «Сто порад учителям» (Розділи 63, 78, 88 – 90) тощо. Систематизуйте прочитане. За якими законами, принципами, організовував життя колективу видатний педагог? Якою була організаційна структура колективу, етапи його розвитку, стиль, тон роботи з колективом? Визначте, чи є відмінності та спільні риси в побудові роботи з колективом у А. Макаренка та В. Сухомлинського. Чи є методики роботи з колективом, розроблені А. Макаренком і В. Сухомлинським, актуальними для сучасної школи?

Однією із центральних проблем педагогічної спадщини В. Сухомлинського є: проблема педагогічної майстерності як умови ефективної педагогічної діяльності. Ідеї В. Сухомлинського щодо сутності педагогічної майстерності та шляхів її формування зосереджені в багатьох його творах, зокрема «Павлиська середня школа», «Сто порад учителям», «Розмова з молодим директором школи». Визначте провідні ідеї цих творів, дайте відповідь на питання: у чому полягають особливості педагогічного почерку В. Сухомлинського як педагога-гуманіста? Більш точно сформулювати свою відповідь Вам допоможе звернення до монографії Є. Г. Родчанина та І. А. Зязюна «Гуманіст. Мислитель. Педагог: Про ідеали В. О. Сухомлинського» (див. список літератури).

Семінарське заняття може бути проведене у формі рольової гри «Засідання дискусійного клубу прихильників гуманістичної та дисциплінуючої педагогіки». Проблеми, які повинні стати предметом дискусії, стосуються поглядів видатних вітчизняних педагогів щодо свободи особистості й дисципліни, сутності дисципліни, шляхів її досягнення.

Практичні завдання

1. Серед частини сучасних дослідників творчості А. Макаренка існує думка, що у макаренківській концепції колективного виховання нівелюються особливості індивідуального розвитку. Сформулюйте і аргументуйте свою точку зору з цього приводу.

2. Сформулюйте принципи побудови системи самоврядування у виховних закладах, якими керував А. Макаренко. Зробіть висновок, чи була ця система побудована на демократичних засадах?

3. У чому полягає діалектика інтересів колективу й особистості в теорії та практиці колективного виховання А. Макаренка? Чи є макаренківська теорія колективного виховання актуальною для сучасної школи? Обґрунтуйте свою точку зору.

4. Прокоментуйте вислів А. Макаренка: «Педагогіка – наука діалектична, яка абсолютно не допускає догми» («Проблеми радянського шкільного виховання» (Тези).

5. У чому, на думку В. Сухомлинського, полягають «секрети» виховання дітей без покарань? Чи є методика такого виховання, на Вашу думку, посиленою для кожного вчителя?

6. Співставте та прокоментуйте думки В. Сухомлинського та А. Макаренка, наведені далі:

7. «Я твердо переконаний..., що абсолютно нормальне виховання не знає покарань. Треба зробити застереження, товариші педагоги: мова йде про дітей, про покарання дитини. Там, де все будується на покараннях, немає самовиховання, а без самовиховання не може бути нормальним і виховання взагалі. Не може, тому що покарання вже звільняє вихованця від докорів совісті, а совість – це ж головний рушій самовиховання... Той, кого покарали, думає: «мені нічого більше розмірковувати про свій вчинок; я одержав те, що належить». (Сухомлинський В. О. «Сто порад учителям»).

«Я особисто певен, що покарання не таке вже велике добро. Але я переконаний в тому, що там, де треба карати, там педагог не має права не карати. Покарання – це не тільки право, а й обов'язок у тих випадках, коли покарання необхідне... Покарання слід оголосити таким же природнім, простим і логічно доцільним заходом, як і всякий інший захід». (Макаренко А. С. «Проблеми радянського шкільного виховання»).

Завдання для педагогічних роздумів та дискусій

(Завдання для самоконтролю III рівня складності)

1. Чи можливе відтворення в сучасних умовах педагогічної системи А. С. Макаренка в цілісному її вигляді? Обґрунтуйте свою думку.

2. Співставте та прокоментуйте думки А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського з приводу мети виховання.

3. Проаналізуйте вислови А. С. Макаренка щодо того, якими чинниками визначаються мета й завдання виховання:

«Звідки ж може впливати мета виховної роботи? Звичайно, вона впливає з наших суспільних потреб, з прагнень радянського народу, з цілей і завдань нашої революції, з цілей і завдань нашої

боротьби. І тому формулювання цілей, звичайно, не може бути виведене ні з біології, ні з психології, а може бути виведене тільки з нашої суспільної історії, з нашого суспільного життя» (Цит. за: Проблеми шкільного радянського виховання. Лекція перша. Методи виховання. В кн.: Методика виховної роботи. К., 1990. С. 145).

«Нема нічого вічного і абсолютного у наших завданнях. Вимоги суспільства дійсні тільки для епохи, тривалість якої є більш або менш обмеженою. Ми можемо бути цілком упевненими у тому, що до майбутнього покоління будуть поставлені дещо змінені вимоги, причому зміни ці будуть вноситись поступово, у відповідності з удосконаленням всього суспільного життя» (Цит. за: Макаренко А. С. Опыт методики работы детской трудовой колонии. Педагогические сочинения: В 8-ми т. Т. 1. С. 169).

Чи повинна, на Вашу думку, держава визначати мету виховання? Яким чином, ким визначається мета виховання в сучасній Україні?

5. На основі аналізу наведеного далі уривка з праці А. С. Макаренка зробіть висновок про характер взаємозв'язку загальної програми формування людської особистості та індивідуального корективу до неї, шляхів здійснення цього індивідуального корективу у виховній системі видатного педагога:

«Я під цілями виховання розумію програму людської особи, програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх проявів, і внутрішньої переконаності, і політичне виховання, і знання, геть усю картину людської особи; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особи, до якої ми повинні прагнути.

У своїй практичній роботі я не міг без такої програми обійтися. Ніщо так людину не вчить, як досвід. Колись мені дали в тій самій комуні ім. Дзержинського кілька сот чоловік, і в кожному з них я бачив глибокі й небезпечні прагнення характеру, глибокі звички, я повинен був подумати: а яким має бути їх характер, до чого я повинен прагнути, щоб із цього хлопчика, дівчинки виховати громадянина? І коли я задумався, то побачив, що на це питання не можна відповісти двома словами. Виховати хорошого радянського громадянина – це мені не вказувало способу. Я повинен був прийти до більш розгорненої програми людської особи. І підходячи до програми особи, я зіткнувся з таким питанням: що – ця програма особи повинна бути однакою для всіх? Що ж, я повинен вганяти кожную індивідуальність в єдину програму, в стандарт і цього стандарту домагатися? Тоді я повинен пожертвувати індивідуальною привабливістю, своєрідністю, особливою красою особи,

а якщо не пожертвувати, то яка ж у мене може бути програма! І я не міг цього питання так просто абстрактно розв'язати, але воно в мене було розв'язане практично протягом десяти років.

Я побачив у своїй виховній роботі, що, дійсно, повинна бути й загальна програма, «стандартна», і індивідуальний коректив до неї. Для мене не виникало питання: чи повинен мій вихованець вийти сміливою людиною, чи я повинен виховати боягуза. Тут я припустив «стандарт», що кожен повинен бути сміливим, мужнім, чесним, працьовитим, патріотом. Але що робити, коли підходиш до таких ніжних особливостей людини, як талант? От інколи щодо таланту, коли стоїш перед ним, доводиться переживати надзвичайні сумніви...

...Я глибоко переконаний, що перед кожним педагогом таке питання поставатиме – чи має право педагог втручатися у розвиток характеру і спрямовувати його туди, куди треба, чи він мусить пасивно йти за цим характером? Я вважаю, що питання повинно бути розв'язане так: має право. Але як це зробити? У кожному окремому випадку це треба вирішувати індивідуально, тому що одна річ мати право, а інша – вміти це зробити. Це дві різні проблеми».

6. Прочитайте текст цікавого документу «Конституція» трудової комуни ім. Ф. Е. Дзержинського (Пед. соч. В 8-ми т. Т. 8. С. 145–151). Зверніть увагу на загальну побудову системи органів колективу, взаємозалежність та зв'язок між ними. Накресліть схему органів самоврядування колективу комуни. Висловіть свою думку щодо цього документа і дій органів самоврядування.

7. Прочитайте уривок з розділу книги В. Кочнова «Януш Корчак», у якому розповідається про почесне звання «громадянин “Будинку сиріт”» (С. 93–95). Порівняйте особливості організації шефства в первинному колективі в колонії А. С. Макаренка та «Будинку сиріт» Я. Корчака.

8. Прочитайте уривок з твору видатного французького педагога С. Френе «Педагогічні інваріанти». У чому суть ідеї співробітництва у колективі С. Френе? Чи є розуміння діалектики інтересів колективу та особистості С. Френе близьким до поглядів А. С. Макаренка?

«Інваріант 21. Дитина не любить працювати “у стаді”, де кожен індивід повинен підкорюватись “пастуху”. Вона любить індивідуальну роботу або роботу у колективі, де панує дух співробітництва.

У цьому полягає сутність остаточного вироку схоластичній практиці, що примушує всіх дітей робити одне й те ж саме. Як би ви не розподіляли дітей на курси і на класи, у них ніколи не буде ні однакових потреб, ні однакових схильностей, і глибокою помилкою є примушувати їх до руху з однаковою швидкістю. ...

Ми шукали і знайшли для дітей можливість працювати в індивідуальному, спокійному для кожного ритмі в рамках діяльності колективу. Правда, у зв'язку з цим необхідно переглянути і саме поняття колективної роботи, яка зовсім не передбачає обов'язкове виконання однієї і тієї самої роботи всіма членами колективу. Кожна дитина, навпаки, повинна максимально виявляти та зберігати свою індивідуальність, не ухиляючись, однак, від спільних цілей і завдань. Ця нова форма праці має величезне значення і з педагогічної, і з чисто людської точки зору». (Цит. за: Френе С. Педагогические инварианты // Избр. пед. соч. М., 1990. С. 292 – 293).

9. Прочитайте уривок із статті К. Д. Ушинського «Три елементи школи», що наведений далі. Чи є поняття «дух закладу», «виховна сила закладу» спорідненими з поняттям «виховна сила колективу» А. С. Макаренка? Поясніть свою точку зору.

«Якою має бути чисельність вихованців закладу, щоб жоден з них не випав з-під особистого впливу вихователя? Це важко визначити цифрами, але ми вважаємо, що розумний вихователь, який має енергійний характер і повністю присвятив себе своїй справі, при гарній організації інтернату може здійснювати виховання ста і навіть півтора ста вихованців. Але коли під цим впливом уже створився і ясно проявився дух закладу, тоді кількість вихованців може бути подвоєна та йти навіть далі. Виховна сила закладу буде зростати з кожним роком і підпорядковувати собі нові особистості. Таким закладом необхідно дорожити як особливою милістю божою, його пестити як дорогу багатоплідну рослину; і новий вихователь, який змінив попереднього, повинен завжди пам'ятати, що до такого багатого соками коріння можна багато прищепити, але самого коріння торкатися не потрібно» (Цит. за: К. Д. Ушинский. Три элемента школы. Избранные педагогические произведения. М., 1968. С. 266).

10. Поміркуйте над висловлюваннями А. С. Макаренка щодо сутності та техніки застосування методу «вибуху»:

«...Я ніколи не надавав особливої ваги еволюційним шляхам... У всякому разі, найважчі характери, найнеймовірніші комплекси звичок ніколи еволюційно не розв'язуються. У еволюційному порядку збираються, готуються якісь передумови, накреслюються зміни в духовній структурі, але все рівно для їх реалізації потрібні якісь більш гострі моменти, вибухи, потрясіння.

Я не мав ніколи можливості навмисно організовувати широкий дослід у цьому напрямі, я не мав права організовувати такі вибухи, але

коли вони відбувалися в природному порядку, я бачив і навчився враховувати їх велике значення. ...

Вибухом я називаю доведення конфлікту до останньої межі, до такого стану, коли вже немає можливості ні для будь-якої еволюції, ні для будь-якого позову між особистістю і спільнотою, коли поставлене питання руба – або бути членом спільноти, або вийти з неї.

Остання межа, крайній конфлікт може проявитись у найрізноманітніших формах. Зовсім не обов'язково при цьому, щоб це були прояви всього колективу або загальних зборів. ...

Я завжди вибирав із загального ланцюга конфліктних стосунків найяскравіші, найбільш переконливі і для всіх зрозумілі. Руйнуючи їх уцент, руйнуючи саму їх основу, колективний протест стає такою могутньою лавиною, яка все змітає на своєму шляху, що залишитися осторонь не може жодна людина. Звалюючись на голову однієї особи, ця лавина захоплює дуже багато компонентів інших дефектних стосунків. Ці компоненти в порядку детонації переживають одночасно власні місцеві вибухи, гнів колективу б'є і по ним, і перед ними постає образ повного розриву зі спільнотою, загроза відокремлення. ...

Поставлені перед необхідністю негайно щось вирішувати, вони (об'єкти впливу «вибуху» – А.С., М.Р., Н.О., І.Ч.) не в стані аналізувати і в сотий, можливо, раз копатися у детальних міркуваннях щодо своїх інтересів, примх, апетитів «несправедливості» інших. Підкорюючись одночасно емоційному навіюванню колективного руху, вони, нарешті, дійсно руйнують у собі дуже багато уявлень, і не встигають уламки цих уявлень злетіти у повітря, як їх місце займають нові образи, уявлення про могутню правоту та силу колективу, факти власної участі у колективі, у його русі що відчуються дуже яскраво, перші елементи гордості і перші солодкі відчуття власної перемоги.

Той, кого особливо стосувався вибуховий момент, перебуває, безумовно, у найбільш тяжкому й небезпечному становищі. Якщо більшість об'єктів вибухового впливу мчать у лавині, якщо вони мають можливість пережити катастрофу в собі самому, головний об'єкт стоїть проти лавини, його позиція дійсно знаходиться на «краю провалля», в яке він обов'язково полетить при найменшому незграбному русі. У цій обставині криється формально небезпечний момент усієї вибухової операції, який може відвернути від неї всіх прихильників еволюції. Але позиція цих прихильників не більш вдала, ніж позиція лікаря, що відмовляється від операції виразки шлунку, сподіваючись на еволюцію захворювання, коли еволюція хвороби є смерть. Необхідно прямо сказати що вибуховий маневр – справа дуже

болісна і педагогічно важка...» (Цит. За: Макаренко А. С. О взрыве // Пед. соч.: В 8т. Т. 3. С. 457 – 459).

Чи вважаєте ви «вибух» необхідним компонентом системи методів виховання? Поясніть свою точку зору.

11. У чому, на вашу думку, полягає майстерність педагогічного впливу? Сформулюйте складові педагогічної техніки А. С. Макаренка? Прокоментуйте думки педагога з цього приводу.

«Що таке майстерність?...

Потрібно вміти читати на людському обличчі, на обличчі дитини, і це читання може бути навіть описане у спеціальному курсі. Нічого хитрого, нічого містичного немає в тому, щоб по обличчю пізнати деякі прояви душевних рухів.

Педагогічна майстерність полягає і в постановці голосу вихователя, і в управлінні ним своїм обличчям...

Педагог не може не грати. Не може бути педагога, який вмів би грати.

Не можна ж допустити, щоб наші нерви були педагогічним інструментом, не можна допустити, що ми можемо виховувати дітей із допомогою наших сердечних мук, мук нашої душі. Адже ми люди. І якщо у всякій іншій спеціальності можна обійтися без душевних страждань, то потрібно й нам це робити. Але учневі потрібно іноді продемонструвати муки душі, а для цього потрібно вміти грати.

Але не можна просто грати сценічно, зовні. Є якийсь приводний пас, що повинен об'єднувати з цією грою нашу прекрасну особистість. Це не мертва гра, техніка, а істинне відображення тих процесів, що мають місце в нашій душі. А для учня ці процеси передаються як гнів, обурення тощо.

Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити "іди сюди" з 15 – 20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів у поставі обличчя, фігури, голосу. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде, або не відчує того, що потрібно.

А у вихователя така майстерність проявляється на кожному кроці, і вона проявляється зовсім не в парній позиції, коли я – вихователь, і ти – мій учень. Парна позиція не є такою важливою як те, що нас оточує.

Ваше виховне ставлення має значення навіть у тому випадку, коли на вас ніхто не дивиться. І це не містика. ...

Необхідно вміти управляти своїм настроєм. Якщо ви будете у своєму кабінеті плакати та ридати, це теж буде всім відомо та складе певне враження.

Це проявляється в кожній дрібниці. Голитесь ви щодня, чи ні. Чистите ви черевики щодня, чи ні.

Вихователь, який витягає з кишені чорного зім'ятого носовичка, – це вже не вихователь» ... (Цит. за: Макаренко А. С. О моем опыте // Пед.соч.: В 8 т. Т. 1. С. 260 – 262).

12. Доповніть свої уявлення про сутність педагогічної майстерності, які ви сформували на основі аналізу поглядів А. С. Макаренка, міркуваннями К. Д. Ушинського та В. О. Сухомлинського з цього самого приводу. Які нові аспекти проблеми відкривають нам ці міркування? Чи можна на основі цих суджень зробити певні висновки про специфічні особливості «авторського педагогічного почерку» кожного з педагогів?

Вихователь повинен мати «покликання, охоту і здібність до своєї діяльності» (Ушинський К.Д. Твори: в 6 т. К., 1955. Т. 1. С. 248).

«Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна формувати характер» (Там само. Т. 1. С. 123 – 124).

«Треба стільки любові до дітей, щоб самому одному думати про них завжди...» (Там само. Т. 1. С. 42).

У взаєминах із дитиною «хоч би яка вона була зіпсована ми повинні показати любов і довір'я» (Там само. Т. 6. С. 380).

«Для досягнення педагогічної майстерності необхідно черпати виховні засоби із самої "природи дитини". Вихователь повинен прагнути пізнати людину такою, якою вона є в дійсності, з усіма її слабкостями та в усій її величі, з усіма її буденними дрібними потребами й з усіма її великими духовними вимогами. Вихователь повинен знати людину в сім'ї, в суспільстві, серед народу, серед людства й на самоті зі своєю совістю: у будь-якому віці, у всіх класах, у всіх становищах, у radoщах і горі, в приниженні й у величі, в розквіті сил і недузі, серед необмежених надій і на смертному одрі, коли слово людської втіхи вже безсиле. Він повинен знати спонукальні причини найбрудніших і найвищих вчинків, історію народження злочинних і великих думок, історію розвитку будь-якої пристрасті й будь-якого характеру» (Там само. Т. 4. С. 36).

«У його (досвідченого педагога) викладанні й поводженні з дітьми є щось невловимо приємне, веселе й серйозне, лагідне, але водночас таке, що підкоряє увагу й волю вихованця. Він уже досяг тієї педагогічної височини, коли будь-який метод зникає в особистості педагога й коли з цієї особистості виникає щоразу цілком самостійний той прийом, який потрібен у даному разі. Такий високий педагог створює уже метод, а не керується ним» (Там само. Т. 2. С. 117).

«...Хочеться порадити вчителям: якщо ви прагнете, щоб ваше виховання стало мистецтвом, відточуйте слово. Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу. Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодіймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса» (Цит за.: Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. Т.5. С. 167).

«Тридцять років педагогічної праці переконали мене й у тому, що без сердечної чулості до особистого життя, без тонкого, тактовного та вдумливого проникнення в духовний світ учня немає справжнього виховання. Хоч би яким дружним, згуртованим, єдиним у своїх цілях і прагненнях був колектив, все ж таки в кожній людині є свій глибоко індивідуальний світ, у який ніхто, навіть колектив, не повинен і не має права втручатися, бо таке втручання тільки викличе біль, вивертаючи душу, займаючи те, що є недоторканим...

Уся складність мистецтва виховання, а я переконаний, що виховання – не тільки наука, а й мистецтво, полягає в тому, щоб уміти відчувати глибоко особисте в кожній людині» (Там само. С. 269 – 270).

«Мудра любов до дітей – вершина нашої педагогічної культури, думки й почуттів. Сердечність, теплота, доброзичливість у ставленні до дитини – те, що можна назвати загальним словом доброта, є наслідком великої тривалої роботи педагога над самовихованням почуттів.

... Стати справжнім вихователем дитинства, отроцтва та юності можна тільки тоді, коли вчителя та його вихованців об'єднують спільні думки, помисли, прагнення. Без душі й помислів високих немає шляху від серця до серця, – ці слова великого Гете змушують глибоко вдуматись у характер взаємин педагога й вихованців» (Там само. С. 299 – 300).

13. Поміркуйте над наведеними далі висловлюваннями А. С. Макаренка щодо співвідношення педагогічного таланту й педагогічної майстерності як необхідних умов ефективної роботи педагога.

«Педагогічний талант не потрібний. Я не маю педагогічного таланту і прийшов у педагогіку випадково, без усякого покликання. Батько мій маляр. Він сказав мені: будеш учителем. Заперечувати не доводилось. І я став учителем. Тривалий час відчував, що в мене йде погано, поганенький я був учитель. І вихователь був поганенький.

Але я навчився. Я став майстром своєї справи. А стати майстром може кожний, якщо йому допомогти, та якщо він сам буде працювати» (Цит. за: Макаренко А. С. Воспитание в семье и школе. Там само. Т. 4. С. 293).

«Та є одне моє застереження. Я не говорив, що в мене немає, майстерності. Я говорив, що в мене немає таланту, а майстерності я досягнув. Майстерність – це те, чого можна домогтися, і як може бути відомий майстер – токар, прекрасний лікар, так повинен і може бути прекрасним майстром педагог. ...

А що таке педагогічний талант? Чого вартий педагогічний талант, якщо нема майстерності? Нічого не вартий. Я, безумовно, говорю про виховний талант, на відміну, скажімо, від талантів викладацьких. А майстерність – це річ, якої досить легко можна досягти» (Цит. за: Макаренко А. С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта. Там само. Т. 4. С. 243).

14. Поміркуйте над технологією виховного впливу на особистість і колектив, яку пропонує А. С. Макаренко. Про які елементи педагогічної майстерності йдеться? Як би Ви визначили стиль взаємин А. С. Макаренка з колективом вихованців, окремими його членами?

«Якщо ви впевнені, що робота у вас піде, бажаючи знайдуться, і перспектива розширення й поглиблення роботи є цілком ясною для вас, то бажано розпочинати таку роботу «з тріском», одним ударом... з місця в кар'єр починати роботу.

...Якщо перспектива є невизначеною, настрої до цієї форми роботи не ясні, то слід розпочинати за принципом науки, а не мистецтва, тобто не деталізувати від загального, а узагальнювати від часткового, конкретно ясно й у процесі самої роботи, вивчаючи її, прагнути поглиблювати та розширювати роботу, обирати найбільш цінну й корисну мету та, на початку пропускаючи крізь пальці низку дрібниць, на які слід було б звернути увагу, поступово підвищувати вимоги.

...Із самого початку роботи не нав'язуйте своїх переконань, думок і якнайменше намагайтеся лізти з вказівками, дайте певну ініціативу й рівняйтеся на думку більшості, намагайтеся бути взірцевим та авторитетним товаришем і помічником кожному...

Нехай на початку думка більшості, не кількісної, а вольової, дасть небажаний для вас напрям, нехай, не ахайте. Як тільки створиться ядро, актив, з'єднається найбільш зацікавлена купка, беріть кермо й починайте вести нещадно свою виховну лінію, діючи підчас диктаторськи у відношенні до «дурнів», які не розуміють загальної користі, яких словом переконати неможливо, або нема для цього часу.

...Після того, як ви дали завдання, вимагайте точного його виконання (запам'ятовуйте, що ви кому сказали), і давайте завжди завдання за здібностями (щоб виконання вимагало великого напруження), але ніколи не стримуйте своїм авторитетом ініціативу кожного, а навпаки, намагайтеся давати «туманне» завдання, пробуджуючи таким чином необхідну для розшифровки ініціативу.

Уважно прислуховуйтеся до слухних зауважень і відверто визнавайте свої помилки. (Я завжди говорю: «Ах, який я дурень», і думаю, що авторитет мій від цього не падає).

Чисельні покази та вказівки зовсім не діють, тоді як живий приклад діє ураганно.

Ставтеся до всіх з однаковою увагою, але вголос поважайте відповідно до активності, не давайте можливості «горланити» активістам...

Кожен активіст повинен бути тихим і не вередувати, у зворотному випадку його необхідно усунути, і з якомога більшим тріском, наскільки б він не був цінним ... за своїми здібностями.

Занадто тихі діти теж не є хорошими.

Язиком ляпати треба помірно й не більше, приблизно, від однієї п'ятої всього часу занять...» (Цит. за: Макаренко А. С. Вроде методического плана клубной работы. Пед.соч.: в 8 т. Т.1. С. 64 – 67).

«У минулому році я читав у вашому педагогічному журналі, яким тоном треба розмовляти з вихованцями. Там говориться: педагог повинен розмовляти з вихованцями рівним голосом. З якої причини? Чому рівним голосом? Я вважаю, що це такий нудний буде педагог, якого всі зненавидять. Ні, я вважаю, що педагог має бути веселим, бадьорим, а коли щось робиться не до ладу, повинен і grimнути, щоб відчували, що якщо я сердитий, то сердитий по-справжньому, а не так: ніби сердиться, а ніби педагогічну мораль розводить.

Ця вимога стосується всіх педагогічних працівників. Я безжалісно звільняв прекрасних педагогічних працівників і тільки тому, що вони постійно такий смуток розводили. Доросла людина в дитячому колективі повинна вміти гальмувати, ховати свої неприємності» (Цит. за: Макаренко А. С. Проблеми школьного советского воспитания. Пед.соч.: в 8 Т. Т. 4. С. 201).

«Я під суворістю не маю на увазі який-небудь гнів, або який-небудь істеричний крик. Зовсім ні. Суворість гарна тільки тоді, коли вона не має ніяких ознак істерики.

І у своїй практиці я навчився бути суворим при ласкавому тоні. Я міг сказати дуже ввічливо, ласкаво та спокійно слова, від яких блідли

люди – мої колоністи. Суворість не передбачає обов'язково крику або верещання. Це зайве. А ось ваш спокій, ваша тверда впевненість, ваше тверде рішення, якщо ви його ласкаво висловіте, справить ще більше враження. “Йди геть” – це справляє враження, а сказати “будьте ласкаві вийти” – теж справляє враження, може бути, навіть більше». (Цит. за: Макаренко А. С. Семья и воспитание детей. Там само. Т. 4. С. 215).

15. Сформулюйте провідні критерії правильної організації праці як виховного процесу за А. С. Макаренком. Порівняйте їх із критеріями, розробленими В. О. Сухомлинським, зокрема, в його творі «Серце віддаю дітям»:

«Праця стає великим вихователем, коли вона входить у духовне життя наших вихованців, дає радість дружби й товариськості, розвиває допитливість і любов до знань, народжує хвилюючу радість подолання труднощів, відкриває все нову й нову красу в навколишньому світі, пробуджує перше громадянське почуття – почуття творця матеріальних благ, без яких неможливе життя людини.

Радість праці – могутня виховна сила. В роки дитинства кожна дитина має глибоко пережити це благородне почуття» (Цит. за: Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Вибр. твори: в 5-ти т. К., 1977. Т. 3. С. 236 – 237).

Як доповнює поняття естетичної виразності праці А. С. Макаренка ідея В. О. Сухомлинського про працю як творення краси, висловлена ним, зокрема, у творі «Серце віддаю дітям»:

«Праця дітей має бути творенням краси – така вимога єдності естетичного і морального виховання...

Краса виховує моральну чистоту, людяність лише тоді, коли праця, що створює красу, олюднена високими моральними спонуканнями, передусім пройнята повагою до людини. Чим глибша ця олюдненість праці, що створює красу для людей, тим більше поважає людина саму себе, тим більш стає нетерпимим для неї відступ від норм моралі» (Цит. за: Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: в 5-ти т. К., 1977. Т. 3. С. 241 – 242).

16. Проаналізуйте ідеї А. С. Макаренка щодо динаміки розвитку трудових процесів у колонії ім. Горького та комуні ім. Дзержинського. У чому полягала ця динаміка? Які потреби задовольняла праця вихованців: суто економічні, професійного зростання, загальнорозвиваючі тощо?

Проілюструйте свої міркування конкретними прикладами з художніх та науково-педагогічних творів видатного педагога.

17. Чи були педагогічні ідеї А. Макаренка джерелом творчості В. Сухомлинського? Доведіть власну точку зору.

18. Прокоментуйте думку В. Сухомлинського, наведену далі. Наведіть приклади з творів педагога, які ілюструють її: *«Учіть своїх вихованців бачити людину. Нехай кожний навчиться бачити в людині, як у дзеркалі, самого себе. Дати кожному юнакові, кожній дівчині це дзеркало, навчити дивитися в нього – це одна з вершин педагогічної мудрості. Якщо ви хочете стати справжнім вихователем юнацтва, учіть бачити в цьому дзеркалі найтонші, найзаповітніші, найнесподіваніші рисочки»* («Сто порад учителям»).

19. Поміркуйте, у чому суть морального самовиховання за В. Сухомлинським? Прокоментуйте програму самовиховання моральної культури, розроблену педагогом (див: «Сто порад учителям» розділ 84).

20. Чи можливе відтворення педагогічної системи В. Сухомлинського в сучасних умовах у цілісному її вигляді? Обґрунтуйте свою думку.

Контрольні питання до теми

(Завдання для самоконтролю II рівня складності)

1. У чому полягає мета виховання за А. С. Макаренком?
2. Сформулюйте сутність принципу педагогічного гуманізму за А. Макаренком.
3. Які помилки у виборі методів педагогічного впливу визначає А. Макаренко в лекції Методи виховання («Проблеми радянського шкільного виховання»)?
4. Чому А. Макаренко вважає недостатньою педагогіку індивідуальної дії, чим він її доповнює?
5. Назвіть закони життєдіяльності колективу за А. Макаренком.
6. Що таке традиція, у чому полягає роль традицій в організації дитячого колективу за А. Макаренком?
7. Назвіть педагогічні умови правильної організації трудового виховання за А. Макаренком.
8. Які стимули застосовував А. Макаренко в процесі організації трудової діяльності?
9. Що означає поняття «організація завтрашньої радості» в педагогічній теорії та практиці А. С. Макаренка?
10. Розкрийте сутність принципу складних залежностей у колективі, що існував у педагогічних теоріях А. Макаренка.

11. У чому полягає сутність методу «вибуху» в педагогічній теорії та практиці А. Макаренка?
12. Назвіть засоби виховання свідомої дисципліни за А. Макаренком.
18. Назвіть три компоненти («три кити»), що складають сутність педагогічної концепції В. Сухомлинського.
19. У чому полягає мета виховання за В. О. Сухомлинським?
20. Сформулюйте сутність принципу педагогічного гуманізму за А. Макаренком і В. Сухомлинським.
21. Що означає за В. Сухомлинським бажання дитини «бути хорошою»? Як на думку педагога, варто розвивати це бажання?
22. Назвіть педагогічні умови правильної організації трудового виховання за А. Макаренком та В. Сухомлинським.
23. Назвіть найцікавіші, на вашу думку, трудові традиції, що існували в Павлівській середній школі.
24. Які стимули застосовували А. Макаренко і В. Сухомлинський у процесі організації трудової діяльності?
25. Розкрийте сутність принципу складних залежностей у колективі, що існував у педагогічних теоріях А. Макаренка і В. Сухомлинського.
26. Назвіть цілі та форми застосування казки як методу навчання і виховання в педагогічній практиці В. Сухомлинського.
27. У чому полягають особливості застосування методу моральних настанов у педагогічних системах А. Макаренка та В. Сухомлинського?
28. Що можна і чого не можна обговорювати в колективі, на думку В. Сухомлинського?
29. Назвіть провідні народно-педагогічні засоби, що знайшли місце в педагогічній системі В. Сухомлинського.
30. Назвіть основні методи виховання почуттів у педагогічній системі В. Сухомлинського.

Тести

(Завдання для самоконтролю I рівня складності)

1. Закінчіть фразу з твору А. Макаренка, у якій визначені провідні ознаки колективу; «Колектив об'єднує людей не тільки у спільній цілі і у спільній....., але і у спільній.....цієї.....».
2. Які типи перспектив вважав А. Макаренко за доцільне організовувати в житті дитячого колективу?

3. Вставте пропущені слова у фразях:

А. С. Макаренко стверджував: «Ніщо так не зміцнює колектив, як ...» Він називав.....клеєм колективу. Який із факторів формування колективу мається на увазі?

4. Укажіть правильну відповідь: за А. Макаренко, головним критерієм у визначенні стадії розвитку колективу є:

- а) рівень участі вихованців у органах самоврядування;
- б) тип стосунків між вихованцями;
- в) домінування того чи іншого виду перспектив (близьких, середніх, далеких) у житті колективу.

5. Який тип зв'язків виражає сутність «педагогіки паралельної педагогічної дії»:

- а) вчитель-колектив-учень;
- б) колектив-актив-учень;
- в) вчитель-учень.

6. Укажіть правильну відповідь.

За А. Макаренко дисципліна – це:

- а) засіб виховання; б) результат виховання.

7. Назвіть прізвища авторів книг, присвячених проблемам сімейного виховання:

- а) «Батьківська педагогіка»;
- б) «Материнська школа»;
- в) «Книга для батьків».

8. Закінчіть фразу: У лекції «Про батьківський авторитет» А. С. Макаренко розкрив сутність «фальшивих» типів авторитетів. До них педагог відносив: авторитет придушення, авторитет,,,,,,,,,

9. Кому належать слова:

а) «Навчити виховувати можна так само легко, як навчити математики, як навчити читати, як навчити бути хорошим фрезерувальником чи токарем».

б) «Я відчував, що нема хреста тяжчого, аніж хрест виховання. О, ця тяжка праця вчителя - ні з чим її не зрівняти!»

- а) Г. Г. Ващенко; б) А. С. Макаренко; в) В. О. Сухомлинський.

10. Хто з педагогів є автором слів: «Захищаючи колектив у всіх точках його стикання з егоїзмом особи, колектив тим самим захищає і кожну особу і створює для неї найсприятливіші умови розвитку. Вимоги колективу є виховними, головним чином для тих, хто бере участь у вимозі...»

- а) С. Т. Шацький; б) А. С. Макаренко; в) В. О. Сухомлинський.

11. Вставте прізвища педагогів:

Навчальний заклад під назвою «Будинок радості» створив італійський педагог-гуманіст епохи Відродження, а «Школою радості» назвав свій навчальний заклад наш вітчизняний педагог

12. Назвіть прізвища авторів книг, присвячених проблемам сімейного виховання:

- а) «Батьківська педагогіка»;
- б) «Материнська школа»;
- в) «Книга для батьків».

а) Я. А. Коменський; б) А. С. Макаренко; в) В. О. Сухомлинський.

13. Хто з педагогів є автором слів: «Найбільш витонченими способами впливу на юну душу є, на мою думку, слово та краса».

а) А. С. Макаренко; б) В. О. Сухомлинський; в) К. Д. Ушинський.

14. Хто з педагогів є автором слів: «Наша любов до дітей має бути такою, щоб у дитини пробуджувалася чутливість серця до навколишнього світу, до всього, що створює людина, що служить людині, та, звичайно, насамперед до самої людини».

а) С. Т. Шацький; б) А. С. Макаренко; в) В. О. Сухомлинський.

Література для обов'язкового опрацювання

1. Макаренко А. С.:

- а) Педагогічна поема;
- б) Взаємини, стиль, тон у колективі;
- в) Дисципліна, режим, покарання та заохочення;

2. В. О. Сухомлинський:

- а) Сто порад учителеві;
- б) Серце віддаю дітям.

Робота з першоджерелами

1. Опрацюйте запропоновані твори А. С. Макаренка. Прокоментуйте міркування А. С. Макаренка щодо необхідності й логіки застосування примусу у виховному процесі.

2. Опрацюйте твір В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» і проаналізуйте мету та зміст діяльності вчителя.

3. Охарактеризуйте методи навчальної роботи в «Школі радості».

4. Поміркуйте, у чому полягало «щастя педагога» В. О. Сухомлинського?

Індивідуальні завдання

1. Вихованці А. С. Макаренка: сподівання, досягнення, долі.

2. А. С. Макаренко про педагогічну майстерність учителя.

3. Проаналізуйте твір В. О. Сухомлинського «Серце віддаю дітям».
4. Охарактеризуйте особливості педагогічного гуманізму В. О. Сухомлинського.

Робота студентів зі словником педагогічних термінів

Дати визначення наведених понять за А. С. Макаренком

1. Колектив.
2. Закон паралельної педагогічної дії.
3. Закон руху колективу.
4. Закон спадкоємності поколінь.
5. Стиль.
6. Мажор.
7. Тон колективу.
8. Мета колективу
9. Суспільна група.
10. Командир загону.
11. Зведений загін.
12. Традиція.
13. Загальні збори.
14. Рада командирів.
15. Метод вибуху.
16. Дисципліна.

Дати визначення наведених понять за В. Сухомлинським

1. Колектив.
1. Особистість.
2. Продуктивна праця.
3. Педагогічний гуманізм.
4. Зв'язок виховання з життям суспільства.
5. «Школа під голубим небом».
6. Педагогічна майстерність.
7. Моральне самовиховання.
8. «Батьківська педагогіка».
9. Мета виховання.
10. «Школа радості».
11. «Азбука моральної культури».
12. Кімната казок.
13. Громадянин.

Основна література

1. Богуш А. Взаємозалежність свободи і відповідальності: погляд В. О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2013. № 8/9. С. 12-15.
2. Бондар Л. С. Громадянське виховання школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогіка і психологія*. 2007. № 3. С. 5 – 10.
3. Бондар Л. В. О. Сухомлинський: піклування про здоров'я і духовне життя школярів. *Рідна школа*. 2012. № 6. С. 33-36.
4. Бондар Л. Методологічна основа гуманістичних ідей духовності в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 11 – 13.
5. Вашуленко М. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського – першоджерело формування українськомовної особистості дошкільників і молодших школярів. *Початкова школа*. 2013. № 9. С. 6-8.
6. Дічек Н. Універсальність педагогічного новаторства В.О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2010. № 3. С. 8-11.
7. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А.А. – Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.
8. Калініченко Н. Василь Сухомлинський та проблема розумового виховання школярів. *Рідна школа*. 2013. № 8/9. С. 16-19.
9. Калінська А. Проблеми економічного виховання в педагогічній спадщині А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського. *Географія та основи економіки в школі*. 2010. № 5. С. 32-34.
10. Макаренко А. С. Взаємини, стиль, тон у колективі. *Хрестоматія з історії педагогіки*. Ч. І. Вітчизняна школа і педагогіка. Суми, 2003. С. 215 – 224.
11. Макаренко А. С. Дисципліна – режим покарання та заохочення. *Хрестоматія з історії педагогіки*. Ч. І. Вітчизняна школа і педагогіка. Суми, 2003. С. 197 – 214.
12. Макаренко А. С. Педагогическая поэма. Пед. соч.: в 8 т. М., 1983 – 1986. Т. 3. 512 с.
13. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. К., 1987. С. 13–234.
14. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа. К., 1969. 400 с.
15. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. К., 1978. 263 с.
16. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. К., 1988. 304 с.
17. Сухомлинська О. В.О. Сухомлинський і моральне виховання: трансформація педагогічних цінностей. *Рідна школа*. 2010. № 3. С. 3-7.
18. *Хрестоматія з історії педагогіки*. Частина 1. Вітчизняна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей Рисіна М.Ю. та

Сбруєва А. А. Наук. ред. та автор передмови Сбруєва А. А. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2003. 193 с.

Додаткова література

1. Библюк М. Прихована програма школи В. Сухомлинського. *Шлях освіти*. 2004. № 1. С. 41 – 48.
2. Донченко Т. В. В. О. Сухомлинський про значення і навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 4. С. 55 – 59.
3. Дзюбко Л. Усвідомлене та відповідальне батьківство як передумова повноцінного сімейного виховання: [Спадщина А. С. Макаренка]. *Психолог*. 2005. № 28. С. 18 – 20.
4. Козлова О. Г., Гавриленко І. І. Функції управління загальноосвітнім навчальним закладом у теоретичній спадщині А. С. Макаренка. *Витоки педагогічної майстерності: збірник наукових праць*. Полтава: ПНПУ, 2011. Вип. 8, Ч. 1. С. 162-167.
5. Лазарєв М. Становлення гуманістичного спілкуванні: від «перспективних ліній» А. С. Макаренка до сучасних технологій особистісно-діалогічної взаємодії. *Витоки педагогічної майстерності: Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*. Полтава: Вид-во «АСМІ», 2008. Вип. 5. С. 29-38.
6. Ликов В. Народна педагогіка в теорії та практиці В.О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2008. № 9. С. 19 – 21.
7. Литвин Л. Проблеми вільного розвитку особистості у теоріях Р. Штайнера і В. О. Сухомлинського. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 55-58.
8. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття): навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинська, В. С. Курило, Н. П. Дічек, Л. Д. Березівська, Н. С. Побірченко, Н. Б. Антонець, Л. С. Бондар, Т. В. Філімонова, М. Я. Антонець, Т. І. Куліш, О. М. Шевчук. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 444 с.
9. Осьмук Н. Г. Виховна система А. С. Макаренка в контексті світового реформаторського руху першої третини XX століття: порівняльний аналіз. Творча спадщина А. С. Макаренка: осмислення історичного досвіду та інноваційного потенціалу: монографія. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2013. С. 74–98.
10. Рисіна М. Ю., Сенчуріна В. І. Педагогічні основи виховання дітей із неповної сім'ї у творчій спадщині А. С. Макаренка. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2008. Ч. 2. С. 296-304.

11. Савченко О. Уміння учнів вчитися у дидактичній системі В. О. Сухомлинського. *Початкова школа*. 2013. № 9. С. 1-3.

12. Сбруєва А. А. Авторська школа А. С. Макаренка: характеристика чинників ефективності. Творча спадщина А.С.Макаренка крізь призму сучасності: монографія. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2008. С. 4-31.

13. Сбруєва А. А. Чинники ефективної соціалізації особистості у виховних закладах А. С. Макаренка. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2008. Ч. 2. С. 304-314.

14. Сидоренко В. Феномен педагогічної майстерності вчителя в концептуальних вимірах творчої спадщини В. О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2012. № 7. С. 39-43.

15. Сухомлинська О. Думки В. О. Сухомлинського про здоров'я дітей в історичній перспективі. *Рідна школа*. 2012. № 7. С. 3-7.

16. Творча спадщина А. С. Макаренка : осмислення історичного досвіду та інноваційного потенціалу. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. 380 с.

17. Ткаченко А. В. Професійний розвиток особистості в контексті макаренківської педагогічної спадщини. *Витоки педагогічної майстерності: збірник наукових праць* Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, 2010. Вип. 7. С. 209-214.

18. Хархан Г. Д. Виховання сім'янина в педагогічній спадщині А. С. Макаренка. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 1. С. 66-71.

19. Чернишов О. Розвиток ідей В. О. Сухомлинського в реорганізації оздоровчої освіти. *Початкова школа*. 2012. №5. С. 1-3.

ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Тема 1. Українська народна педагогіка (2 год.)

Мета. Поглибити та узагальнити знання щодо основних принципів, напрямів, методів і засобів української народної педагогіки, її характерних особливостей.

Базові поняття теми: народна педагогіка, засоби народної педагогіки, український народнопедагогічний досвід, педагогіка народного календаря, напрями виховання (моральне, трудове, розумове естетичне, патріотичне), традиції української сім'ї.

Питання для співбесіди та самоконтролю.

1. Дайте визначення поняття «українська народна педагогіка».
2. У чому полягає відмінність народної педагогіки від наукової?

3. Охарактеризуйте основні принципи та засоби народної педагогіки.

4. Розкрийте зміст напрямів народної педагогіки:

- а) моральне виховання;
- б) трудове виховання;
- в) розумове виховання;
- г) естетичне виховання;
- д) патріотичне виховання.

5. Поясніть традиції українського сімейного виховання.

6. Розкрийте сутність педагогіки народного календаря.

Методичні рекомендації

Практичні знання й досвід народу у справі виховання, що накопичені протягом багатовікової історії, становлять основу народної педагогіки. Народна виховна мудрість виробила певні *принципи* виховання: природовідповідність, народність, гуманне ставлення до дитини, виховання у праці, послідовність, систематичність, активність дитини, емоційна основа виховання тощо.

З розвитком суспільства розвивались і народнопедагогічні *методи*: від інстинктивного наслідування, застереження, заборони до пояснення, переконання, заохочення, спонування, природовідповідного залучення до спільної діяльності в усіх сферах життя громади, особистого прикладу батьків.

До провідних *засобів* народної педагогіки належать: рідна мова, усна народна творчість, народні іграшки, забави, обряди, традиції, матеріальна культура народу, праця.

Умови матеріального життя праукраїнців (хліборобська культура), їх духовність (язичництво, в основі якого – культ предків, природних явищ, землі-матері) визначили сутність *українського народнопедагогічного ідеалу*: людина - трудівник, патріот, гуманіст.

Необхідно зосередити увагу на характеристиці змісту такої народнопедагогічної категорії як «педагогіка народного календаря», що складається з таких складових, як хліборобський календар, церковний календар і сімейний календар. Виховний потенціал педагогіки народного календаря найкращим чином інтегрує в собі найсуттєвіше, що є у багатовіковій народній мудрості.

Розвиток української народної педагогіки відбувався найбільш активно та плідно в часи підйому національного духу, утворення державності. Взявши до уваги такий взаємозв'язок, вважаємо за можливе визначити такі етапи розвитку української народної педагогіки: дохристиянський період, часи Київської Русі, часи Козацької

держави (козацька педагогіка), період існування УНР та гетьманства П. Скоропадського, період утворення української незалежної держави.

Література

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. К., 1993. 414 с.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава, 1994. 190 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К., 1997. 376 с.
4. Дроб'язко П. І. Українська національна школа : витоки і сучасність: посібник. К.: Академія, 1997. 184с.
5. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Уклад. О. О. Любар; за ред. В.Г. Кременя. К.: Знання, 2005. 767 с.
6. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. А. А. Сбруєвої. Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.
7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному висвітленні: в 4-х т. К., 1994. Кн. 1. 393с.; Кн. 2. 524 с.
8. Книга вчить, як на світі жить. Книга для читання з народознавства. Суми, 1996. С. 5 –36.
9. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник. К., 2003. 368 с.
10. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посібник. К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. 450 с.
11. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навчальний посібник. К.: Вікар, 2003. 335 с.
12. Основи національного виховання: концептуальні положення / за ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О. Сергійчука. Умань: УДПІ. 1993. 152 с.
13. Радул О. Ігри дітей давніх східних слов'ян: педагогічний ретроспективний досвід. *Рідна школа*. 2009. № 12. С. 48-51.
14. Радул О. Шляхи залучення дитини в суспільні відносини у давніх слов'ян [VI – XII ст.]. *Рідна школа*. 2007. № 1. С. 76 – 78.
15. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. Нариси. (X – поч. XX ст.) / Ред. М. Д. Ярмаченка. К., 1991. 384 с.
16. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. К., 1985. 312 с.
17. Стрипко Т. Екоосвіта українців з найдавніших часів. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2006. № 38, жовтень. С. 5 – 10.
18. Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. К., 1974. 151с.

Тема 2. Козацька педагогіка (2 год.)

Мета. Розкрити культурно-історичні засади формування козацької педагогіки, ознайомитися з національною козацькою системою освіти й виховання.

Базові поняття теми: козацька педагогіка, козаки, національний характер, ідея лицарської честі, ідея козацького братства, побратимство, козацька духовність, козацьке тіловиховання, характерництво.

Питання для співбесіди та самоконтролю.

1. Дайте визначення поняття козацька педагогіка.
2. У чому полягає відмінність козацької педагогіки від української народної педагогіки?
3. Охарактеризуйте козацтво як культурно-історичний феномен.
4. Розкрийте сутність і особливості козацької педагогіки.
5. Визначте методи й засоби формування в молоді козацької духовності.
6. Опишіть шляхи виховання фізичної та психофізичної культури.
7. Визначте особливості застосування надбань козацької педагогіки в сучасних закладах середньої освіти.

Методичні рекомендації

Історія нашого народу свідчить, що українське козацтво було надзвичайно потужним, високодуховним феноменом. Культурно-історична заслуга козаків полягає в тому, що вони створили національну козацьку систему освіти й виховання.

Козацький рух України був однією з найяскравіших сторінок літопису боротьби народу за політичну й державну незалежність. У тому, що українці є сьогодні народом, нацією, провідна роль належала козацтву, яке із століття в століття було єдиним і могутнім форпостом, що пильно стояв на сторожі свободи, гідності й честі України як незалежної держави.

Вольнолюбне українське козацтво виникло на славній Запорізькій Січі, на легендарному острові Хортиця, за порогами Дніпра-Славути. У національній свідомості українців поняття Запорозької Січі зливається в єдиний духовний комплекс, подвижництво минулих поколінь.

Зверніть увагу на те, що козацтво було не тільки військовим, але й соціальним, культурно-історичним явищем. Багатогранною була діяльність козаків як звияжних воїнів, захисників сплюндрованих

прав народу, вільнолюбних громадян, політичних і державних діячів, як дбайливих господарів землі, досвідчених хліборобів, творців високого мистецтва, турботливих членів сім'ї, мудрих вихователів дітей. Багато козацьких діячів стали провідними політичними й державними постатями в історії рідного народу.

Багатовіковий визвольний козацький рух покликав до життя унікальне явище не лише східнослов'янської, а й світової культури – козацьку педагогіку. Вона найтісніше пов'язана з матеріальною та духовною сферами, творцями яких було українське козацтво.

Отже, козацька педагогіка – це частина народної педагогіки, яка формувала в підростаючих поколіннях українців синівську вірність рідній землі, Батьківщині – незалежній Україні. Це народна виховна мудрість, що своєю головною метою ставила формування в сім'ї, школі і громадському житті козака-лицаря, мужнього громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю.

Метою козацької педагогіки було виховання майбутніх козаків мужніми й високодуховними українцями – борцями за волю народу та свободу Батьківщини, зміцнення незалежної держави, патріотами-воїнами, здатними відстояти людську й національну Гідність, Честь, Совість, Правду і Свободу. Рівноправність представників національностей. Визначте головні завдання козацької педагогіки.

Провідні ідеї козацького руху (свобода й незалежність України, непорушність прав людини й народу, суверенність особистості, народовладдя та ін.) були найважливішими в національній системі освіти й виховання. Педагогічна мудрість козаків сприяла зміцненню української системи виховання, яка в той час досягла апогею свого розвитку. Виникали перші українські академії (Острозька – 1576 р., Києво-Могилянська – в 1615 р.), що стали визначними центрами розвитку вищої освіти, науки й культури України, усіх східнослов'янських земель.

Під могутнім захистом козацьких збройних сил України існували різні типи закладів освіти. Поряд з академіями, братськими, дяківськими, церковними, монастирськими школами, колегіумами, народними професійними школами мистецтв і ремесел (кобзарства, гончарства, бортництва тощо) працювали й козацькі січові школи на території Січі, земель Війська Запорізького, на Гетьманщині. Основу вітчизняної системи виховання складали козацькі виховні традиції, ідеї, які були відомі далеко за межами України.

Ознайомтеся з українською системою козацького виховання, яка мала кілька ступенів, аналогів якій не було в усьому світі: дошкільне

родинне виховання; родинно-шкільне виховання; навчання у вітчизняних колегіумах і академіях та відомих університетах Європи.

Перший ступінь – дошкільне родинне виховання, яке стверджувало високий статус батьківської та материнської народної педагогіки. Уже в цей період специфічною була роль батька: він цілеспрямовано займався загартуванням своїх дітей, формував у них лицарську честь і гідність, готував їх до подолання життєвих труднощів, до захисту рідної землі, вільного життя.

Другий ступінь козацького виховання – родинно-шкільний. У козацьких, братських та інших типах шкіл найвищий статус мали родинні національні, духовні й матеріальні цінності, які переростали в загальнонаціональні (заповіді волелюбних батьків і дідів, традиції, звичаї та обряди тощо) і включали в себе релігійно-моральні цінності.

Третій ступінь – навчання у вітчизняних колегіумах і академіях, у відомих університетах Європи, отримуючи підвищену й вищу освіту. Такі молоді люди, освічені й виховані на європейському рівні, часто очолювали, національно-визвольний рух, брали активну участь у розбудові освіти, науки й культури України та інших слов'янських держав. У січових і козацьких школах, школах джур, а також по закінченні закладів вищої освіти, юнацтво одержувало систематичне фізичне, психофізичне, моральне, естетичне та трудове загартування, національно-патріотичну підготовку, спортивно-військовий вишкіл.

Характерною особливістю козацького, родинного виховання був його високий рівень, який забезпечував збереження ідей козацької духовності, народної педагогіки, багаті національні традиції, звичаї та обряди, здобутки християнської моралі. У козацьких сім'ях панував культ Батька й Матері, Бабусі й Дідуся, Роду й Народу. Козацька педагогіка дає самотутнє трактування статусу й ролі насамперед батька в навчанні й вихованні дітей. Батько – це захисник сім'ї, роду, творець історії, державності. У козацькій педагогіці, фольклорі він символізує для дитини високий і незаперечний взірець стійкості, мужності й відваги, непорушний авторитет у ставленні до родини, громадських справ, потреб народу. Батько формував у сина твердість, витривалість, уміння долати будь-які життєві труднощі, незламність, цілеспрямовано загартовував його тіло, виховував мужній характер, лицарські якості.

Козацька сім'я відзначалася глибоким демократизмом, рівноправністю чоловіка й жінки, духовними традиціями. Керуючись лицарськими чеснотами, чоловік, як правило, робив поступки дружині в розв'язанні багатьох сімейно-побутових питань, створював їй психологічний комфорт. Це благотворно впливало на виховання дітей.

Усвідомлення матір'ю необхідності захисту України від чужоземних загарбників, виживання в тяжких, почасти екстремальних умовах (під час визвольної війни, повстання, проживання в прикордонній смузі та ін.) обумовлювало те, що вона формувала у своїх синів мужність, твердість і рішучість, інші волеві якості характеру. Виховуючи на козацькому фольклорі, вона не лише співала відомі пісні козаків, але й творила нові, якими переливала в душі дітей глибину своїх почуттів, страждань, віру й надію на щасливе життя. Охарактеризуйте роль батька (матері, родичів) в козацьких сім'ях.

Зазначимо, що сімейні виховні традиції, зокрема батька, продовжували козаки в школі джур. Від своїх наставників джури переймали науку жити й перемагати в екстремальних умовах, високе військово мистецтво. Разом із ними джури жили в куренях і одночасно обов'язково вчилися в січових школах.

Січові школи реалізували право особистості на навчання, задовольняли як культурні, духовні, так і військово-оборонні потреби козацтва. Тут вихованці оволодівали читанням, письмом, хорovým співом та музикою. Їх привчали до національного способу життя й поведінки, оборонно-військової справи.

По закінченні січової школи найздібніші хлопці вступали, як правило, до Києво-Могилянської Академії. Частина випускників працювала церковнослужителями й учителями в козацьких школах. Інші залишались у своїх куренях, продовжували вдосконалювати бойове мистецтво. З них виростали загартовані й мужні воїни.

Козацькі школи діяли в полкових і сотенних містах і містечках України. Вони мали загальноосвітній характер. Юні козачата оволодівали знаннями про рідний край, героїчну минувшину, події політичного й державного життя України. Тут здійснювалися розумове, моральне, естетичне, військово-спортивне та інші види виховання. Учні успішно опановували різні галузі народних знань: медицину, астрономію, метеорологію тощо.

Зверніть увагу на те, що козацькій педагогіці було притаманне родинно-шкільне виховання як вияв глибокої єдності впливу на особистість найважливіших соціально-педагогічних факторів сім'ї та школи за збереження пріоритетності у вихованні батьків, родинного оточення. Це, у свою чергу, сприяло зміцненню сім'ї, підвищенню відповідальності батьків перед громадою, державою за виховання своїх дітей і авторитету школи серед учнів, представників громадськості й державних органів.

Важливо, що козацькою педагогікою послуговувалися не лише в родинному вихованні й закладах освіти. Її принципи, ідеї впливали на формування громадської думки, характеру, всього народу. Багатообіцяючим для сучасної теорії та практики виховання є пізнання «секретів» формування вірності й відданості, аж до самозабуття й самопожертви козаків, що брателься між собою. Ризикуючи власним життям, козаки часто визволяли своїх рідних, побратимів, друзів із турецько-татарської неволі, ішли один за одного на муки, тортури. В іноземців викликали подив незламна дружба козаків, нехтування ними небезпеки, готовність здобути волю іншим людям за рахунок власного життя. Пізнання сучасним педагогами психологічних, моральних, світоглядних механізмів героїчних вчинків козаків допоможе творчо відроджувати лицарську педагогіку. Розкрийте зміст навчання й виховання в школі джур; січових школах, козацьких школах.

Козацька педагогіка була найтісніше зв'язана з гуманістичними традиціями, ідеями самоврядування й виборності, будівництва самостійної Української держави. Тільки країна з великим історичним досвідом розвитку освіти й виховання, захисту прав і свобод особистості, всього народу, могла породити таке незвичайне явище, як Конституція Пилипа Орлика (1710 рік) – унікальний феномен європейської та світової політичної, державної та правозахисної думки. У центрі козацької педагогіки – ідеї вільної та незламної у своїх прагненнях до свободи людини, яка на вітчизняних традиціях громадського, політичного життя розвиває рідну культуру й економіку, будує незалежну державу.

Козацтво стверджувало новий, удосконалений козацький устрій, який поглиблював і збагачував традиційний спосіб життя українського народу. Керуючись віковичною народною мудрістю, козаки розуміли, що чисті й незамулені національні джерела знань – це могутня й непоборна сила в боротьбі за права й вольності. Відстоювання своєї волі, свободи народу потребували знань як найважливішого засобу вистояти в нерівній боротьбі. Г. Боплан так характеризував козаків: «Вони кмітливі та проникливі, дотепні й надзвичайно щедрі, не побиваються за великим багатством, зате дуже люблять свободу, без якої не уявляють собі життя».

Під захистом козацьких збройних сил виникали численні національні організації, громади та інші осередки, зокрема братства, які в процесі захисту самобутнього інтелектуального життя України перетворювалися на освітньо-духовні форпости, центри розвитку науки й культури.

Бурхливо розвивалася багатогранна народна творчість. Відкривалися друкарні, які започаткували могутню традицію книгодрукування рідною мовою. Козацька доба в розвитку національної системи виховання дала світу блискучу плеяду вчених, культурних діячів, педагогів, авторів перших вітчизняних підручників: С. Оріховського, І. Гизеля (Кисіля), Герасима і Мелетія Смотрицьких, Ф. Прокоповича, Л. Зизанія, С. Яворського, Г. Сковороди та ін.

Будучи найтиповішими представниками українського народу, козаки виробили власну духовність, яка стала гордістю національного менталітету, його найвищою вершиною. Такими компонентами духовності є козацька ідеологія, козацька філософія, козацька мораль і етика, козацький світогляд, козацький характер та ін.

Оволодіваючи козацькою духовністю, підростаюче покоління української молоді заперечувало рабську психологію, втрату людиною самостійності й гідності, слабодухість, пасивність, невіру у свої сили, політичне прислужництво. В духовному житті молода козацька педагогіка надавала особливу роль лицарській честі й лицарській звитязі – своєрідним кодексам якості високоблагородної особистості. Кожен молодий козак прагнув розвинути в собі ці шляхетні якості, які понині не втрачають значного виховного потенціалу.

Неписані закони **кодексу лицарської честі** передбачали:

- любов до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві, відданому ставленні до Батьківщини-України;
- готовність захищати слабших, турбуватися про молодших, зокрема дітей;
- шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі;
- непохитна вірність ідеалам, принципам народної моралі, духовності (правдивість і справедливість, працьовитість і скромність тощо)
- відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;
- турбота про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі;
- прагнення робити пожертви на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів;
- цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму;
- уміння скрізь і всюди чинити благородно, шляхетно, виявляти інші чесноти.

Крім того, зі століття в століття козацька педагогіка формувала в молоді й такі героїчні якості, що склали **кодекс лицарської звитяги**:

- готовність боротися до загину за волю, віру, честь і славу України;
- нехтування небезпекою, коли справа стосується життя друзів, побратимів, Матері-України;
- ненависть до ворогів, прагнення звільнити рідний край від чужих зайд-завойовників;
- героїзм, подвижництво в праці й у бою тощо.

Водночас козаки були глибоко милосердними. Вони чуйно ставилися до інших людей, ділили з ними радість і горе. Проаналізуйте зміст формування в молоді козацької духовності; закони (неписані)кодексу лицарської честі.

Тілесне та психофізичне загартування козаків було складовою частиною комплексної та цілісної системи ідейно-морального, емоційно-естетичного й військово-спортивного виховання. Козаки створили спеціальні фізичні та психофізичні вправи, що становили цілу систему, спрямовану на самопізнання й саморозвиток, власне тілесне, психофізичне й моральне самовдосконалення. Всебічно фізично розвинені, козаки блискуче володіли в бою не лише різними видами зброї (рушницею, мушкетом, шаблею, списом, арканом та ін.), але й власним тілом.

У багатьох країнах Європи й Азії славилася високе мистецтво козаків вести наступальні й оборонні бої, створювати неприступні для ворога табори, споруди з дерева й землі, каміння, рити шанці та ін. Козаки вправно володіли всіма видами зброї, вогнепальної та холодної. Іноземці свідчили, що під час тренування зі стрільби, козаки «кулею гасять свічку».

На території Хортиці, Запорізької Січі, у козацьких таборах та інших місцях постійно діяли справжні козацькі школи з навчання молодших бійців, селян із метою захистити себе, рідну землю від чужоземних загарбників.

Велике пізнавальне й виховне значення мало для молоді опанування мистецтвом козацьких єдиноборств, яких було декілька. Найвідоміша лягла в основу козацького танцю «Гопак». Психофізичний та історико-етнографічний «розріз», аналіз гопака переконує в тому, що всі збережені на сьогодні його елементи – складні акробатичні вправи, багато ударів руками й ногами – були складовими самозахисту наших предків у боротьбі з ворогами.

Значний виховний, пізнавальний потенціал мав такий пласт культури наших предків, який дістав назву **козацьке характерництво**. Боротьба характерників із ворогами вважалася вершиною козацьких

бойових мистецтв (вона ще відома під назвою «господар ночі»). У народній пам'яті цей вид боротьби овіяний нев'янучої славою, ореолом легендарності. Деякі козаки настільки розвивали свої внутрішні сили, можливості, досягали незвичайних успіхів у розвитку своїх здібностей, що багато сучасників були переконані в тому, що в них «вселялися» якісь надприродні сили. Таку свою силу й енергію козаки застосовували в разі потреби в боротьбі з ворогами. Вони володіли вміннями, які в наш час демонструють, наприклад екстрасенси. Були чаклуни, які знайшовши певні прийоми розвитку своєї ідеальної сфери впливу на психіку ворога, «зачаровували», «заворожували» його, вивідували в нього військові таємниці тощо.

Характерники вміли залякати ворога, навіювали йому інформацію про свою силу й непереможність, про те, що їх не бере ні куля, ні шабля, ні вогонь, ні вода. Вороги нерідко вірили, що козаки могли брати голими руками розпечені ядра, обминати кулі тощо. Такі козаки могли проникати непоміченими у ворожий табір, наробити там лиха і живими і неушкодженими повернутися до своїх.

З'явилася, також, інформація про те, що козаки спеціальними вправами досягли неймовірного ефекту, коли «тіло грає» (в такому разі больові удари суперника не відчувалися). Такі козаки миттєво концентрували внутрішню енергію свого тіла в ту частину свого тіла, куди спрямовувався удар нападника. Подібні явища притаманні і східним системам боротьби, мистецтву тибетських ченців катеда, і «школі залізної сорочки» в кунг-фу та карате. Ці дивовижні факти визнає сучасна наука, хоч переконливе їхнє пояснення й обґрунтування належить майбутньому.

Постійно займаючись самовдосконаленням, козаки, зокрема, оволодівали специфічними дихальними вправами, доводячи, подібно до йогів, справді невичерпні можливості людського організму. Академік Д. І. Яворницький писав, що серед козаків були справжні велети тілом і духом і що «серед інших богатирів жив Васюринський козарлюга», який «тільки-но дихне, як від того подиху людина падала з ніг, а коли руйнували Січ, то там був такий силач, що одним подихом міг убити людину». Таке явище дослідники підтверджують у китайських цигун, японських кіко, секрет сили яких у «роботі з внутрішньою енергією через дихальні вправи». Узагальніть, яким чином, на Вашу думку, здійснювалося виховання фізичної та психофізичної культури козаків?

Підкреслимо, що всі види козацької боротьби в процесі тренувань, оволодіння майстерністю єдиноборств ґрунтувалися на правилах і принципах народної моралі, етики. Порушення її вважалося

неприпустимим і мало тяжкі наслідки для тих, хто нехтував козацькими законами життя, їхніми традиціями та звичаями.

Тілесне та психофізичне загартування козаків було складовою частиною комплексної та цілісної системи ідейно-морального, емоційно-естетичного і військово-спортивного виховання.

Зверніть увагу на те, що становлення козацької педагогіки відбулося на ідеях і засобах, морально-духовних цінностях козацької філософії, ідеології, лицарської моралі, правосвідомості, козацького демократичного устрою та звичаю, єдності слова й діла, ідеї та чину.

Література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава, 1994. 190 с.
2. Живодьор В. Ф. Козацька педагогіка: історія розвитку. *Інноваційні підходи до виховання учнів козацьких класів і хортингістів у навчальних закладах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (27-28 квітня 2017 р., м. Суми). Суми: ФОП Цьома С. П., 2017. С. 27–29.*
3. Кирпач А. З історії народної освіти Запорізьких козаків. К., 1993.
4. Концепція козацької педагогіки. Режим доступу: https://studopedia.com.ua/1_396129_lektsiya--upravlenie-obrazovatelnim-protsessom-kak-pedagogicheskaya-problema.html
5. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчук З. О. Основи національного виховання. Умань, 1993. 109 с.
6. Левківський М. В. Історія педагогіки: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 360 с.
7. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.): Нариси / за ред. М. Д. Ярмаченка. К., 1991. 381 с.
8. Руденко Ю. Д., Губко О. Т. Українська козацька педагогіка : витоки, духовні цінності, сучасність: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2007.
9. Тимофєєв В. Я. Час виховувати лицарів. Січ – школа національно-патріотичного виховання на засадах козацького лицарства: з досвіду роботи директора школи козацько-лицарського виховання. Дніпро: Середняк Т. К., 2018. 271 с.
10. Фізичне виховання у контексті козацької педагогіки: навч.-метод. посібник / В. Г. Тверезовський [та ін.]. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. 158 с.

Тема 3. Літературно-педагогічна спадщина видатних педагогів Сумщини (XVIII – XIX ст.): І. Ф. Богданович, О. О. Паліцин та «Паліцинська академія», Б. Д. Грінченко, Т. Г. Лубенець, П. А. Грабовський (2 год.)

Мета. Проаналізувати педагогічні погляди видатних освітян, учителів, просвітителів Сумщини, що висвітлені в їх літературно-педагогічній спадщині. Визначити основні напрями та зміст діяльності членів «Попівської академії».

Базові поняття теми: вітчизняні просвітителі, просвітницька діяльність, народна школа, дидактика початкової школи, національне виховання, «Попівська академія».

Питання для співбесіди і самоконтролю

1. З'ясуйте передумови створення «Попівської академії», назвіть ініціаторів її створення.
2. Розкрийте напрями та зміст діяльності членів Попівської академії.
3. Прочитайте твір І. Ф. Богдановича «О воспитании юношества» та визначте провідні виховні ідеї твору.
4. Визначте причини занепаду народної школи за твором П. А. Грабовського «Про розвиток шкільної освіти в Охтирському повіті Харківської губернії».
5. Ознайомтеся з літературою, що розкриває педагогічну діяльність Т. Г. Лубенця. Прочитайте твори «Пояснювальне читання», «Про покарання в дитячому віці і шкільну дисципліну».
6. Охарактеризуйте загально педагогічні та дидактичні погляди Т. Г. Лубенця.
7. Визначте мету й завдання народної школи за Б. Д. Грінченком, розкрийте дидактичні погляди педагога.
8. У чому полягають, за Б. Д. Грінченком, завдання дитячої літератури?

Методичні рекомендації

Опрацьовуючи дану тему, варто звернути увагу на незадовільний стан освіти в Україні та прагнення видатних діячів-просвітителів XIX ст. сприяти підвищенню загального культурного рівня українського населення, розвитку рідномовної освіти й мистецтва, боротьбі за розбудову народної школи та за покращення положення народного вчителя.

Поява на хуторі Попівка наприкінці XVIII ст. добровільного об'єднання ліберальних дворян із прогресивними поглядами була зумовлена тогочасним кризовим станом суспільства й палким бажанням патріотів змінити її долю на краще.

За час існування гуртка (кін. XVIII – поч. XIX ст.) активну участь у його діяльності брали відомі літератори й архітектори, суспільні діячі, просвітники й письменники, поети та художники, представники духовництва, відставні офіцери й ліберальні поміщики. Серед найбільш відомих – Олександр Олександрович Паліцин, Василь Назарович Каразін, Микола Федорович Алфьоров, брати Федір та Іван Богдановичі, Сергій Миколайович Глінка, Василь Васильович Капніст, Євстафій Іванович Станевич та ін.

Зверніть увагу на те, що *просвітницька робота*, яку проводили члени «Попівської академії» була широкою та різносторонньою і полягала, зокрема, у знайомстві українців із західноєвропейським мистецтвом; будівництві храмів і паркових ансамблів; книгозбиранні й утворенні на Слобожанщині перших публічних бібліотек; організації у власних маєтках початкових шкіл для сільських дітей; ініціюванні ідеї відкриття вищого закладу в краї – університету та матеріальної підтримки цього проекту.

Ознайомтеся з педагогічними поглядами «академіків» (див. «Педагогічна думка членів Попівської академії», с. 99 у пос. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А. А. – Суми: ВВП «Мрія», 2015). Визначте, які антропоцентричні та соціоцентричні *цінності виховання* стали основою запропонованих новаторських змін. Прослідкуйте, які погляди гуртківців були співзвучні ідеям Ж.-Ж. Руссо, Й. Ф. Гербарта, Г. Сковороди та виявляли глибоку віру у внутрішню силу людини, її взаємозв'язок з природою, необхідність розвитку в дитині того, що закладено природою тощо.

Назвіть причини, що спонукали Ів. Ф. Богдановича до написання твору «Про виховання юнацтва». Чому, на думку автора, національний принцип виховання має важливе значення? Твір Ів. Ф. Богдановича побудовано у вигляді порад щодо виховання дітей різного віку. Проявом якого загального педагогічного принципу є запропонована періодизація? Порівняйте її з періодизаціями відомих вам педагогів. Вкажіть поради Ів. Ф. Богдановича щодо розвитку здібностей дітей. Про які педагогічні принципи йдеться? Які фактори виховання виокремлював Ів. Ф. Богданович? Систематизуйте поради Ів. Ф. Богдановича щодо виховання дівчаток. Яких напрямів виховання вони стосувалися?

Питання розвитку української школи, питання різномовного навчання українських дітей, розгортання належної мережі закладів освіти ставало предметом уваги багатьох видатних освітян, громадських і літературних діячів у ХІХ ст.

Жалюгідний стан шкільної справи, недостатньо забезпечене, зубожіле життя народних учителів яскраво виявив у своєму творі поет і публіцист, уродженець Сумщини П. А. Грабовський. Зверніть увагу на непослідовність дій влади щодо розуміння й усунення перешкод щодо розвитку шкіл: будову приміщень, влаштування учнівських і вчительських бібліотек. Проаналізуйте якість забезпечення шкіл навчальною літературою, шкільним приладдям тощо.

Значну роль у становленні й розвитку народної школи наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відіграла діяльність народного педагога та громадського діяча Т. Г. Лубенця. Його 40-річна педагогічна діяльність стала джерелом для написання численних посібників: книг із проблем дошкільного виховання, початкового навчання, освіти дорослих. Педагогом було видано більше тридцяти підручників, значна кількість посібників для вчителів і вихователів, які містили узагальнений педагогічний досвід і поради щодо вдосконалення шкільного освітнього процесу. Визначте, на яких загальнопедагогічних принципах будував свою роботу Т. Г. Лубенець. Проаналізуйте внесок педагога в розбудову національної початкової школи.

Плідно працював на ниві освіти видатний громадський діяч, письменник і педагог-новатор Б. Д. Грінченко. Він є автором цілої низки значущих для розвитку педагогічної думки творів, серед яких «Мета народної школи», «Народні вчителі і вкраїнська школа», «Рідне слово», «Українська граматики», «На беспросветном пути» та ін., в яких автор звертається до проблем розвитку української національної школи: охоплення всіх дітей навчанням та відкриття українських шкіл для українських дітей; професійного вдосконалення народних учителів шляхом організації вчительських курсів, з'їздів, самоосвіти; гуманізації стосунків між учителями й учнями; незадовільних умов праці народного вчителя тощо. Охарактеризуйте напрями та зміст діяльності Б. Д. Грінченка, охарактеризуйте педагогічні інновації, що запроваджував педагог.

Література

1. Антологія просвітницької думки членів Попівської академії (кінець ХУІІІ – початок ХІХ ст.) / Упор. та автор вступних статей Скоробагатська О. І. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. 382 с.

2. Антонець Н. В. Борис Дмитрович Грінченко. *Українська педагогіка в персоналіях*: навч. посіб.: у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. К.: Либідь, 2005. Кн. 1. С. 437-449.
3. Бережна С. В. З розвитку народної освіти в Путивльському повіті Курської губернії в кінці XIX ст. *Третя Сумська обласна наукова історико-краєзнавча конференція: збірник статей*. Суми, 1999. С. 107-108.
4. Бутенко О. Ідеї сімейного виховання в творчій спадщині просвітителів XIX ст. *Рідна школа*. 2008. № 1. С. 74 – 75.
5. Волошина В. Я. Народний педагог Г. Г. Лубенець. *Шлях освіти*. 2003. № 3. С. 52 – 55.
6. Голубченко В. Ю. Освіта Сумщини в іменах: педагогічний довідник. Суми: Університетська книга, 2012. 400 с.
7. Грабовський П. А. Про розвиток шкільної освіти в Охтирському повіті Харківської губернії. *Хрестоматія з історії педагогіки. Вітчизняна школа і педагогіка*. Суми, 2003. С. 264 – 270.
8. Грінченко Б. Д. Народні вчителі і вкраїнська школа. *Хрестоматія з історії педагогіки. Вітчизняна школа і педагогіка*. Суми, 2003. С. 143 – 146.
9. Книга вчить, як на світі жить. Книга для читання з народознавства. Суми, 1996. С. 5 – 36.
10. Дунаєва Л. Безкомпромісний лицар національної ідеї: до дня вшанування пам'яті Б. Д. Грінченка. *Рідна школа*. 2011. № 3. С. 55-60.
11. Євтушенко С. Борис Грінченко – перекладач. *Зарубіжна література в школах України*. 2011. № 1. С. 58-62.
12. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Уклад.: О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. К.: Знання, 2005. – 767 с.
13. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина 1. Вітчизняна школа і педагогіка. Суми: СумДПУ, 2003. 299 с.
14. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А. А. Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.
15. Мартиненко Д. В. Національне шкільництво на Лівобережній та Слобідській Україні (XVIII століття): монографія. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. 171 с.
16. Мовчун А. «Кожна річ має в собі частинку мого Я»: музей Бориса Грінченка в Києві. *Дивослово*. 2011. № 9. С. 58-61
17. Рисіна М. Ю. Педагогічний доробок Т. Г. Лубенця. *Матеріали сьомої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції (22-23 листопада 2007 р.)*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2007. С. 327-330.

18. Скоробагатська О. І. Порівняльна характеристика аксіологічних пріоритетів виховання членів Попівської академії. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. Ч. 1. С. 139-146.

19. Сбруєва А. А. Постать О. О. Паліцина в історії українського просвітництва. *Матеріали сьомої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції* (22-23 листопада 2007 р.). Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. С. 330-335.

20. Тесля М. П. О. О. Паліцин і «Паліцинська академія». Суми: Видавництво «МакДен», 2010. 424 с.

21. Сігаєва Л. Є. Від Грінченка до Грінченка. *Педагогіка і психологія*. 2001. № 1. С. 146 – 150.

22. Хвостенко Г. З роду Богдановичів: [Про городничого Сум Івана Федоровича Богдановича]. *Суми і сумчани*. 2007. 39, 28 вересня. С. 13-14.

Тема 4. Розвиток шкільництва України в складі Російської імперії за часів освітніх реформ XIX ст. (2 год.)

Мета. Ознайомитися зі змістом реформ I (1804 – 1835 рр) та II (1870 – 1880 рр.) половин XIX ст. Проаналізувати проблеми розвитку народної школи та університетів у XIX ст.; з'ясувати переваги й недоліки реформ для розвитку українського шкільництва.

Базові поняття теми: освітня система, освітня реформа, жіноча освіта, єдина система світської освіти, становий характер освіти, парафіяльні училища, народні училища, земські школи, освітня діяльність земств, університети, самодержавство, православ'я, народність.

Питання для співбесіди та самоконтролю:

1. Проаналізуйте «Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам» 1804 року.

2. Проаналізуйте «Статут гімназій та училищ повітових та парафіяльних» 1828 року.

3. Дайте характеристику Університетських статутів XIX ст.

4. Визначте сутність змін за Статутами гімназій і прогімназій 1864 та 1871 років.

5. Проаналізуйте становлення жіночої освіти в Російській імперії XIX ст.

6. Охарактеризуйте генезу реальної освіти, її значення в поширенні природничо-математичних і технічних знань.

7. З'ясуйте освітню діяльність земств на території України.

8. Дослідіть становлення в 40–60-х рр. XIX ст. закладів педагогічної освіти, визначте роль земств у підготовці вчителів.

Методичні рекомендації

При розгляді питань теми варто розуміти, що **освітні реформи першої половини XIX століття** були спричинені, передусім, політичними й соціально-економічними реаліями часу: усвідомленням владою необхідності змін у всіх сферах життя для успішного розвитку держави, впливом Французької буржуазної революції на російську інтелігенцію (реформа 1804 р.), політичною реакцією, зумовленою виступами проти царського самодержавства (реформи 1828 – 1835 рр.).

Необхідно звернутися до таких провідних характеристик освітньої реформи 1804 р.:

- створення єдиної системи світської освіти від початкової до вищої ланки завдяки спадкоємності навчальних програм;
- формальна доступність усіх освітніх ланок для всіх верств населення;
- заборона фізичних покарань у закладах освіти;
- класичний характер середньої освіти;
- відсутність викладання Закону Божого у двох вищих ланках освіти;
- університетська автономія;
- підвідомчий характер діяльності всіх навчальних закладів у окрузі університету.

Під час висвітлення сутності контрреформ 1828 – 1835 рр. необхідно охарактеризувати такі їх аспекти, що знаменували собою зміни в освітній системі:

- введення остаточно станового характеру освіти;
- порушення спадкоємності навчальних програм нижчих освітніх ланок із середньою, їх значне скорочення;
- введення фізичних покарань, фіскальства в навчальних закладах;
- вихолощення глибокої наукової основи класичної освіти, звуження або заборона філософських, суспільно-економічних курсів, введення викладання Закону Божого в гімназіях і створення кафедр богопізнання та християнського вчення в університетах (з 1819 р.);

- скасування прав автономії університетів;
- скасування підпорядкування університетам усіх шкіл у окрузі.

Розуміння генези освітньої галузі вказаного періоду потребує міркувань над такими питаннями: вкажіть типи шкіл, що склали систему світської освіти в Російській імперії відповідно до реформи 1804 року. У чому полягав внесок В. Н. Каразіна в розробку освітньої реформи 1804 року?

Які університети були створені на території України в першій половині – середині ХІХ ст.? Назвіть дати створення університетів, ініціаторів їх заснування? Які факультети були створені в Харківському університеті при його заснуванні, а які – у Київському? Який із факультетів, що існував у Харківському університеті, можна вважати проявом нових тенденцій у розвитку університетської освіти порівняно з традиціями Середньовіччя? Хто був першим ректором Київського університету? Назвіть провідні сфери його наукових інтересів.

Що являв собою ліцей як заклад освіти в першій половині ХІХ ст.? Назвіть приклади найбільш відомих ліцеїв на території України.

У чому полягала відмінність у підпорядкуванні освітньої системи в навчальних округах за статутами 1804 та 1833 рр.? У чому принципове значення цієї відмінності?

Хто із слобожанських просвітителів мав безпосереднє відношення до створення Міністерства народної освіти в Росії?

Суспільно-політичні події та економічні негаразди **другої половини ХІХ ст.** спричинили зростання інтересу значної частини населення до проблем освіти та шкільництва. Це зумовило появу громадсько-педагогічного руху, під тиском якого уряд був змушений здійснити низку змін у освітній сфері.

Пакет шкільних реформ 60-х років ХІХ ст. містив: «Положення про жіночі училища відомства Міністерства народної освіти» (1860 р.), «Положення про початкові народні училища» й «Устав гімназій та прогімназій» (1864 р.), «Статут університетів» (1868 р.). Характер зазначених документів мав певну демократичну спрямованість і надавав формальну можливість дітям усіх станів здобувати освіту. Слід відмітити, що нові положення передбачали певну самостійність університетів; утвердження статусу не тільки класичних вищих навчальних закладів, а і технічних, сільськогосподарських закладів; визнання середніх закладів реальної освіти; надання права земствам, приватним особам і товариствам відкривати заклади освіти тощо.

В основі проведення реформи наступних десятиліть (70–80-х рр. XIX ст.) основою освітньої політики став принцип «Самодержавство, православ'я, народність». Його реалізація передбачала підвищення платні за навчання в середніх закладах, посилення заходів щодо благонадійності, скорочення обсягу природничо-математичних знань, посилення класицизму, збільшення років навчання, обмеження вступу дітей недворянського походження тощо («Устав гімназій і прогімназій» (1871 р.). Ліквідовані реальні гімназії перетворювалися на училища з професійною орієнтацією в старших класах («Устав реальних училищ» (1872 р.). За новим «Положенням про початкові народні училища» (1874 р.) відбулися зміни й у системі початкової освіти: на базі повітових училищ створювалися двокласні народні й міські училища. Їх випускники не мали права вступати до гімназій, лише на курси та до вчительських семінарій. Найбільш поширеними залишалися церковно-парафіяльні школи, зміст і методи навчання яких були обмеженими.

Узагальнений аналіз змістових аспектів освітніх реформ XIX ст. в Російській імперії потребує характеристики конкретних шляхів їх реалізації в українських губерніях за такими аспектами проблеми:

- нерівномірність розвитку освіти в різних губерніях;
- особливості розвитку початкової освіти, у тому числі жіночої;
- утворення перших гімназій, закритих дворянських навчальних закладів;
- навчальна та наукова діяльність Харківського, Київського та Новоросійського університетів, їх професорів;
- особливості розвитку освіти на території Сумщини в першій половині XIX століття.

На загальний розвиток українського шкільництва в Російській імперії впливав і характер освітньої політики царату. До її знакових подій слід віднести: 1847 р. – розгром Кирило-Мефодієвського товариства й посилення переслідування української мови й культури; 1861 р. – затвердження Маніфесту «Загальне положення про селян, звільнених від кріпосної залежності»; 1862 р. – закриття недільних шкіл; 1863 р. – «Валуєвський циркуляр» про заборону друку шкільних підручників, науково-популярних і релігійних видань українською мовою, заборона викладання українською мовою в школах; «Положення про початкові народні училища» 1864 р. – згідно з яким навчання в початковій школі мало проводитися лише російською мовою; 1876 р. – «Емський указ» про заборону друкувати українською мовою всі оригінальні твори та переклади (за винятком історичних документів і белетристики), заборона сценічних вистав, читання

лекцій і ввезення з-за кордону українських видань. Проаналізуйте, як впливали на рівень освіченості українських дітей вищевказані укази, чи спряли вони розвитку українського національного шкільництва?

Подумайте над проблемами розвитку народної школи в другій половині XIX століття. У чому сутність дискусії «західників» і «слов'янофілів» у питаннях розвитку освіти й культури?

Які типи початкових шкіл існували на Україні в другій половині XIX століття? Які відомства їх створювали? Чим відрізнялися між собою школи, створені різними відомствами? Яким школам надавав перевагу уряд, чому? У чому Ви бачите недоліки (або переваги) існування багатьох типів початкових шкіл у дореволюційні часи?

Поміркуйте про недоліки й переваги існування у XIX ст. двох типів середньої освіти: класичної та реальної. Який тип навчального закладу працював згідно з концепцією формальної мети освіти, а який – матеріальної? Які предмети складали основу змісту класичної освіти, а які – реальної? Які типи середніх навчальних закладів класичного та реального спрямування існували на території України в кінці XIX ст.?

Хто з педагогів, суспільних діячів XIX ст. віддавав перевагу класичній, реальній або єдиній школі, чому? Чи доцільним, на Вашу думку, є існування єдиної загальноосвітньої середньої школи сьогодні?

Проаналізуйте й висловіть власну точку зору щодо переваг і недоліків існування окремої системи жіночої освіти. Чи є, на вашу думку, доцільним започаткування в сучасних умовах жіночих гімназій?

У чому полягала просвітницька діяльність земств? Як змінювалася вона протягом часу? Поміркуйте, чи можна співставити просвітницьку діяльність органів місцевого самоврядування початку та кінця XX ст.?

Література

1. Ананьян Є. Загальнолюдська й національна свідомість гуманітарних предметів (Література та історія) в навчально-виховному процесі вітчизняної гімназії (др. пол. XIX – поч. XX ст.). *Рідна школа*. 2006. № 11. С. 30 – 32.

2. Ананьян Е. Полікультурне виховання учнів вітчизняної гімназії через вивчення іноземних мов (друга половина XIX – початок XX століття). *Рідна школа*. 2009. № 10. С. 45 – 50.

3. Бошаренко Г. Реальні училища Київського навчального округу. *Рідна школа*. 2006. № 11. С. 29 – 30.

4. Вовк Л. П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості). К.: «Просвіта», 1998. 179 с.

5. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А. А. Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.
6. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Уклад.: О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. К.: Знання, 2005. 767 с.
7. Кислашко О. Духовно-моральне виховання в Україні в складі царської Росії кінця XVII ст. до революції 17 року. *Шлях освіти*. 2010. № 2. С. 38-40.
8. Корж Л. В. Освітня діяльність земств Харківської губернії (в кінці XIX – на початку XX століття): автореферат дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.0.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки. К., 1999. 19 с.
9. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник. Харків: Основа, 2005.
10. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посібник. К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. 450 с.
11. Милько В. Становлення системи освіти в Україні XIX ст.: до історії створення Харківського, Одеського та Київського навчальних округів (1803-1839). *Історія в школі*. 2013. № 3. С. 15-18.
12. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. пос. К.: Вікар. 2003. 335 с.
13. Перетятко О. В. Вплив ідей реформаторської педагогіки на формування української педагогічної теорії і практики (1890 – 1916 рр.). *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2007. Ч. 4. С. 60-67.
14. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. Нариси. (X – поч. XX ст.) / Ред. М. Д. Ярмаченка. К., 1991. 384 с.
15. Українська педагогіка в персоналіях: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: у 2-х кн. Кн. 1: X – XIX століття / О. В. Сухомлинська, Н. Б. Антонець, Л. Д. Березовська, Л. С. Бондар; За ред. О. В. Сухомлинської. К.: Либідь, 2005. 622 с.
16. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина 1. Вітчизняна школа і педагогіка. Суми: СумДПУ, 2003. 299 с.
17. Шевчук О. М. Організація і зміст навчально-виховного процесу Колегії Павла Галагана (1871 - 1920 рр.): автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». К., 2013. 20 с.

Тема 5. Педагогічні погляди просвітителів, українських освітніх діячів
XIX– початку XX століття (4 год.)

Мета. Проаналізувати провідні педагогічні ідеї вітчизняних просвітителів XIX ст., визначити їх роль у розвитку українського шкільництва. Охарактеризувати погляди українських педагогів кінця XIX – початку XX ст., визначити їх роль у створенні національної системи освіти.

Базові поняття теми: народність виховання; національна школа; природовідповідність навчання й виховання; дидактичні погляди; «жіноча недільна школа» (Х. Д. Алчевська); концепція національної освіти (М. П. Драгоманов); «рідномовні» обов'язки вчителів (І. І. Огієнко); концепція національної школи (С. Ф. Русова).

Питання для співбесіди і самоконтролю

1. Охарактеризуйте провідні педагогічні ідеї вітчизняних просвітителів першої половини XIX століття (О. В. Духнович, В. Н. Каразін, М. О. Максимович, М. І. Пирогов, Т. Г. Шевченко):

- а) мета виховання;
- б) розробка ідеї народності виховання як провідної педагогічної ідеї вітчизняних просвітителів XIX ст.;
- в) ідея природовідповідності навчання й виховання;
- г) дидактичні погляди просвітителів (принципи, методи, зміст навчання, вимоги до вчителя).

2. Проаналізуйте погляди та педагогічну діяльність Х. Д. Алчевської.

3. Розкрийте основні положення концепції національної освіти М. П. Драгоманова.

4. Визначте «рідномовні» обов'язки вчителів за І. І. Огієнком.

5. З'ясуйте сутність концепції національної школи С. Ф. Русової.

Методичні рекомендації

У процесі розгляду першого питання необхідно розуміти, що розвиток педагогічної думки першої половини XIX століття відбувався, передусім, через теоретичне осмислення своєї діяльності професорами університетів та освітніми діячами (М. О. Максимович, М. І. Пирогов, І. Ф. Тимківський), членами просвітницьких товариств (В. Н. Каразін, О. В. Духнович). Певний внесок у розвиток педагогічної думки зробили літературні діячі (І. П. Котляревський, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, Л. Українка, Т. Г. Шевченко та інші).

Ідея, що об'єднувала вказаних особистостей – це необхідність розвитку народної освіти й виховання на загальнолюдських і національних засадах. Необхідно з'ясувати, у чому полягав внесок кожного з названих діячів у розвитку ідеї народності: написання ними теоретичних статей, трактатів, підручників, відкриття народних шкіл. У чому полягали змістові особливості трактування ними ідеї народності?

Збагаченню змісту ідеї народності виховання слугували філологічні та фольклористичні розвідки М. О. Максимовича, в яких він доводив повноцінність української мови, право народу на освіту цією мовою, показував багатий духовний світ українського народу, сконцентрований в українських народних піснях.

Значним внеском у розвиток ідеї виховання в душі «народолюбія» став перший в Україні підручник з педагогіки для вчителів народних шкіл, написаний О. В. Духновичем – «Народна педагогія» (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина I: Вітчизняна школа і педагогіка. Суми: СумДПУ, 2003. С. 86 – 92.). Необхідно з'ясувати питання: що є педагогія, на думку автора, і в чому сутність науки; у чому полягає педагогічне призначення? Як поєднуються в педагогічній концепції О. В. Духновича завдання національного та загальнолюдського виховання (виховання народолюбія та людяності)?

Пріоритет загальнолюдських моральних цінностей у вихованні є предметом статті М. І. Пирогова «Питання життя» (Хрестоматія з історії педагогіки. Частина I: Вітчизняна школа і педагогіка. Суми: СумДПУ, 2003. С. 92 – 103.). Необхідно проаналізувати, які питання вважає автор питаннями життя, у чому полягає, на його думку, сутність виховання «людини, а не чиновника»?

Важливим аспектом є аналіз підручників для народних шкіл, створених у першій половині XIX ст. Авторами таких підручників були, зокрема, О. В. Духнович, М. О. Максимович та Т. Г. Шевченко. Проаналізуйте «Буквар Південноруський» Т. Г. Шевченка. Які складові цього підручника є традиційними для шкільних підручників відповідного типу першої половини XIX ст., а які – ні? Які елементи народної педагогіки використані в цьому підручнику?

Щодо відкриття шкіл для народу, то цією справою в організаційному, методичному або практичному її аспектах, займалися усі просвітителі.

Особливе значення для поширення початкової освіти, й жіночої освіти взагалі, мала діяльність послідовниці К. Д. Ушинського, організаторки недільних шкіл для народу, авторки методики навчання грамоти дорослих – Х. Д. Алчевської. У 1862 р. просвітелька заснувала

жіночу недільну школу у м. Харків, що діяла впродовж п'ятдесяти років: спочатку нелегально (після указу 1862 р.), а з 1870 р. – офіційно.

Навчання в Харківській жіночій недільній школі було безкоштовним. Уже в перший навчальний рік офіційного існування школи в ній безкоштовно навчалось близько 100 учениць і працювало 22 викладачі. Учні отримували початкові відомості з географії, історії, фізики, хімії, літератури та історії культури, анатомії, фізіології, гігієни, їх навчали надавати першу медичну допомогу в разі нещасних випадків – учителі намагалися дати своїм вихованкам знання, потрібні в повсякденному житті. У школі панувала дружня атмосфера й поважалося право особистості на вільний розвиток духовних і моральних потреб.

З'ясуйте, хто з видатних діячів української культури мав відношення до створення й діяльності Харківської жіночої недільної школи? Назвіть організаційні особливості освітнього процесу, методичні новації, що були впроваджені в цій школі. Поміркуйте над новаційними для того часу формами професійного вдосконалення вчителів школи, як вони впливали на підвищення педагогічного рівня?

Провідною ідеєю вітчизняної педагогічної думки другої половини XIX – початку XX ст. залишалась, як і в першій половині XIX ст., ідея народності освіти й виховання.

Вагомий внесок у відродження науково-історичних основ української національної школи й відстоювання прав її існування в умовах утисків царату здійснив М. П. Драгоманов. Його історичні розвідки значно збагатили етнопедагогіку та педагогіку народознавства. У численних творах діяч виступав за створення національної школи, доступної для дітей обох статей, навчання в якій має здійснюватись українською мовою. Непохитною громадянською позицією М. П. Драгоманов демонстрував Європі незалежність духу українського народу, його жагу зберегти свою національну культуру та спроможність боротися за неї в найтяжчих умовах.

Дайте відповідь на питання: якими видами практичної педагогічної діяльності займався М. П. Драгоманов, у яких закладах освіти?

Проаналізуйте основні ідеї концепції національної освіти педагога. Поміркуйте над завданнями освіти в поглядах М. П. Драгоманова, як вони співвідносяться з метою сучасної системи освіти?

Невтомним діячем у справі розбудови українського національного шкільництва був, також, педагог, науковець, освітній і релігійний діяч – І. І. Огієнко. Головними чеснотами формування української молоді він

уважав християнську доброчесність, працьовитість, справедливість. Діяч відстоював ідеї доступності, єдності, рідномовності навчання.

Сформулюйте провідні ідеї праці І. І. Огієнка «Рідномовний катехізис». У чому, на думку І. І. Огієнка, полягають рідномовні обов'язки громадянина, чи реалізуються вони в умовах сучасної Української держави? Назвіть основні сфери науково-педагогічних інтересів І. І. Огієнка.

Принциповою основою змісту освітнього процесу у закладах освіти вважала рідну мову, національні свята та обряди, християнські цінності українського народу С. Ф. Русова. Палкий борець і організатор національної системи освіти: від дитячого садочка до вищої школи, вона редагувала педагогічний часопис, видавала україномовні книжки, писала підручники для української школи, читала авторські курси в університеті. Була твердо переконана, що «національне виховання через пошану до свого народу виховує в дітях пошану і любов до інших народів».

На основі провідних ідей творів С. Ф. Русової сформулюйте основні положення її системи національного виховання. Визначте основні сфери науково-педагогічних інтересів С. Ф. Русової. Схарактеризуйте провідні ідеї дошкільного виховання, що належать «бабусі українського садочка».

Аналіз і узагальнення педагогічних поглядів просвітителів, українських освітніх діячів XIX– початку XX століття можна провести у формі рольової гри з назвою «Засідання конгресу української інтелігенції з питань розвитку освіти».

Література

1. Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу. *Хрестоматія з історії педагогіки. Вітчизняна школа і педагогіка*. Суми, 2003. С. 172 – 179.
2. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу. *Хрестоматія з історії педагогіки. Вітчизняна школа і педагогіка*. Суми, 2003. С. 135 – 140.
3. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової: монографія. К.: Видавництво Ліра. К., 2016. 216 с.
4. Іващенко В., Палійчук Р. Педагогічна діяльність Христини Алчевської та її роль у розвитку української освіти в документах із фонду Державної педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 7. С. 1–4.
5. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А. А. Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.

6. Качкан В. А. Просвітницький вогонь Софії Русової. *Українське народознавство в іменах: у 2-х ч. Ч. 1.* К., 1994. С. 151–160.

7. Качкан В. А. Сотворений на духовного провідника великої нації» (праця Михайла Драгоманова на українському полі). *Українське народознавство в іменах: у 2-х ч. Ч.1.* К., 1994. С. 98–107.

8. Левківський М. В. Історія педагогіки: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 369 с.

9. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник. К.: Знання, 2001. 448 с.

10. Машталер О. В. Педагогічна і освітня діяльність О. В. Духновича. К., 1966. 148 с.

11. Міхно О. Діяльність Миколи Пирогова на посаді попечителя Київського навчального округу: до 200-річчя від дня народження. *Шлях освіти.* 2010. № 4. С. 32-37.

12. Огієнко І. І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехізис. *Хрестоматія з історії педагогіки. Вітчизняна школа і педагогіка.* Суми, 2003. С. 253 – 258.

13. Русова С. Ф. Націоналізація школи. *Хрестоматія з історії педагогіки. Вітчизняна школа і педагогіка.* Суми, 2003. С. 154 – 158.

14. Русова С. Ф. Нова школа. *Хрестоматія з історії педагогіки. Вітчизняна школа і педагогіка.* Суми, 2003. С. 158 – 172.

15. Русова С. Мемуари. Щоденник. К.: Поліграфкнига. 2004. 544 с.

16. Сірополко С. Історія освіти в Україні. К.: Наукова думка, 2001.

17. Українська педагогіка в персоналіях: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: у 2-х книгах. Кн. 1: Х-XIX століття. К.; Либідь, 2005. 550 с.

18. Українська педагогіка в персоналіях: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: у 2-х книгах. Кн. 2: ХХ століття (О. В. Сухомлинська, Н. Б. Антонець, Л. Д. Березівська, Л. С. Бондар; За ред. О.В. Сухомлинської.) К.; Либідь, 2005. 622 с.

19. Хлисту І. Національне виховання в родині української еліти [кінець ХІХ – початок ХХ ст.]. *Рідна школа.* 2008. № 11. С. 71 – 74.

20. Хрестоматія з історії педагогіки: Ч. 1: Вітчизняна школа і педагогіка / Упор. та автор вступ. статей М. Ю. Рисіна, А. А. Сбруєва. Суми: СумДПУ, 2003. 298 с.

Тема 6: Розвиток української національної школи за часів УНР, гетьманства П. Скоропадського та часів українізації в УРСР (4 год.).

Мета. Поглибити знання щодо розвитку національної школи в умовах політичних, соціальних, економічних подій із першого десятиріччя XX ст. до 20-30-х рр. XX ст. Схарактеризувати особливості принципів розбудови шкільництва за часів незалежності 1917-1919-х рр. та періоду радянизації українського суспільства.

Базові поняття теми: національна освіта, «Проект єдиної школи на Вкраїні», соціальне виховання, комплексна система навчання, політика «коренізації», Українська Народна Республіка, Директорія і Гетьманство П. Скоропадського, єдина освітня політика, підготовка учительських кадрів, іменні стипендії для талановитих учнів, педагогічна наука.

Питання для співбесіди та самоконтролю:

1. Становлення системи національної освіти за часів Української народної республіки.
2. Народна освіта в добу Гетьманщини.
3. Українська школа часів Директорії.
4. Становлення системи освіти радянської України.
5. Організаційні та змістово-методичні інновації українського шкільництва 20–30-х рр. XXст.
6. Підготовка вчительських кадрів.
7. Розвиток педагогічної науки в Україні у 20–30-х рр. XX ст.

Методичні рекомендації

Бурхливі політичні події першого десятиріччя XX ст. надали українцям довгоочікувану можливість власного державоутворення й незалежного розвитку. 1917 рік став відліком існування Української народної республіки. Особливості розвитку освіти України в період 1917-1919 рр. багато в чому залежали від політики того чи іншого уряду. Однак, не зважаючи на труднощі в період УНР, національна освіта стала одним із провідних напрямів уваги держави й суспільства.

Діяльність державних органів Генерального Секретаріату освіти та Міністерства освіти засвідчили прагнення неухильної розбудови національної школи. Завдяки праці М. С. Грушевського, І. М. Стешенка, С. Ф. Русової, Т. Г. Лубенця, І. І. Огієнка та інших освітян активно втілювалась ідея української школи: від широкої українізації існуючих російськомовних закладів до відкриття українських початкових шкіл,

гімназій, народних університетів, українських державних університетів у Кам'янці-Подільському й Києві; утворення Науково-Педагогічної академії, Української академії мистецтв, Української академії наук тощо.

До безсумнівних переваг діяльності урядів і громадськості 1917–1919 рр. слід віднести розробку єдиної освітньої політики, що передбачала відкриття значної кількості українських шкіл, поширення української викладової мови та українознавчих курсів і предметів, підготовку вчительських кадрів, у тому числі й для шкіл національних меншин, забезпечення підручниками, навчальною та методичною літературою, підтримку талановитих учнів тощо. Узагальненням програми розвитку української національної школи стала розробка проектів трудової школи та «Проекту єдиної школи на Україні», реалізація яких була зупинена через політичні події.

Визначаючи особливості розвитку українського шкільництва періоду незалежності 1917–1919 рр., дайте порівняльну характеристику освітньої політики та розвитку школи за часів УНР, гетьманства П. Скоропадського, Директорії за такими питаннями:

- загальна спрямованість освітньої політики;
- принципи управління системою освіти;
- розбудова національної школи різних щаблів (початкова, середня, вища);
- підготовка вчителів;
- організаційно-методичне забезпечення шкіл.

Глибокі політичні та соціально-економічні зміни, що відбувалися в Україні з установленням радянської влади на початку 20-х років ХХ ст., привели до кардинальної перебудови всіх сфер життя українського суспільства. Нові ідеологічні орієнтири вимагали принципово іншої побудови процесів виховання й навчання, до того ж українські соціалісти прагнули самостійно керувати розбудовою нового суспільства.

Своєрідність ситуації полягала ще й у тому, що попередніми українськими урядами було досягнуто значних успіхів у розгортанні шкільництва, які хоч і не визнавались з ідеологічних причин новою владою, однак мали вже апробований досвід реформування.

Тому, на відміну від РРФСР, в Україні встановилася більш складна система освіти, що передбачала наявність 7-річної єдиної трудової школи з професійною орієнтацією. Були відмінності й на інших щабелях освітньої системи, зокрема, у професійній ланці та в галузі вищої освіти.

Будуючи свою систему освіти, українські урядовці керувалися головним чином нагальними проблемами тогочасної дійсності. Дитяча безпритульність як масове лихо й потреба виховання майбутніх «будівників комунізму» вимагали створення державної системи соціального виховання, а завдання економічного характеру молодій республіці зумовлювали потребу в побудові старшої трудової школи як професійної.

Система соціального виховання радянської України організовувалась через мережу закладів, що охоплювали: дитячі будинки, інтернати, трудові школи, дитячі садки, дитячі клуби, бібліотеки, заклади весняно-літнього семестру (майданчики та інші тимчасові заклади).

20–30-ті роки ХХ ст. ознаменувались активним пошуком нових форм організації та методів навчання, збагаченням змісту освіти, структуруванням ланок освіти. Враховувався досвід інших країн, зокрема, Німеччини, Бельгії, Швейцарії, США. Радянським педагогам імпонували ідеї зарубіжних колег щодо інноваційних змін змісту й організації освітнього процесу в школі. Особливо прихильно сприймався досвід зв'язку навчання з реальним життям, цілісним життєвим досвідом дитини, використання різних видів ігрової, пізнавальної, практичної діяльності дітей у процесі навчання. Ці ідеї втілювались завдяки Дальтон-плану, методу проектів, Віннетка-плану, бригадно-лабораторному методу тощо.

Значного поширення в зазначений період набула комплексна система навчання. В її основу було покладено такий принцип побудови змісту освіти й організації процесу навчання, що передбачав їх концентрацію навколо провідної (стрижневої) теми. У радянській школі під цим розумілося трудове ознайомлення дітей із природою та суспільним середовищем, що їх оточує (природа-праця-суспільство).

Пошук і впровадження інновацій здійснювались в умовах бурхливого розвитку педагогічної науки. Особливо важливими були такі напрями: педологія й рефлексологія (С. Ананьїн, Я. Чепіга, І. Соколянський, В. Протопопов, О. Залужний), експериментальна педагогіка (І. Соколянський, В. Протопопов), трудова школа (Я. Чепіга, Б. Манжос, С. Ананьїн, О. Музиченко), педагогіка колективу (О. Залужний, С. Лозинський, А. Макаренко).

Узагальнення знань із теми передбачає надання відповідей на такі питання.

1. Проаналізуйте структуру освітньої системи України 20-х років ХХст. (дошкільна освіта, загальна середня освіта, професійна та вища освіта), визначте її економічну та соціально-політичну доцільність.

2. Охарактеризуйте напрями діяльності українських наркомів освіти: Г. Ф. Гринька, О. Я. Шумського, М. О. Скрипника, визначте їх роль у розвитку національного шкільництва, розгортанні процесів «коренізації».

3. Визначте основні теоретичні положення радянської трудової школи та особливості її впровадження в УСРР та в РРФСР.

4. З'ясуйте основні етапи становлення та практичну реалізацію ідей системи соціального виховання 20–30-х рр. ХХст.

5. Розкрийте сутність політики «коренізації» в УСРР у 20-ті роки ХХст., з'ясуйте її значення для української освіти, науки, культури.

6. Охарактеризуйте сутність організаційних і змістово-методичних інновацій українського шкільництва 20–30-х рр. ХХ ст.: студійна система, метод проектів, Дальтон-план, бригадно-лабораторний метод, комплекси.

7. Охарактеризуйте провідні напрями розвитку педагогічної науки 20–30-х рр. ХХ ст.: вітчизняної педології, рефлексології, експериментальної педагогіки тощо.

8. Ознайомтесь із поглядами та діяльністю наших земляків – активних учасників культурно-освітніх процесів 20–30-х рр. ХХ ст.: Г. Ф. Гринька, А. С. Макаренка, Я. А. Мамонтова.

Література

1. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія. К.: Богданова А.М., 2008. 406 с.

2. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.). К.: Мандрівець, 1996. 360 с.

3. Диференційований підхід в історії української школи (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.): монографія; авт. Сухомлинська О. В., Дічек Н. П., Березівська Л. Д., Гупан Н. М., Бондар Л. С., Антонець Н. Б., Філімонова Т. В., Антонець М. Я., Куліш Т. І., Шевченко С. М. К.: Педагогічна думка, 2013. 620 с.

4. Дроб'язко П. І. Українська національна школа: витоки і сучасність: посібник. К., 1997. 184 с.

5. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А. А. – Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.

6. Історія педагогіки / за ред. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. Житомир: ЖДПУ, 1999. 336 с.

7. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української педагогіки. К., 1998. 356 с.

8. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська та ін. К.: Наук. світ, 2003. 418 с.

9. Осьмук Н. Г. Ідеї реформаторської педагогіки в дослідженнях українських освітніх діячів 20-х – початку 30-х років XX століття: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Суми, 2011. 20 с.

10. Осьмук Н. Г. Педагогічні інновації в доробку сумських освітян 20-х років XX століття: метод тестів. *Матеріали восьмої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції, (29-30 жовтня 2009 р.)*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2009. С. 242-246.

11. Осьмук Н. Теоретико-практичні засади реформаторської діяльності Григорія Гринька на посаді наркома освіти УСРР. *Історико-педагогічний альманах*. 2014. № 1. С. 55-58.

12. Самоплавська Т. О. Ряппо Ян Петрович. *Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб.: у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської*. К.: Либідь, 2005. Кн. 2. С. 37-42.

13. Шевченко С. Організація навчального процесу в школах національних меншин в Україні: кінець 20-х – 30-ті роки XX ст. *Рідна школа*. 2013. № 8/9. С. 71-76.

Тема 7. Розбудова національної системи освіти в поглядах Г. Г. Ващенка (2 год.)

Мета. Ознайомитися з основними положеннями національної систем освіти Г. Г. Ващенка; проаналізувати «Проект системи освіти в самостійній Україні»; визначити сутність мети виховання й виховного ідеалу, схарактеризувати дидактичні погляди педагога.

Базові поняття: система освіти, національне виховання, українська школа, «Служіння Богові і Батьківщині», виховний ідеал.

Питання для співбесіди і самоконтролю

1. Визначте джерела формування педагогічного світогляду Г. Г. Ващенка.

2. Проаналізуйте складові виховного ідеалу українців за поглядами Г. Г. Ващенка.

3. Визначте принципи та структуру освіти за «Проектом системи освіти в самостійній Україні».

4. Охарактеризуйте дидактичні погляди педагога.

Методичні рекомендації

Готуючись до першого питання ознайомтесь із життєвим шляхом Г.Г.Ващенка. Зверніть увагу на те, що майбутній педагог послідовно здобув декілька рівнів духовної освіти – навчався в Роменському духовному училищі, потім у Полтавській духовній семінарії, по закінченню якої рік працював у с. Битиці на Полтавщині. У 1899 р. вступив до Московської богословської академії з метою «присвятити себе служінню Богові».

Після навчання Г.Г.Ващенко вчителював у різних закладах Полтавщини, за її межами та за кордоном. Педагог став активним учасником революції 1905 р., що посилювало почуття національної свідомості, бажання протистояти самодержавству, сприяти формуванню й розвитку системи української освіти як національної. Ця мета привела до захоплення Григорія Григоровича науковими розвідками в галузі педагогіки, психології, педології.

Друге питання передбачає аналіз формування складових виховного ідеалу українців у поглядах Г.Г.Ващенка. Зверніть увагу, що педагог вважав виховний ідеал національно-соціальним феноменом: виховання має бути національним за характером і зумовлене певними історичними реаліями, а тому, слід формувати в молоді ціннісні орієнтири відповідно до національних традицій і релігійних поглядів.

У підручнику для педагогів, вихователів, молоді й батьків «Виховний ідеал» (1946 р.) професор Г.Г.Ващенко схарактеризував різноманітні виховні ідеали, зокрема ідеал більшовицький та ідеал націонал-соціалістичного виховання, й дійшов до висновку про їх рівність як породження тоталітарних систем. У тій самій праці педагог ретельно проаналізував складові справжнього українського ідеалу, підкреслюючи, що український ідеал формувався протягом багатьох століть, накопичуючи нові якості.

В основу виховного ідеалу українців, на думку педагога, повинно бути покладено загальнолюдські та національні цінності, моральні закони творення добра й боротьби зі злом, за побудову справедливого ладу, виплеканого на любові та красі. Ці моральні цінності Г.Г.Ващенко виводить з християнської віри й релігії.

Така спільність, за переконанням Г.Г.Ващенка, веде людину до виконання подвійної високої мети: служіння Богові та своїй нації. Причому служіння Богові професор стверджує як служіння абсолютній Правді, Красі, Справедливості й Любові, а нації – як реальній земній спільноті, в якій ці абсолютні вартості повинні знайти

своє втілення. Отже, педагогічне кредо Г. Г. Ващенко включає «служіння Богові й Батьківщині».

Ознайомившись з основними положеннями роботи «Виховний ідеал», визначте складові змісту українського національного виховного ідеалу. Визначте чинники концепції національного виховання. Які напрями включив Г. Г. Ващенко до системи національного виховання?

Третє питання має за мету розкриття принципів і структури освітньої системи за «Проектом системи освіти в самостійній Україні», що був розроблений Г. Г. Ващенко для реалізації в незалежній українській державі. Педагог і науковець пропонував таку структуру системи освіти української держави:

1. Переддошкільне і дошкільне виховання: материнський догляд або ясла (до 3 років), дитячий садок (від 3 до 6 років).
2. Початкова школа (від 6 до 14 років).
3. Середня школа: класична гімназія, реальна школа, середні технічні школи, учительська семінарія, середня агрономічна школа, середня медична школа (від 14 до 18 років).
4. Висока школа: університет, високі технічні школи, педагогічний інститут, академія мистецтв, консерваторія, військова академія (від 18 до 22 – 23 років).
5. Позашкільна освіта.
6. Науково-дослідні установи: академія наук, академія педагогічних наук.

Усвідомлюючи складність порушеного ним питання Г. Г. Ващенко рекомендував урахувати досвід організації системи освіти в Україні «за царату і часів большевицького панування», а особливо – «плодовитий досвід організації української школи в період 1917–1923 рр., коли наш народ з великим ентузіазмом розбудував свою національну культуру взагалі та свою національну школу зокрема». До цього, зазначав педагог, варто додати й досвід системи освіти на Заході.

У запропонованій ученим структурі системи освіти у вільній Україні новаторською вважається позиція розпочинати початкове навчання з 6 років, у чому простежується орієнтація автора на новітні західноєвропейські тенденції. Але особливої уваги заслуговує його вимога організації окремої самостійної академії педагогічних наук. Цю ідею Г. Г. Ващенко висував ще на 2-му Всеукраїнському учительському з'їзді, що проходив у Києві в 1917 р.

Учений розглядав забезпечення високого рівня наукової роботи в галузі теоретичної педагогіки як «одну з найважливіших умов доброї постави освіти». Розкриваючи своє бачення вирішення цієї проблеми, він підкреслював, що Академія мусить мати свої філії в більших містах України, як Львів, Харків, Одеса, Січеслав, Полтава... мусять бути організовані науково-дослідні педагогічні інститути, педагогічні станції, лабораторії, що мають збирати педагогічний матеріал, провадити експерименти й систематичні досліді. До участі в праці академії та науково-дослідних закладів треба буде притягати найширші кола вчительства, що буде, з одного боку, сприяти піднесенню рівня науково-дослідної роботи, а з другого боку, серед самого вчительства буде збуджувати дух шукань і творчості». Аналіз створеної Г. Г. Ващенком структури системи освіти України свідчить, що вона враховувала стан і потреби тогочасної розбудови системи національної освіти.

Аналізуючи «Проект системи освіти в самостійній Україні» Г. Г. Ващенка, виокремте напрями освітньої системи, визначте основоположні принципи, за якими вона була організована. Порівняйте принципи організації системи освіти за проектом і в сучасній Україні (Закон України «Про освіту» 2017 р.).

Четверте питання присвячене розгляду дидактичних поглядів Г. Г. Ващенка. Коло дослідницьких інтересів професора утворили проблеми дидактики, зокрема одвічно дискусійне питання класифікації методів навчання. У виданні «Загальні методи навчання» (1929 р.) педагог аналізував методи шкільного навчання в загальному процесі розумового виховання молоді, визначав зміст організації вчителем (викладачем) навчально-пізнавальної діяльності учнів (студентів).

Залучаючи значний історико-педагогічний матеріал, Григорій Григорович доводив, що класифікація методів навчання має бути адекватною класифікації методів науки. Глибокий і всесторонній аналіз наукових основ методів навчання дозволив педагогові запропонувати авторську класифікацію, в основу якої було покладено виконання двоєдиної умови: система суто технічних засобів навчання має підпорядковуватися повній педагогічній логіці вчителя, на основі якої можливе здійснення слушних комбінацій цих засобів відповідно до потреб конкретного освітнього моменту.

Робота професора «Загальні методи навчання» певний час використовувалась у практиці інститутів соцвиху (до 1928 р. Інститути народної освіти), але була розкритикована й вилучена з ужитку. Деякі частково дидактичні питання вчений виклав у низці статей («До питання про класифікацію методів навчальної роботи. На

підставі матеріалів Полтавського ІНО», «Філософія прагматизму як методологічна основа методів проектів» та ін.).

До дидактичної системи за поглядами Г. Г. Ващенка увійшли такі принципи навчання: науковості; систематичності; виховного навчання; природовідповідності; зв'язку навчання з життям; індивідуалізації; активності; наочності та такі методи навчання:

- пасивні – лекція; розповідь учителя; художнє та творче оповідання; метод книжкових завдань; наочне завдання;
- напівактивні (сократівський метод; метод А. Лая; лабораторно-ілюстративний);
- активні (шкільні екскурсії; лабораторно-дослідний; реферативно семінарський; метод проектів).

Ознайомившись із дидактичними основами навчання за Г. Г. Ващенком, здійсніть порівняльний аналіз його принципів і методів із дидактичними принципами та методами навчання в сучасній українській школі (за документами «Закон України «Про освіту», Концепція національного виховання, Закон про загальну середню освіту, Концепція «Нова українська школа»). Визначте, які ідеї Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського, творів Т. Г. Шевченка отримали розвиток у поглядах Г. Г. Ващенка про виховання та навчання дітей і молоді.

Література:

1. Бойко А. Освітні і наукові позиції полтавських педагогів Григорія Ващенка та Антона Макаренка. *Рідна школа*. 2018. № 1/2. С. 21–28.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 191 с.
3. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів. Київ: Укр. Вид. Спілка, 1997. 441 с.
4. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А. А. Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.
5. Непіт, Л. Є. Аналіз основних дидактичних концепцій Г. Ващенка. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, (26-27 березня 2015 року). Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. Т. 2. С. 134–136.
6. Нерубайський В. А. Григорій Ващенко: людина, педагог, державник. *Педагогічна майстерня*. 2018. № 4. С. 2–4.

7. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. у 2-х кн. Кн. 2: XX століття / За ред. О. В. Сухомлинської. К.: Либідь, 2005. 552 с.

Тема 8. Провідні ідеї педагогіки співробітництва
кінця 1980-х років. (2 год.)

Мета. Засвоїти провідні ідеї та аксіологічні орієнтації педагогіки співробітництва; визначити особливості авторських систем педагогів-новаторів Ш. О. Амонашвілі, М. П. Гузика, О. А. Захаренка, І. П. Іванова, Є. М. Ільїна, В. Ф. Шаталова; з'ясувати можливості застосування інновацій педагогіки співробітництва в сучасній школі.

Базові поняття теми: співробітництво, позитивна Я-концепція особистості, педагогізація оточуючого середовища, суб'єкт-суб'єктні відносини, загальнолюдські цінності, гуманістичні засади педагогічного процесу, колективна творча справа (КТС); опорні сигнали, інтенсивне навчання, особистісний підхід, співробітництво з батьками, демократичне самоврядування.

Питання для співбесіди та самоконтролю:

1. Сутність педагогіки співробітництва: «педагогіка відносин», гуманно-особистісний підхід до дитини, єдність навчання і виховання.
2. «Ушляхетнення душі і серця дитини» в досвіді Ш. О. Амонашвілі.
3. Організаційно-педагогічні засади авторської школи М. П. Гузика.
4. Система роботи «школи - толоки» О. А. Захаренка.
5. Комунарська методика І. П. Іванова. Особливості колективного виховання в школі В. А. Караковського.
6. «Практичне людинознавство» Є. М. Ільїна.
7. Технологія інтенсивного навчання В. Ф. Шаталова.

Методичні рекомендації

Організаційною точкою відліку педагогіки співробітництва можна вважати 8 вересня 1986 року, коли на запрошення «Учительской газеты» зібралися вчителі-експериментатори Ш. О. Амонашвілі, М. П. Гузик, О. А. Захаренко, І. П. Іванов, Є. М. Ільїн, В. Ф. Шаталов, В. А. Караковський та ін. Зустріч була організована з метою обміну ідеями, які кожен педагог напрацював упродовж декількох десятків років роботи за авторськими методиками в школі. Педагогіка співробітництва народилася не в офіційних кабінетах, а за вчительським столом. Працюючи в різних школах, не знаючи один одного, вчителі-новатори дійшли спільних висновків.

Педагогіка співробітництва – це ідея спільної розвивальної діяльності дорослих і дітей, що супроводжується взаєморозумінням, проникненням у духовний світ одне одного, спільним аналізом ходу й результатів цієї діяльності; гуманістична установка на учня, як суб'єкта навчального процесу, звернення до його самосвідомості, його природного прагнення до самоствердження.

Проаналізуйте такі спільні провідні ідеї педагогіки співробітництва:

- Особистість як мета освіти, особистісна спрямованість освітнього процесу.
- Формування позитивної Я-концепції особистості.
- Особливості трактування індивідуального підходу.
- Педагогізація оточуючого середовища.
- Дидактика як активізуючий і розвивальний комплекс навчально-виховної діяльності.

Опрацьовуючи дану тему, зверніть увагу на індивідуальні підходи педагогів щодо реалізації визначених ідей, які висвітлені в їх роботах, у практичній діяльності.

Поміркуйте над принципами гуманного педагогічного процесу педагогічної діяльності Шалви Олександровича Амонашвілі, що полягають у тому, щоб:

- Дитина пізнавала і засвоювала «істинно людське» (правдиве, справедливе, наукове, моральне, добре, корисне).
- Дитина пізнавала себе як людину.
- Дитина виявляла свою істинну індивідуальність, що означає єдність і неповторність, отже є особливою місією наданою від Природи.
- Інтереси дитини співпадали із загальнолюдськими інтересами.
- Носіями загальнолюдських інтересів є для дитини оточуючі її дорослі, особливо – учителі.
- Грубість, ущемлення особистості дитини, її гідності здатні провокувати дитину на асоціальні прояви.

Найважливіші ідеї виховної системи Олександра Антоновича Захаренка включають:

- Ідею «середовищного підходу»: мета виховання визначається виходячи з особливостей і потреб середовища (сільська школа має виховувати грамотного, творчого, інтелігентного трудівника села).
- Працю, в якій виховують її задум, процес і її наслідки.
- Організацію емоційного життя дітей в школі і поза нею. Діти є активними учасниками яскравого шкільного життя.
- Піклування про фізичне та психоемоційне здоров'я.

Зверніть увагу на провідні напрями роботи в Сахнівській школі О. А. Захаренка. Турбота про здоров'я дітей складається з: різноманітного, вітамінізованого харчування; роботи профілакторію для підтримки доброго стану здоров'я; створення доброзичливої психологічної атмосфери в колективі; створення дендропарку з різними видами туй (які є профілактичним засобом проти легеневих і бронхіально-астматичних захворювань у дітей); загартування дітей; їх участь у посильній праці.

Ознайомтесь з особливостями навчальної роботи, що були запроваджені в школі О. А. Захаренка:

- Виставлення в журнал оцінки в старших класах лише за згодою учня.
- Практичні індивідуально-групові чи репетиторські заняття.
- Щоденне коригування навчального процесу з урахуванням можливостей дитини.
- Широка мережа гуртків.
- Використання стимулів для дітей і дорослих.
- Вимогливість та безкомпромісність у виставленні підсумкових оцінок за чверть тощо.

Ознайомтесь з особливостями авторської технології Віктора Федоровича Шаталова, вихідними позиціями якої є такі пріоритети:

- Формування знань, умінь, навичок.
- Навчання дітей із будь-яким індивідуальними даними.
- Прискорення навчання.
- Використання репродуктивної та продуктивної пізнавальної діяльності учнів.

Зверніть увагу на основні теоретичні положення новаторської методики, що узагальнено в таких принципах:.

- Особистісно орієнтований підхід.
- Гуманізм (усі діти талановиті).
- Навчання без примусу.
- Безконфліктність навчальної ситуації.
- Гласність успіху кожного учня.
- Поєднання навчання й виховання.
- Багаторазове повторення, поетапний контроль.
- Вивчення матеріалу крупними блоками.
- Стереотип діяльності.

Проаналізуйте виховні й навчальні можливості новацій методики В. Ф. Шаталова:

- введення навчального матеріалу крупними блоками;

- зміст теми закодовано в опорних сигналах, що стимулюють і мобілізують пам'ять;
- навчальний матеріал подається у вигляді опорних схем-конспектів;
- особливості навчальної роботи на уроках: швидкий темп викладу матеріалу; стислість викладу основного змісту за плакатом чи опорним конспектом; робота учнів над індивідуальними опорними конспектами; фронтальне закріплення за блоками конспекту.

З'ясуйте сутність таких складових методики прискореного навчання, як: опора, опорний сигнал, опорний конспект. Зверніть увагу на особливості здійснення учнями самостійної роботи вдома, на форми контролю й оцінювання знань.

Проаналізуйте особливості реалізації педагогіки співробітництва в досвіді діяльності М. П. Гузика, І. П. Іванова, В. А. Караковського. Є. М. Ільїна (розділ 14.14 у пос. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А.А. Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.).

Література:

1. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте, дети! Пособие для учителя. Москва: Просвещение, 1988. 208с.
2. Амонашвили Ш. А. Как живете, дети? Книга для учителя. Москва: Просвещение, 1991. 175 с.
3. Амонашвили Ш. А. В школу с шести лет. Москва: Педагогика, 1986. 176с.
4. Бакалюк В. І. Психологічний аспект новаторського застосування опорних сигналів у методиці В. Ф. Шаталова. *Управління школою*. 2008. № 7. С. 21–25.
5. Бондар Л. С. Питання співдружності школи і сім'ї у творчій спадщині В. О. Сухомлинського та О. А. Захаренка. *Педагогіка і психологія*. 2010. № 2. С. 79–87.
6. Боримський В. С. Школа О. Захаренка як модель сучасної сільської школи. *Позакласний час*. 2011. № 10. С. 133–134.
7. Бурцев М. В. Школа реформаторських ідей педагогічної системи М. П. Гузика як модель інноваційного закладу освіти. *Управління школою*. 2019. № 10/12. С. 22–25.
8. Гузик Н. П. Комбинированная система Н. П. Гузика: этапы обучения и научения. *Управління школою*. 2013. № 22/24. С. 2–51.

9. Гузик Н. П. Макроструктурные учебно-воспитательные образования: авторская школа: [многопрофильная многоуровневая академическая школа в макроструктуре педагогической системы Н. Гузика]. *Управління школою*. 2013. № 19/21. С. 2–28.

10. Захаренко С. Дитиноцентризм – провідна лінія в педагогічній спадщині О. А. Захаренка. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2013. № 4. С. 63–66.

11. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. Сбруєвої А. А. Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.

12. Калошин В. Ф., Сушенцева Л. Л., Гоменюк Д. В. Методика В. Ф. Шаталова – успіх та радість у навчанні. *Управління школою*. 2008. № 11. С. 13–37.

13. Каракоз С. Олександр Захаренко: (1937-2001): [про діяльність українського педагога О. Захаренка]. *Початкова школа*. 2018. № 2. С. 4–7.

14. Мостова Т. Унепокорений Шаталов. *Рідна школа*. 2008. № 1/2. С. 67–68.

15. Онищенко Л. В. Формування освітньої компетенції «уміння вчитись» шляхом упровадження методики С. М. Лисенкової. *Початкове навчання та виховання*. 2009. № 13. С. 14–18.

16. Педагогічний пошук: книга для вчителя: пер. з рос. / упор. І. М. Баженова. Київ: Радянська школа, 1989. 496 с.

17. Проектування колективної діяльності за І. Івановим [російський професор І. Іванов, узявши за основу методику виховання А. С. Макаренка, виробив підхід до організації колективних справ]. *Школа*. 2006. № 2. С. 76–79.

18. Рисіна М. Ю., Осьмук Н. Г. Сутнісні характеристики авторських шкіл видатних послідовників А. С. Макаренка. *Творча спадщина А. С. Макаренка крізь призму сучасності: монографія* / Наук. ред.: А. А. Сбруєва, О. М. Полякова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2008. С. 46–96.

19. Сакунова Г. В. Основні ідеї педагогіки співробітництва. *Університет А. С. Макаренка: імідж, мобільність та європейські перспективи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції для студентів та молодих учених, 26-27 квітня 2018 р. Суми: [ФОРП Цьома С. П.], 2018. С. 84–85.

20. Щира О. В. Методика Ш. Амонашвілі. Принцип «Особистісного підходу» як засіб мотивації. *Педагогічна майстерня*. 2015. № 5. С. 7–10.

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Предмет, завдання та джерела історії педагогіки як навчального предмета. Причини виникнення виховання як соціального явища.
2. Виховання, школа та педагогічна думка в давній Греції та в Давньому Римі. Порівняльна характеристика спартанської афінської та римської систем освіти й виховання. Аналіз твору Арістотеля «Політика» та Квінтіліана «Про виховання оратора».
3. Педагогічні ідеї епохи Відродження. Поява нових навчальних закладів. Аналіз твору М. Монтеня «Досліди».
4. Особливості виховання й навчання в епоху Середньовіччя: системи церковної, бюргерської та лицарської освіти. Зародження університетів.
5. Педагогічна діяльність Я. А. Коменського. Філософський світогляд, мета виховання загальнопедагогічні принципи педагога.
6. Дидактичні погляди Я. А. Коменського. Аналіз твору «Велика дидактика»
7. Проблеми морального виховання у творі Я. А. Коменського «Велика дидактика»
8. Педагогічні ідеї Просвітництва. Характеристика поглядів видатних європейських просвітителів у галузі освіти.
9. Педагогічні погляди Ж.-Ж. Руссо. Аналіз твору «Еміль, або Про виховання». Педагогічні ідеї філантропізму.
10. Педагогічні погляди Д. Локка. Аналіз твору «Думки про виховання».
11. Педагогічна діяльність та погляди Й. Г. Песталоцці. Теорія елементарної освіти. Аналіз твору «Лебедина пісня».
12. Педагогічні погляди А. Дістервега. Проблеми розвиваючого навчання, вимоги до вчителя. Аналіз роботи «Нотатки для освіти німецьких учителів».
13. Педагогічні погляди Й. Гербарта.
14. Реформаторська педагогіка кінця XIX – початку XX ст.: причини виникнення, сутність, загальна характеристика провідних принципів: гуманізм, демократизм, педоцентризм, соціальність, антропологічний підхід.
15. Теорії трудової школи у реформаторській педагогіці кінця XIX – поч. XX ст. (Г. Кершенштейнер, А. Лай) Аналіз твору Г. Кершенштейнера «Школа майбутнього – школа праці».

16. Прагматична педагогіка Дж. Дьюї. Аналіз твору Дж. Дьюї «Школа і суспільство»

17. Теорія вільного виховання М. Монтессорі, Е. Кей, С. Френе.

18. Вальдорфська педагогіка Р. Штайнера.

19. Виникнення та розвиток шкільної освіти в Київській Русі: типи шкіл, зміст та методи навчання. Аналіз твору «Повчання дітям» В. Мономаха.

20. Братські школи в епоху українського Відродження (XVI – перша пол. XVIII ст.). Аналіз положень Статуту Львівської або Луцької братських шкіл.

21. Києво-Могилянська академія: становлення й етапи розвитку. Зміст, форми та методи навчального процесу. Роль Києво-Могилянської академії як науково освітнього культурного центру слов'янського світу.

22. Становлення й розвиток української національної школи в XVI – XVII ст. Острозька академія як новий тип українського шкільництва. Роль закладу у формуванні національних традицій освіти й виховання.

23. Педагогічна думка вчителів братських шкіл та Києво-Могилянської академії (17 – 18 ст.). Аналіз творів С. Полоцького, С. Славинецького, Г. Сковороди.

24. Козацька педагогіка. Школи Запорозької Січі, полкові школи.

25. Особливості розвитку освіти на Лівобережній Україні у XVIII ст. Створення нових навчальних закладів, діяльність початкових шкіл.

26. Розвиток освіти на Правобережній Україні у XVIII ст. Католицькі школи на Україні; діяльність Едукаційної комісії. Стан національної української школи: братських, приходських шкіл, мандрівних дяків.

27. Освітня діяльність та педагогічні погляди Г. С. Сковороди.

28. Педагогічні погляди та діяльність С. В. Духновича. Аналіз твору «Народна педагогія».

29. Питання освіти й виховання у спадщині громадсько-освітніх діячів Сумщини (XVIII-XX ст.): І. Ф. Богдановича, О. О. Паліцина, Б. Д. Грінченка, Т. Г. Лубенця.

30. Розвиток освіти й виховання в Україні у першій пол. XIX ст. Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам 1804 р., контрреформа 1828 р. Діяльність Київського та Харківського університетів.

31. Педагогічна діяльність та погляди М. І. Пирогова. Аналіз статті «Питання життя».
32. Педагогічна діяльність та методичні новації Х. Д. Алчевської.
33. Педагогічна діяльність та погляди К. Д. Ушинського. Педагогіка як наука і як мистецтво. Аналіз твору «Людина як предмет виховання». Ідея народності виховання у творчій спадщині К. Д. Ушинського. Аналіз творів «Про народність у громадському вихованні» та «Рідне слово».
34. Дидактичні погляди К. Д. Ушинського. К. Д. Ушинський про трудове й моральне виховання. Аналіз статті «Праця в її психічному і виховному значенні».
35. Розвиток української національної школи часів УНР, гетьманства П. Скоропадського та радянського будівництва у 20-ті рр. XX ст.
36. Нові принципи, структура освітньої системи та форми організації навчального процесу в українській школі у 20-х рр. XX ст.
37. Педагогічні погляди С. Ф. Русової.
38. Система національного виховання й навчання в педагогічній творчості Г. Г. Ващенко.
39. Педагогічна діяльність А. С. Макаренка. Мета та принципи виховання. Аналіз твору «Операційний план педагогічної роботи трудової комуни ім. Ф. Е. Дзержинського».
40. Проблеми виховання колективу та особистості у творчій спадщині А. С. Макаренка. Аналіз твору «Взаємини, стиль, тон у колективі».
41. Теорія та практика трудового виховання у спадщині А. С. Макаренка.
42. А. С. Макаренко про виховання свідомої дисципліни. Аналіз твору «Дисципліна, режим, покарання та заохочення».
43. А. С. Макаренко про сімейне виховання.
44. Педагогічна діяльність В. О. Сухомлинського. Провідні принципи його педагогічної системи.
45. Народньо-педагогічні основи творчої спадщини В. О. Сухомлинського.
46. Проблеми розумового виховання у творчій спадщині В. О. Сухомлинського.
47. Проблеми морального виховання у творчій спадщині В. О. Сухомлинського.
48. Проблеми естетичного виховання у творчій спадщині В. О. Сухомлинського.
49. Проблеми трудового виховання у творчій спадщині В. О. Сухомлинського.
50. В. О. Сухомлинський про сімейне виховання.

ЗАГАЛЬНИЙ СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ

Основна література

1. Антологія просвітницької думки членів Попівської академії / Упорядник та автор вступних статей Скоробагатська О. І. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. 382 с.
2. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підручник. К.: Либідь, 2006. 424 с.
3. Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. К., 1992. 472 с.
4. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: монографія. К.: Богданова А.М., 2008. 406 с.
5. Бойко В. Педагогічна система Яна Амоса Коменського: [до 425 річчя від дня народження чеського мислителя письменника і педагога]. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2017. № 4. С. 10–16.
6. Бондар Л. С. Громадянське виховання школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогіка і психологія*. 2007. № 3. С. 5 – 10.
7. Бондар Л. Методологічна основа гуманістичних ідей духовності в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 11 – 13.
8. Бондар Л. В. О. Сухомлинський: піклування про здоров'я і духовне життя школярів. *Рідна школа*. 2012. № 6. С. 33-36.
9. Бошаренко Г. Реальні училища Київського навчального округу. *Рідна школа*. 2006. № 11. С. 29 – 30.
10. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. К., 1993. 414 с.
11. Бутенко О. Ідеї сімейного виховання в творчій спадщині просвітителів XIII ст. *Рідна школа*. 2008. № 1. С. 74 – 75.
12. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.). К.: Мандрівець, 1996. 360 с.
13. Вашуленко М. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського – першоджерело формування українськомовної особистості дошкільників і молодших школярів. *Початкова школа*. 2013. № 9. С. 6-8.
14. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава, 1994. 190 с.
15. Вовк Л. П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості). К.: «Просвіта», 1998. 179 с.
16. Галів М. Проблема виховання характеру людини в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського. *Рідна школа*. 2006. № 7. С. 66 – 67.

17. Год Б. В., Год Н. В. Еразм Роттердамский – «наставник Європи»: історичні та педагогічні нариси. Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2012. 206 с.
18. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К., 1997. 376 с.
19. Гошанар Ірина. Життя та педагогічна діяльність Й. Ф. Гербарта. *Шлях освіти*. 2010. № 3. С. 43-46.
20. Дічек Н. Універсальність педагогічного новаторства В. О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2010. № 3. С. 8-11.
21. Дзюбко Л. Усвідомлене та відповідальне батьківство як передумова повноцінного сімейного виховання: [Спадщина А. С. Макаренка]. *Психолог*. 2005. № 28. С. 18 – 20.
22. Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.): монографія; авт. Сухомлинська О. В., Дічек Н. П., Березівська Л. Д., Гупан Н. М., Бондар Л. С., Антоненко Н. Б., Філімонова Т. В., Антоненко М. Я., Куліш Т. І., Шевченко С. М. К.: Педагогічна думка, 2013. 620 с.
23. Дроб'язко П. І. Українська національна школа : витоки і сучасність: посібник. К.: Академія, 1997. 184с.
24. Ісаєвич Я. Концепція тримовної школи в Європі XVI ст. [Острозька школа (1576 р.)]. *Урок української*. 1999. № 1. С. 53 – 56.
25. Історія педагогіки: навчальний посібник; за ред. О. А. Дубасенюк, М. В. Левківського. Житомир: ЖДПУ, 1999. 336 с.
26. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Уклад.: О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. К.: Знання, 2005. 767 с.
27. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. А. А. Сбруєвої. Суми: ВВП «Мрія», 2015. 250 с.
28. Києво-Могилянська Академія в іменах XVII–XVIII ст. Енциклопедичне видання. Науковий редактор, упорядник З. І. Хижняк; за ред. В. С. Брюховецького. К.: Вид. дім «К.М Академія», 2001. 736 с.
29. Калініченко Н. Василь Сухомлинський та проблема розумового виховання школярів. *Рідна школа*. 2013. № 8/9. С. 16-19.
30. Калінська А. Проблеми економічного виховання в педагогічній спадщині А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського. *Географія та основи економіки в школі*. 2010. № 5. С. 32-34.
31. Качкан В. А. Українське народознавство в іменах: у 2-х ч. Ч. 1. К., 1994.
32. Кирпач А. З історії народної освіти Запорізьких козаків. К., 1993.

33. Кислашко О. М. Козачинський і Г. Кониський про духовно-моральне виховання. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 4. С. 41-43.

34. Коменский Я. А. Пансофическая школа. *Избр. пед. соч.*: в 2 т. М., 1982. Т. 2.

35. Концепція козацької педагогіки. Режим доступу: https://studopedia.com.ua/1_396129_lektsiya--upravlenie-obrazovatelnim-protsessom-kak-pedagogicheskaya-problema.html

36. Крутенко О. Виховання гуманістичних цінностей особистості школяра в педагогічній спадщині Олександра Захаренка. *Рідна школа*. 2009. № 4. С. 22-25.

37. Кулик Н. Подвижник в екзилі: до 145-річчя з дня народження Степана Сірополка: [про українського педагога, бібліолога, літературознавця, громадський діяча, одного із розбудовників національного шкільництва; емігрував до Чехословаччини у 1951 р.]. *Освіта України*. 2017. № 33, 28 серпня. С. 14-15.

38. Ликов В. Народна педагогіка в теорії та практиці В. О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2008. № 9. С. 19 – 21.

39. Левіта Ф. Шляхи і завдання українського шкільництва: до 1020-річчя шкільництва Русі-України. *Історія в школі*. 2009. № 4. С. 1 – 4.

40. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 188 с.

41. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посібник. К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. 450 с.

42. Мазур П. Вплив української науки і освіти на середньовічну школу в Європі. *Директор школи. Україна*. 2005. № 6 – 7. С. 108 – 119.

43. Мазур П. Українська школа доби Ренесансу. *Директор школи. Україна*. 2005. № 1/2. С. 97 – 115.

44. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська та ін. К.: Наук. світ, 2003. 418 с.

45. Мартиненко Д. В. Національне шкільництво на Лівобережній та Слобідській Україні (XVIII століття): монографія. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. 171 с.

46. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навчальний посібник. К.: Вікар, 2003. 335 с.

47. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ: Абрис, 1994. 288 с.

48. Милько В. Становлення системи освіти в Україні XIX ст.: до історії створення Харківського, Одеського та Київського навчальних округів (1803-1839). *Історія в школі*. 2013. № 3. С. 15-18.
49. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія / І. З. Мицько. – К., 1990. – 190 с.
50. Навозняк Л. Л. Соціологічні віхи процесу формування духовності в школах України: [Від часів Київської Русі до початку XXI ст.]. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2008. № 2. С. 88 – 94.
51. Надточій Т. Шалва Олександрович Амонашвілі. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2011. № 9. С. 18-21.
52. Основи національного виховання: концептуальні положення / за ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О. Сергійчука. Умань: УДПІ. 1993. 152 с.
53. Педагогічний пошук: книга для вчителя: пер. з рос. / упор. І. М. Баженова. Київ: Радянська школа, 1989. 496 с.
54. Прищак М. Поняття «духовність» у педагогічній думці України: [Друга половина XIX ст.]. *Рідна школа*. 2006. № 4. С. 71 – 74.
55. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. Нариси. (X – поч. XX ст.) / Ред. М. Д. Ярмаченка. К., 1991. 384 с.
56. Руденко Ю. Д., Губко О. Т. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2007.
57. Чернишов О. Розвиток ідей В. О. Сухомлинського в реорганізації оздоровчої освіти. *Початкова школа*. 2012. № 5. С. 1-3.
58. Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навчальний посібник. Суми: СумДПУ, 2000. 208 с.
59. Сисоєва С. О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 308 с.
60. Сметанський М. Компаративний аналіз педагогічних поглядів А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 3 – 7.
61. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. К., 1985. 312 с.
62. Сухомлинський В. Оцінки мають бути вагомими. Учитель та оцінка. *Завуч*. 2007. № 19 – 20, липень. С. 19 – 22.
63. Сухомлинська О. В. О. Сухомлинський і моральне виховання: трансформація педагогічних цінностей. *Рідна школа*. 2010. № 3. С. 3-7.
64. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. К., 1985. 312 с.
65. Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. К., 1974. 151с.
66. Тригубенко В. Формування гуманістичних цінностей особистості: від Київської Русі до сучасності. *Рідна школа*. 2009. № 12. С. 56 – 60.

67. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. У 2 частинах. Частина 1. К., 1995. 430 с.

68. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. У 2 частинах. Частина 2. К., 1995. 431 с.

69. Українська педагогіка в персоналіях: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: у 2-х кн. Кн. 1: X – XIX століття / О. В. Сухомлинська, Н. Б. Антоненко, Л. Д. Березовська, Л. С. Бондар; за ред. О. В. Сухомлинської. К.: Либідь, 2005. 622 с.

70. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. К., 1988. 268 с.

71. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина 1. Вітчизняна школа та педагогіка. Упорядники та автори вступних статей Рисіна М. Ю., Сбруєва А. А. Науковий редактор та автор передмови Сбруєва А. А. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. 299 с.

72. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина II: Зарубіжна школа і педагогіка / Упорядники та автори вступних статей Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. 432 с.

73. Шпарик О. Розвиток освіти у стародавньому Китаї: доконфуціанська доба. *Шлях освіти*. 2011. № 1. С. 38–43.

74. Шпарик О. М. Розвиток освіти у стародавньому Китаї: конфуціанська доба. *Шлях освіти*. 2011. № 3. С. 29–34.

Додаткова література

1. Алексієвець Л. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України (XVII-XVIII ст.). Тернопіль, 1997. 160 с.

2. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте, дети! Пособие для учителя. Москва: Просвещение, 1988. 208 с.

3. Амонашвили Ш. А. Как живете, дети? Книга для учителя. Москва: Просвещение, 1991. 175 с.

4. Амонашвили Ш. А. В школу с шести лет. Москва: Педагогика, 1986. 176 с.

5. Ананьян Є. Загальнолюдська й національна свідомість гуманітарних предметів (Література та історія) в навчально-виховному процесі вітчизняної гімназії (др. пол. XIX – поч. XX ст.). *Рідна школа*. 2006. № 11. С. 30 – 32.

6. Ананьян Е. Полікультурне виховання учнів вітчизняної гімназії через вивчення іноземних мов (друга половина XIX – початок XX століття). *Рідна школа*. 2009. № 10. С. 45 – 50.

7. Антоненко Н. К. Д. Ушинський як реформатор Смольного інституту. *Шлях освіти*. 2008. № 4. С. 41–48.

8. Аркас М. М. Історія України-Русі. К., 1990. 456 с.
9. Арцишевський Р. А., Арцишевська М. Р. Мислитель, педагог, гуманіст: до 420-річчя від дня народження Яна Амоса Коменського. *Шлях освіти*. 2012. № 2. С. 44-47.
10. Бабишин С. Д. Школа та освіта Давньої Русі. (IX – пер. половина XIII ст.). К., 1973. 88 с.
11. Багалій Д. Історія Слобідської України. Харків, 1990. 256 с.
12. Базильчук Г. Українка по духу: [До 150-річчя з дня народження Софії русової]. *Культура і життя*. 2006. № 9/10, 8 березня. С. 7.
13. Бакалюк В. І. Психологічний аспект новаторського застосування опорних сигналів у методиці В. Ф. Шаталова. *Управління школою*. 2008. № 7. С. 21–25.
14. Бережна С. В. З розвитку народної освіти в Путивльському повіті Курської губернії в кінці XIX ст. *Третя Сумська обласна наукова історико-краєзнавча конференція: збірник статей*. Суми, 1999. С. 107-108.
15. Библиук М. Прихована програма школи В. Сухомлинського. *Шлях освіти*. 2004. № 1. С. 41 – 48.
16. Білецька С. Еволюція образу дитини: Ж.-Ж. Руссо як основоположник теорії педоцентризму. *Шлях освіти*. 2010. № 3. С. 31-34.
17. Білецька С. Особливості античної концепції дитинства. *Шлях освіти*. 2008. № 1. С. 42 – 47.
18. Богуш А. Взаємозалежність свободи і відповідальності: погляд В. О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2013. № 8/9. С. 12–15.
19. Бойко А. Освітні і наукові позиції полтавських педагогів Григорія Ващенка та Антона Макаренка. *Рідна школа*. 2018. № 1/2. С. 21–28.
20. Бойко В. Педагогічна система Яна Амоса Коменського: до 425 річчя від дня народження чеського мислителя письменника і педагога. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2017. № 4. С. 10–16.
21. Бондар Л. С. Питання співдружності школи і сім'ї у творчій спадщині В. О. Сухомлинського та О. А. Захаренка. *Педагогіка і психологія*. 2010. № 2. С. 79–87.
22. Боримський В. С. Школа О. Захаренка як модель сучасної сільської школи. *Позакласний час*. 2011. № 10. С. 133–134.
23. Бошаренко Г. Реальні училища Київського навчального округу. *Рідна школа*. 2006. № 11. С. 29 – 30.
24. Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. К., 1989. 295 с.
25. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. К., 1993. 414 с.

26. Бурцев М. В. Школа реформаторських ідей педагогічної системи М. П. Гузика як модель інноваційного закладу освіти. *Управління школою*. 2019. № 10/12. С. 22–25.

27. Ваховський Л. Ідеї гуманізму у французькій філософії освіти : історико-педагогічний аспект / Л. Ваховський, Т. Харченко, Л. Баско. *Шлях освіти*. 2010. № 3. С. 39–44.

28. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава, 1994. 190 с.

29. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів. Київ: Укр. вид. спілка, 1997. 441 с.

30. Видатні особи, що народилися на Сумщині: [Письменники, композитори, скульптори, педагоги, громадські діячі, науковці, герої Сумщини]. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2008. № 6–8, лютий. С. 68.

31. Волошина В. Я. Народний педагог Г. Г. Лубенець. *Шлях освіти*. 2003. № 3. С. 52 – 55.

32. Год Б. В., Год Н. В. Еразм Роттердамський – «наставник Європи»: історичні та педагогічні нариси. Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2012. 206 с.

33. Голубченко В. Ю. Освіта Сумщини в іменах: педагогічний довідник. Суми: Університетська книга, 2012. 400 с.

34. Гоштанар І. В. Й. Ф. Гербарт про виховання як естетичне зображення світу: видатний представник німецької класичної педагогіки. *Педагогіка і психологія*. 2011. № 2. С. 115–125.

35. Гузик Н. П. Комбинированная система Н. П. Гузика: этапы обучения и научения. *Управління школою*. 2013. № 22/24. С. 2–51.

36. Гузик Н. П. Макроструктурные учебно-воспитательные образования: авторская школа: [многопрофильная многоуровневая академическая школа в макроструктуре педагогической системы Н. Гузика]. *Управління школою*. 2013. № 19/21. С. 2–28.

37. Дацюк Н. Рідна мова К. Ушинського та сучасна школа. *Директор школи. Україна*. 2011. № 2. С. 28–32.

38. Денисенко В. Педагогічні засади давніх братських шкіл. *Пам'ять століть*. 2006. № 1, січень-лютий. С. 42 – 51.

39. Джус О. В. Ціннісні імперативи творчої спадщини Софії Русової у контексті сучасних націотворчих процесів в Україні: до 155-річчя від дня народження. *Шлях освіти*. 2011. № 2. С. 38–40.

40. Дем'яненко Н. М. Педагогічна освіта в Україні в першій половині XIX ст. *Педагогіка і психологія*. 2001. № 3/4. С. 201 – 212.

41. До 100-річчя з дня смерті Бориса Дмитровича Грінченка. *Музеї України*. 2010. № 2. С. 28–30.

42. Донченко Т. В. В. О. Сухомлинський про значення і навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 4. С. 55 – 59.
43. Дунаєва Л. Безкомпромісний лицар національної ідеї: до дня вшанування пам'яті Б. Д. Грінченка. *Рідна школа*. 2011. № 3. С. 55–60.
44. Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. / відп. ред. О. Мишанич. К., 1993. 371 с.
45. Замалеев А. Ф. Мыслители Киевской Руси. К., 1981. 159 с.
46. Живодьор В. Ф. Козацька педагогіка: історія розвитку. *Інноваційні підходи до виховання учнів козацьких класів і хортингістів у навчальних закладах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 квітня 2017 р., м. Суми)*. Суми: ФОП Цьома С. П., 2017. С. 27–29.
47. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової: монографія. К.: Видавництво Ліра. К., 2016. 216 с.
48. Захаренко С. Дитиноцентризм – провідна лінія в педагогічній спадщині О. А. Захаренка. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2013. № 4. С. 63–66.
49. Іващенко В., Палійчук Р. Педагогічна діяльність Христини Алчевської та її роль у розвитку української освіти в документах із фонду Державної педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 7. С. 1–4 .
50. Іллюшина О. Останній крок до життя: (160 років від дня народження В. Н. Каразіна). *Історія України*. 2003. № 5. С. 1 – 5.
51. Ільїн В. В., Ткаченко Л. І. Григорій Сковорода як відповідь на виклик епохи. *Шлях освіти*. 2010. № 2. С. 44-47.
52. Калінська А. Проблеми економічного виховання в педагогічній спадщині А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського. *Географія та основи економіки в школі*. 2010. № 5. С. 32-34.
53. Калошин В. Ф., Сушенцева Л. Л., Гоменюк Д. В. Методика В. Ф. Шаталова – успіх та радість у навчанні. *Управління школою*. 2008. № 11. С. 13–37.
54. Каракоз С. Олександр Захаренко: (1937-2001): [про діяльність українського педагога О. Захаренка]. *Початкова школа*. 2018. № 2. С. 4–7.
55. Карман Р. Педагогічні погляди Г. С. Сковороди. *Українська мова та література*. 2013. № 18, вересень. С. 33–35.
56. Квас О. В. Світ дитинства епохи Середньовіччя. *Шлях освіти*. 2011. № 4. С. 38–41.
57. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному висвітленні: в 4-х т. К., 1994. Кн. 1. 393с.; Кн. 2. 524 с.

58. Кириченко А. Духовне виховання й духовна освіта в авторській школі М. П. Гузика. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2010. № 6. С. 71–88.

59. Кирпач А. З історії народної освіти Запорозьких козаків. К., 1993.

60. Кислашко О. Духовно-моральне виховання в Україні в складі царської Росії кінця XVII ст.. до революції 17 року. *Шлях освіти*. 2010. № 2. С. 38–40.

61. Кислашко О. М. Козачинський і Г. Кониський про духовно-моральне виховання. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 4. С. 41–43.

75. Книга вчить, як на світі жити. Книга для читання з народознавства. Суми, 1996. 63с.

62. Козлова О. Г., Гавриленко І.І. Функції управління загальноосвітнім навчальним закладом у теоретичній спадщині А. С. Макаренка. *Витоки педагогічної майстерності: збірник наукових праць*. Полтава: ПНПУ, 2011. Вип. 8. Ч. 1. С. 162–167.

63. Корж Л. В. Освітня діяльність земств Харківської губернії (в кінці XIX – на початку XX століття): автореферат дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.0.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки. К., 1999. 19 с.

64. Колесник М. С. Не згасне свічка совісті: [педагогічний досвід О. А. Захаренка]. *Позакласний час*. 2011. № 10. С. 134–135.

65. Корж-Усенко Л. В., Мартиненко Д. В. Пріоритети політики «освіченого гетьманату» К. Розумовського. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2012. №3 (21). С. 12–20.

66. Коменський Я. А. Велика дидактика. К., 1938.

67. Комісаренко Н. Школа О. Захаренка – «школа самореалізації особистості». *Позакласний час*. 2011. № 10. С. 128.

68. Костомаров М. П. Слов'янська міфологія. К., 1994. 384 с.

69. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. Тернопіль, 1996. 436 с.

70. Кузь В. Г. Основи національного виховання. Умань, 1993.

71. Лазарєв М. Становлення гуманістичного спілкування: від «перспективних ліній» А. С. Макаренка до сучасних технологій особистісно-діалогічної взаємодії. *Витоки педагогічної майстерності: збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*. Полтава: Вид-во «АСМІ», 2008. Вип. 5. С. 29–38.

72. Ликов В. Народна педагогіка в теорії та практиці В. О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2008. № 9. С. 19 – 21.
73. Литвин Л. Проблеми вільного розвитку особистості у теоріях Р. Штайнера і В. О. Сухомлинського. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 55-58.
74. Любар О., Осипець Р. Школа та педагогічна думка в Київській Русі. *Рідна школа*. 2001. № 12. С. 69 – 71.
75. Машталер О. В. Педагогічна і освітня діяльність О. В. Духновича. К., 1966. 148 с.
76. Мислиця М. День в стародавній єгипетській школі. *Валеологія*. 2007. № 11-12. С. 20 – 21.
77. Мітюров Б. Н. Педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського на Україні. К., 1971. 108 с.
78. Міхно О. Діяльність Миколи Пирогова на посаді попечителя Київського навчального округу (до 200-річчя від дня народження). *Шлях освіти*. 2010. № 4. С. 32-37.
79. Мовчун А. «Кожна річ має в собі частинку мого Я»: музей Бориса Грінченка в Києві. *Дивослово*. 2011. № 9. С. 58-61.
80. Мосіяшенко В. Естетичне виховання – складова педагогічної системи К. Д. Ушинського. *Шлях освіти*. 2003. № 2. С. 51 – 54.
81. Мосіяшенко В. Рідна мова в педагогічній системі К. Д. Ушинського. *Початкова школа*. 2002. № 4. С. 68 – 76.
82. Мостова Т. Унепокорений Шаталов. *Рідна школа*. 2008. № 1/2. С. 67-68.
83. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття): навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинська, В. С. Курило, Н. П. Дічек, Л. Д. Березівська, Н. С. Побірченко, Н. Б. Антонець, Л. С. Бондар, Т. В. Філімонова, М. Я. Антонець, Т. І. Куліш, О. М. Шевчук. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 444 с.
84. Науменко Ф. І. Школа Київської Русі. Львів, 1965. 216 с.
85. Непіт Л. Є. Аналіз основних дидактичних концепцій Г. Ващенка. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, (26-27 березня 2015 року)*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. Т. 2. С. 134-136.
86. Нерубайський В. А. Григорій Ващенко: людина, педагог, державник. *Педагогічна майстерня*. 2018. № 4. С. 2-4.
87. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ: «Довіра», 1992. 141 с.

88. Онищенко Л. В. Формування освітньої компетенції «уміння вчитись» шляхом упровадження методики С. М. Лисенкової. *Початкове навчання та виховання*. 2009. № 13. С. 14–18.

89. Осьмук Н. Г. Виховна система А. С. Макаренка в контексті світового реформаторського руху першої третини ХХ століття: порівняльний аналіз. *Творча спадщина А. С. Макаренка: осмислення історичного досвіду та інноваційного потенціалу*: монографія / [за заг. ред. проф. А. А. Сбруєвої]. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. С. 74–98.

90. Осьмук Н. Г. Ідеї реформаторської педагогіки в дослідженнях українських освітніх діячів 20-х – початку 30-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Суми, 2011. 20 с.

91. Осьмук Н. Г. Педагогічні інновації в доробку сумських освітян 20-х років ХХ століття: метод тестів. *Матеріали восьмої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції (29-30 жовтня 2009 р.)*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2009. С. 242-246.

92. Осьмук Н. Теоретико-практичні засади реформаторської діяльності Григорія Гринька на посаді наркома освіти УСРР. *Історико-педагогічний альманах*. 2014. № 1. С. 55-58.

93. Перетятко О. В. Вплив ідей реформаторської педагогіки на формування української педагогічної теорії і практики (1890 – 1916 рр.). *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2007. Ч. 4. С. 60-67.

94. Проектування колективної діяльності за І. Івановим. *Школа*. 2006. № 2. С. 76–79.

95. Панов І. М. Гетьманат П. Скоропадського в створенні Української державності та освіти. *Шлях освіти*. 2003. № 4. С. 51 – 53

96. Побірченко Н. С. Творчість і трагедія Володимира Науменка. *Шлях освіти*. 2003. № 3. С. 41 – 47.

97. Проскура О. Друге століття освітнього закладу в Берліні – Будинку Песталоцці – Фребеля. *Шлях освіти*. 2010. № 4. С.17-21.

98. Радул О. Ігри дітей давніх східних слов'ян: педагогічний ретроспективний досвід. *Рідна школа*. 2009. № 12. С. 48-51.

99. Радул О. Шляхи залучення дитини в суспільні відносини у давніх слов'ян [VI – XII ст.]. *Рідна школа*. 2007. № 1. С. 76 – 78.

100. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. Нариси. (X – поч. ХХ ст.) / ред. М. Д. Ярмаченка. К., 1991. 384 с.

101. Рисіна М. Ю. Педагогічний доробок Т. Г. Лубенця. *Матеріали сьомої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2007. С. 327–330.

102. Рисіна М. Ю., Сенчуріна В. І. Педагогічні основи виховання дітей із неповної сім'ї у творчій спадщині А. С. Макаренка. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2008. Ч. 2. С. 296–304.
103. Рисіна М. Ю., Осьмук Н. Г. Сутнісні характеристики авторських шкіл видатних послідовників А. С. Макаренка. *Творча спадщина А. С. Макаренка крізь призму сучасності*: монографія. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2008. С. 46-96.
104. Русова С. Мемуари. Щоденник. К.: Поліграфкнига. 2004. 544 с.
105. Савченко О. Уміння учнів вчитися у дидактичній системі В. О. Сухомлинського. *Початкова школа*. 2013. № 9. С. 1–3.
106. Сакунова Г. В. Основні ідеї педагогіки співробітництва. *Університет А. С. Макаренка: імідж, мобільність та європейські перспективи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції для студентів та молодих учених, 26-27 квітня 2018 р. Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. С. 84–85.
107. Сбруєва А. А. Авторська школа А. С. Макаренка: характеристика чинників ефективності. *Творча спадщина А. С. Макаренка крізь призму сучасності*: монографія / Наук. ред.: А. А. Сбруєва, О. М. Полякова. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2008. С. 4-31.
108. Сбруєва А. А. Постать О. О. Паліцина в історії українського просвітництва. *Матеріали сьомої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції, (22-23 листопада 2007 р.)*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2007. С. 330-335.
109. Сбруєва А. А. Чинники ефективної соціалізації особистості у виховних закладах А. С. Макаренка. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. Ч. 2. С. 304-314.
110. Сидоренко В. Феномен педагогічної майстерності вчителя в концептуальних вимірах творчої спадщини В. О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2012. № 7. С. 39-43.
111. Сірополко С. Історія освіти в Україні. К.: Наукова думка, 2001. 912 с.
112. Скоробагатська О. І. Порівняльна характеристика аксіологічних пріоритетів виховання членів Попівської академії. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. Ч. 1. С. 139–146.
113. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. К., 1985. 307 с.
114. Сухомлинська О. Думки В. О. Сухомлинського про здоров'я дітей в історичній перспективі. *Рідна школа*. 2012. № 7. С. 3–7.

115. Творча спадщина А. С. Макаренка: осмислення історичного досвіду та інноваційного потенціалу / за ред. проф. А. А. Сбруєвої. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. 380 с.

116. Терлецький В. В. Костянтин Ушинський і Сумщина. Суми: Собор, 1998. 103 с.

117. Терлецький В. В. Роде наш красний: Ушинський крізь призму століть. Суми: Собор, 2001. 215 с.

118. Тесля М. П. О. О. Паліцин і «Паліцинська академія». Суми: Видавництво «МакДен», 2010. 424 с.

119. Тимофєєв В. Я. Час виховувати лицарів. Січ – школа національно-патріотичного виховання на засадах козацького лицарства: з досвіду роботи директора школи козацько-лицарського виховання. Дніпро: Середняк Т. К., 2018. 271 с.

120. Ткаченко А. В. Професійний розвиток особистості в контексті макаренківської педагогічної спадщини. *Витоки педагогічної майстерності*: збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, 2010. Вип. 7. С. 209-214.

121. Ткаченко Л. І. Г. С. Сковорода про особистість і розвиток особистості: педагогічний підхід. *Педагогіка і психологія*. 2010. № 4. С. 31-40.

122. Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. К., 1993. 592 с.

123. Улюкаєва І. Він випередив свій час: до ювілею Яна Амоса Коменського – видатного чеського педагога (1592 – 1670). *Дошкільне виховання*. 2012. № 3. С. 47.

124. Фізичне виховання у контексті козацької педагогіки: навч.-метод. посібник / В. Г. Тверезовський [та ін.]. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. 158 с.

125. Хархан Г. Д. Виховання сім'янина в педагогічній спадщині А. С. Макаренка. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 1. С. 66–71.

126. Харченко С. Я. Основні ідеї родинного виховання педагогічній спадщині Конфуція: історія соціальної педагогіки. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 1. С. 104-107.

127. Хлисту І. Національне виховання в родинах української еліти [кінець XIX – початок XX ст.]. *Рідна школа*. 2008. № 11. С. 71 – 74.

128. Хіліг Г. Деякі штрихи до портрету Григорія Ващенка. *Шлях освіти*. 2000. № 3. С. 52 – 55.

129. Хвостенко Г. З роду Богдановичів: [Про городничого Сум Івана Федоровича Богдановича]. *Суми і сумчани*. 2007. № 39, 28 вересня. С. 13–14.
130. Цибулько Л. Г. Організація соціально-педагогічної роботи з вихованцями-сиротами в педагогічній спадщині Я. Корчака: історія соціальної педагогіки. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 1. С. 108–112.
131. Чернишов О. Розвиток ідей В. О. Сухомлинського в реорганізації оздоровчої освіти. *Початкова школа*. 2012. № 5. С. 1–3.
132. Чернов Ю. Братські школи України ХУІ – ХУІІ ст. як унікальне явище народної творчості в системній організації педагогічного процесу. *Шлях освіти*. 2001. № 1. С. 40 – 44.
133. Шевченко В. Педагог і географ Ян Амос Коменський. *Географія та основи економіки в школі*. 2010. № 3. С. 46–47.
134. Шевченко П. Ідеї трудового виховання у педагогічній творчості Й. Г. Песталоцці. *Рідна школа*. 2002. № 1. С. 62 – 63.
135. Шевченко С. Організація навчального процесу в школах національних меншин в Україні: кінець 20-х-30-ті роки ХХ ст. *Рідна школа*. 2013. № 8/9. С. 71-76.
136. Шевчук О. М. Організація і зміст навчально-виховного процесу Колегії Павла Галагана (1871 – 1920 рр.): автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». К., 2013. 20 с.
137. Щира О. В. Методика Ш. Амонашвілі. Принцип «Особистісного підходу» як засіб мотивації. *Педагогічна майстерня*. 2015. № 5. С. 7–10.
138. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського. Сайт: <http://www.dnpb.gov.ua>
139. Історико-педагогічний альманах. Режим доступу: <http://library.udpu.org.ua/vydannia-udpu/istoryko-pedahohichniy-almanakh> (видання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини).
140. Міністерство освіти і науки України. Сайт: <http://www.mon.gov.ua/ua>
141. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Сайт: <http://www.nbuv.gov.ua>
142. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Сайт: www.pedscience.sspu.sumy.ua (видання Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка)